

Міністерство освіти і науки України

Ярослав Мельник
Ольга Лазарович

ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКА МОВА

Навчальний посібник

Видання п'яте
перероблене та доповнене

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
для студентів вищих навчальних закладів*

Івано-Франківськ
ФОП Третяк І. Я.
2024

УДК 811.163.1
М 48

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
для студентів філософських факультетів
вищих навчальних закладів
(лист №041-159/15 від 2.06.2005 р.)*

Головний редактор **М. П. Лесюк**, професор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Рецензенти: **Н. Д. Бабич**, професор Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича;
М. В. Скаб, професор Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича;
Д. С. Іщенко, професор Одеського національного університету імені Іллі Мечникова.

Видання присвячено ювілейній 125-й річниці з дня народження патріарха Йосифа Сліпого

Мельник Я. Г.

М 48 Церковнослов'янська мова : навчальний посібник / Я. Г. Мельник, О. М. Лазарович. – Вид. 5-е перероблене та доповнене. – Івано-Франківськ : ФОП Третяк І. Я., 2024. – 252 с.
ISBN 978-966-1521-07-9

У посібнику висвітлена історія церковнослов'янської мови як системи з дописемного періоду до наших днів. Звертається особлива увага на історико-культурологічний аспект становлення і функціонування мови.

Для студентів і викладачів спеціальності «релігієзнавство» вищих навчальних закладів, богословських і теологічних інститутів, семінарій та академій.

УДК 811.163.1

ISBN 978-966-1521-07-9

© Мельник Я. Г., Лазарович О. М., 2012

*Полюбіть науку, плекайте,
збагачуйте її своєю працею
та своїм знанням, будьте її
служителями.*

Й. Сліпий

ПЕРЕДМОВА

Церковнослов'янська мова як окрема дисципліна впродовж останнього століття не була предметом вивчення на теренах східних слов'ян. Останнім дослідником, який залишив по собі серйозні студії, був професор Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). Інші розробки в цій галузі належали перу таких дослідників, як В. В. Виноградов, А. Мейє, А. М. Селіщев та ін., але їх погляди були зорієнтовані більше на давні часи, початкові стадії розвитку писемної мови – старослов'янську та давньоруську мови, частково давньоукраїнську та староросійську мови. Дослідників цікавив також дописемний період, у результаті чого вийшли етимологічні словники української, російської та білоруської мов. Значним досягненням сучасної філологічної науки є вихід у світ словника «Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)» за редакцією Р. М. Цейтлін, Р. Вечерки та Е. Благової. Проте період розвитку і функціонування церковнослов'янської мови наступних століть залишався поза увагою дослідників.

Ситуація, що склалася в сучасній філології зокрема та культурі загалом, сприяє розвитку нових напрямків досліджень і вивченню церковнослов'янської мови як самостійної науки. Легалізація релігії, свобода віросповідання в сучасній Україні зумовили розширення мережі навчальних закладів релігійно-духовного спрямування, а відкриття відділень за спеціальністю «Релігієзнавство» у вищих навчальних закладах зумовило необхідність вивчення таких дисциплін, як «Історія церковнослов'янської мови», «Староцерковнослов'янська мова» і «Церковнослов'янська мова» тощо. Виявилось, що ґрунтовних посібників і підручників для цієї спеціальності немає. А через це при вивченні церковнослов'янської мови доводиться звертатися до численної науково-методичної літератури. Проте це не полегшує ситуації. Актуальним є створення підручника, який забезпечив би належне викладання та вивчення цієї дисципліни у відповідних навчальних закладах.

Пропонований посібник має деякі особливості. По-перше, він розрахований не на філологів-лінгвістів, а на майбутніх фахівців

нефілологічних спеціальностей. Тому цією специфікою зумовлені подеколи надмірна деталізація, популярність окремих тлумачень, а в окремих випадках і неповнота висвітлення теми. По-друге, студенти спеціалізованих навчальних закладів, які вивчають теологію чи релігієзнавство, не ознайомлюються зі старослов'янською мовою, історичною граматиною східнослов'янських мов, історією літературних мов – вони студіюють лише церковнослов'янську мову. Тому посібник хоч і охоплює весь період розвитку мови від пізнього дописемного періоду до кінця ХХ ст., та найповніше висвітлюється сучасна церковнослов'янська мова. По-третє, окрім граматичних тем, частину посібника складають матеріали, присвячені історії письма у слов'ян, перекладам Святого Письма, функціонуванню церковнослов'янської мови у різні періоди тощо.

Церковнослов'янська мова неправомірно вважається нині мертвою, – вона і сьогодні обслуговує потреби значної кількості населення Європи й Азії, використовується як обрядова. З часу мовних реформ Никона та Петра I в Росії ця мова набула статусу самостійної мови, яка розвивається за своїми законами, хоч і тепер зазнає впливу національних літературних мов. Її історія визначила періодизацію, сучасне функціонування має свої особливості (щоправда, в посібнику не аналізуються східнослов'янські редакції церковнослов'янських текстів, бо їх риси чітко не виражені).

Вступ

1.1. Давні свідчення про слов'ян

Поява слов'ян на теренах Східної Європи, утворення протоетносів і велика міграція народів багато в чому залишаються нерозгаданими. Десятки теорій та гіпотез щодо цих проблем ще не дали відносно остаточної відповіді. Друга половина ХХ ст. була ознаменована новими теоріями та відкриттями, але суттєвого вирішення проблем не відбулося. Більшість дослідників дотримується думки, що вперше протослов'яни як одна із гілок праіндоевропейської спільноти з'явилися у Східній Європі у III–II тисячолітті до народження Христа. Власне, у цей період розпадається на дві гілки балто-слов'янська мовна єдність, перша з яких лягає в основу балтійської мовної групи, друга стає основою слов'янських мов.¹

Приблизно з кінця третього і початку другого тисячоліття до нашої ери і до середини першого тисячоліття нашої ери триває процес виокремлення та формування спільнослов'янської мови. У кінці цього періоду відбуваються процеси подальшої диференціації мовно-етнічних груп, у результаті чого поглиблюються діалектні відмінності й утворюються три мовно-діалектні групи, які лягли в основу південно-, західно- та східно-слов'янської мовних груп.

Процес розпаду праслов'янської мови на діалектні групи був складним і тривалим. Поступово ці групи набували певних відмінностей, які пізніше їх визначили як окремі мовні підгрупи. Процес мовно-культурної диференціації продовжувався тривалий час і завершився у VII–VIII ст. нашої ери. Ці свідчення дають нам археологічна наука, реконструктивна (порівняльно-історична) лінгвістика, історія та історична антропологія. Крім цього, до нашого часу дійшли і перші свідчення про слов'ян у працях істориків, мандрівників тієї давньої пори.

Найперша згадка про слов'ян, як вважає більшість учених, належить давньогрецькому історикові Геродотові (V ст. до н.е.), який пише про те, що на північ від скіфів, які населяли північне Причорномор'я, жили неври та будини. За культурологічними та ін. даними, вони мали слов'янську приналежність.

Пліній Старший (давньоримський історик) дає більш конкретну інформацію про населення Східної Європи. Він указує на те, що на

---

¹ Див.: Филин Ф. П. Образование языка восточных славян. – М.-Л., 1962. – С. 92.

балтійську мовну групу, яка відокремилась від слов'янської гілки значно пізніше. Такого ж погляду дотримується і Клавдій Птоломей (II ст. н.е.), який стверджує, що венети жили на півночі, вздовж Венетської затоки (Балтійського моря – Іл. 1).

Це свідчення підтверджується тим, що середньовічні німці називали прибалтійських слов'ян Wenden (або Winden). Така назва з дещо зміненими фонетичними компонентами побутує і зараз у народів басейну Балтійського моря (вона вживається стосовно слов'ян, які нині населяють ці території).

Більш пізні й точні відомості знаходимо у працях таких істориків, як: Прокопій Кесарійський («Історія війни з готами», 551–554 рр.), Йордан («Історія готського народу», 551 р.), Маврикій (Псевдомаврикій, «Стратегіка», кінець VI ст.), Ф.Симокатта та ін., які називають населення, що займало території по Дніпру, Дунаю, Дністру, Прикарпаттю, Віслі, південному узбережжю Балтійського моря, антами, венетами та скловінами (словенами). Враховуючи ці дані, вчені вважають, що словенами називали південних слов'ян, венетами – західних, а антами – східних.

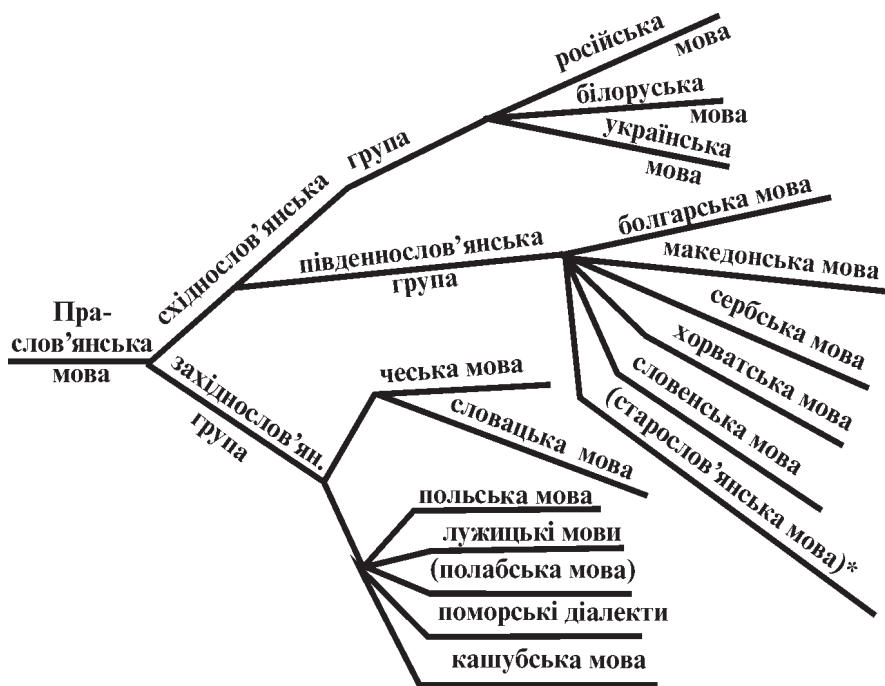
Лінгвістичний, зокрема топонімічний та археологічний матеріал також підтверджує положення про те, що в V–VI століттях відбувся розпад спільнослов'янської єдності на відповідні групи, а у зв'язку з цим і розпад праслов'янської мови на діалекти, які, в свою чергу, лягли в основу трьох мовних груп (Іл. 2).

Після розпаду слов'ян на три групи диференційні процеси не завершилися. У V–VI ст. слов'яни заселяють Балканський півострів, на заході досягають р. Лаби (Ельби), на півночі активно обживають узбережжя Балтійського моря, а на сході вони доходять до верхів'я Волги та Оки.

Візантійські історики часто згадують у своїх працях цей племінний союз і вказують на близькість мов і культур цих народів, на те, що побут, традиції, одяг, вірування дуже подібні.

Таким чином, процес розпаду єдиної праслов'янської спільноти і визначення основних територій завершився, найімовірніше, до кінця V – початку VI ст. нашої ери. Внаслідок цього завершився період праслов'янської єдності, який тривав понад дві з половиною тисячі років.

Зауважимо, що в VII–VIII ст. утворюються перші слов'янські держави. Так, у кінці 70-х років VII ст. на півночі Балканського півострова утворилась слов'янська держава, яка невдовзі була захоплена болгарською (тюркською) ордою під керівництвом хана Аспаруха. Але впродовж

Іл. 2. Класифікація слов'янських мов

кількох століть болгари (тюрки), батьківщиною яких було Поволжя, повністю асимілювалися слов'янським населенням Балкан.

У VII ст. виникає перша держава у західних слов'ян – князівство Само, яке занепало після смерті його засновника. Після цього на теренах західних слов'ян утворюється ще ряд держав (зокрема, Великоморавське князівство), які проіснували зовсім недовго.

Визначною подією в історії слов'ян було прийняття християнства і оголошення його у 865 р. офіційною релігією Болгарії.

На території східних слов'ян у цей час формується і в IX ст. постає як могутня держава Київська Русь.

1.2. Періодизація розвитку церковнослов'янської мови

Історія церковнослов'янської мови може розглядатися як ланцюг історичних епох, які між собою тісно пов'язані та взаємозумовлені. Вона складається з двох основних періодів. Перший може бути визна-

* У дужки взято мертві мови.

чений як дописемний: праіндоєвропейський, праслов'янський та пізній дописемний. Спираючись на досягнення сучасної археології та історичної лінгвістики, праіндоєвропейський період можна окреслити від V–IV до III тисячоліття до н. е. З кінця III тисячоліття до н. е. до середини I тисячоліття н. е. визначається праслов'янський, або спільнослов'янський період. Однак зазначимо, що балтійська мовна група виділилась з балтослов'янської в окрему мовно-етнічну групу дещо пізніше. На думку вчених, це відбулося в II тисячолітті до н. е.

Завершується спільнослов'янський період, як зазначалося вище, у V–VI ст. н. е. Після розпаду слов'янської мовної єдності на південну, західну та східну пройшло майже три століття, поки у слов'ян з'явилася писемність. Цей період розвитку слов'янських культур можна визначити як пізній дописемний. Під час створення Кирилом та Мефодієм слов'янської графіки слов'янські народи визначилися територіально і знаходились у певній мовно-культурній автономії, і на цей час слов'янські мови (діалектні групи), особливо південні та східні, були дуже близькими. Тому, власне, старослов'янська мова була безперечно прийнята багатьма слов'янськими народами. З 60-х років IX ст. починається новий, *писемний* період розвитку церковнослов'янської мови. Перший етап її розвитку можна назвати старослов'янським періодом. Він окреслюється 862(3)–988 роками. 988 рік подається умовно, оскільки в період до хрещення Русі перші перекладні джерела, очевидно, потрапляли на територію східних слов'ян, а після хрещення потрібен був ще певний час для того, щоб перекладна література була в достатній мірі розповсюджена і стала елементом церковно-обрядової культури.

З кінця X – початку XI ст. починається давньоруський період розвитку церковнослов'янської мови, який продовжувався до кінця XIII – початку XIV ст. Власне, з кінця XIII ст. утверджується тенденція до розпаду східних слов'ян (Давньої Русі) на три мовні об'єднання, які пізніше лягли в основу української, російської і білоруської мов.** З кінця XIII ст. відбувається процес розпаду давньоруської мовної єдності, але водночас, дотримуючись традиційних концепцій, церковнослов'янська мова зберігає усталену форму (залишається стійкою функціональною системою) і обслуговує весь східноцерковний православний обряд. Зазначимо, що уже в XIII ст. чітко визначаються редакції, які намітилися

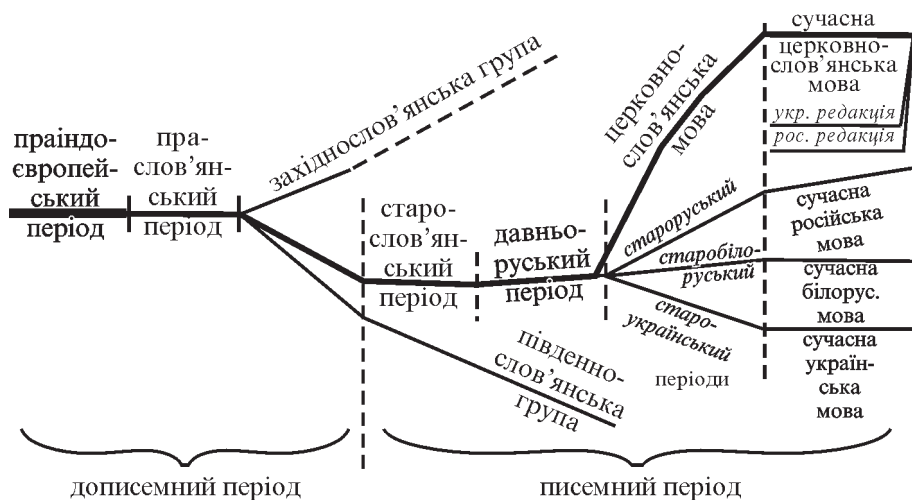
** Тепер у науковій літературі спростовується думка про спільний давньоруський період у розвитку східнослов'янських мов. Тут йдеться тільки про давньоруський період у розвитку церковнослов'янської мови.

ще в IX ст. Вся церковнослов'янська література групується за трьома редакціями – південною, західною та східною.

Східна редакція, яка, власне, охопила всю Київську Русь, визначала церковнослов'янську мову як книжно-літературну.

Таким чином, поряд із мовами української, російської та білоруської народностей існує четверта – церковнослов'янська, яка обслуговує усі три народності, зберігаючи традиції церковнослов'янського книжництва. У цей час здійснюється особливо багато перекладів, редакцій, створюються центри книжництва при монастирях, де тиражувалася, перекладалася та розповсюджувалася церковна література.

Період ренесансу східнослов'янських культур був ознаменований чіткою визначеністю державницьких тенденцій і розвитком шкільництва, виходом граматик. Частково кризова ситуація, що склалась у розвитку мов у Російській імперії, у православної церкви та науці, визначила реформи, які проводились Никоном, Петром I та Єлизаветою. У результаті цих реформ, хоч і не завжди виправданих, у 1710 році було остаточно відділено церковнослов'янську писемність від так званого громадянського письма. Від 1710 р. починається період післяпетровських реформ. Треба зазначити, що в цей час церковнослов'янська мова зберігає давні традиції церковнослов'янської мови XIV – XV століть. Але розвиток російської та української літературних мов не міг не позначитися на

Іл. 3. Періодизація розвитку церковнослов'янської мови

церковнослов'янській мові. Ще з XIII і до XVIII ст. церковнослов'янська мова зазнавала у більшій мірі південно-західного та західного мовного впливу, оскільки центрами книжництва були Київ, Вільно, Львів, Острог та ін., а з середини XVIII ст. освітні й культурні центри перемістилися на схід, тому церковнослов'янська мова почала зазнавати більше східного впливу.

Особливий інтерес порівняльно-історичного мовознавства у XIX ст. до історії, давньої літописної літератури, створення нових граматики та словників і т.п. активізували вивчення церковнослов'янської мови, її функціонування, хоча у своїй основі вона була мовою консервативною, вірною книжним традиціям. Від середини XIX ст. завершуються післяпетровські реформи і починається період *нової церковнослов'янської мови*, або *сучасної церковнослов'янської мови*, який продовжується і до сьогодні.

Слід зазначити, що повноцінного розвитку українська редакція церковнослов'янської мови набуває у 2-й половині XIX ст. З середини XIX ст. до 20-х рр. XX ст. на теренах Західної України інтенсивно видається богослужбна література, яка несе яскраві ознаки формування української редакції (найчастіше – фонетичний, лексичний та орфографічний плани). Але у 20-х–60-х роках XX ст. здійснюється відхід від тенденцій формування української редакції і перехід до української літературної мови. Тому процес виокремлення та вдосконалення української редакції церковнослов'янської мови як самодостатньої мовної системи не був завершеним і не були створені підручники з української редакції церковнослов'янської мови. Натомість російська редакція залишилась поширеним та широкоуживаним явищем у православному обряді, хоча на початку XXI ст. мають місце незначні ознаки переходу від російської редакції церковнослов'янської до російської літературної мови. Тому станом на початок XXI ст. церковний обряд у Східній Європі (та інших регіонах з локальним проживанням слов'ян) здійснюється українською мовою або церковнослов'янською мовою у російській редакції.

До цього слід додати, що найбільш активний період вивчення старослов'янської та церковнослов'янської мов припадає на середину – другу половину XIX ст. і до 20-х років XX ст.

Така періодизація є умовною, оскільки фундаментальні праці, які б відображали специфіку розвитку власне церковнослов'янської мови, не представлені в достатній кількості, а ті, які представляють історичну славістику, недостатньо висвітлюють складність розвитку кожного періоду власне церковнослов'янської мови.

1.3. Типи письма

Преамбулою до історії створення слов'янської азбуки мала б бути історія графічних систем дослов'янського періоду.

Не можна не погодитись з проф. І. Огієнком, який стверджує, що «найвеличнійший здобуток усієї людської культури за останні три тисячі літ життя – це, безумовно, фонетичне письмо...»³. Але перш ніж винайти фонетичне письмо, людство прожило довгі тисячоліття, користуючись іншими графічними системами, менш досконалими.

Більшість учених схиляється до тієї точки зору, що, власне, давньоєгипетська ідеографічна знакова система є першоосновою для створення інших знакових систем, які розповсюджені в даний час на Євразійському континенті та в Африці.

Ідеографічне (картинне) письмо виникло в епоху ранньої давньоєгипетської культури (близько IV тисячоліття до н.е., на думку інших учених – на початку III тисячоліття). Хоча найперші елементи знакових систем, які знайдені на Близькому Сході та в Північній Африці, датуються VIII тис. до н.е.

На думку деяких учених-єгиптологів, наприклад, А. Шарфа, на формування давньоєгипетської графічної системи вплинула месопотамська культура. Та більшість дослідників схиляються до точки зору, що утворення і розвиток письма у давніх єгиптян було самостійним.

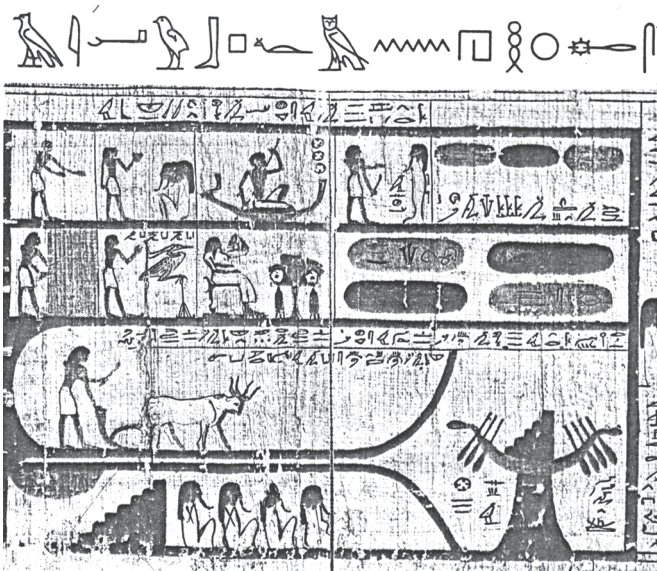
Характерним для ідеографічного письма є зображення певного знака, який передає зміст поняття. Такий знак у лінгвістиці називається **ідеограмою**. Наприклад, поняття «воїн» відображає малюнок воїна, «йти» – крокуючих ніг, «влада» – скіпетра, «сонце» – фараона, «слухати» – вуха і т.д.⁴ За свідченнями вчених, у Давньому Єгипті було понад 500 таких значків. Давньоєгипетська культура залишила велику кількість добре зображених «текстів», які прикрашали гробниці та палаци фараонів. У той час у Давньому Єгипті існував і різновид ідеографічного письма – письмо ієрогліфічне, яке використовувалося як спеціальна знакова система, що обслуговувала священні обряди та ритуали. Цією системою користувались на певному етапі тільки жерці. Давньоєгипетське ієрогліфічне письмо вважається найдосконалішим ідеографічним письмом. Сучасні китайські ієрогліфи були побудовані на

³ Огієнко І. Повстання азбуки і літературної мови у слов'ян. – Жовква, 1938. – С. 8.

⁴ Див. Иоганес Фридрих. История письма. – М., 1979. – С. 30–76.

Лл. 4. Хетський ієрогліфічний напис (ІХ ст. до н. е.)

Лл. 5. Давньоєгипетський текст, виконаний на папірусі. «Книга мертвих»

ідеографічному письмі, але з часом досить сильно змінились і утворили самостійну логограмно-знакову систему.

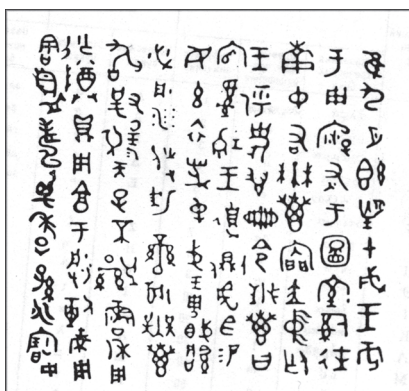
На початку III тис. до н.е. в Давній Месопотамії розвивається клиновидна система письма. Єдності у поглядах на походження цього письма немає. Одні вчені стверджують, що воно утворилось від давньоєгипетського ідеографічного письма, інші доводять, що воно утворилось

і розвивалося самостійно, але в основі цього виду письма теж лежало ідеографічне.

На відміну від египтян, які писали на листках папірусу, ассірійці і вавілоняни використовували глиняні таблички. У м'яку поверхню таблички під нахилом вдавлювали прямокутною паличкою, у результаті чого утворювався клиновидний відтиск (значок). Композиція цих значків і складала один знак, а повний набір знаків утворював текст. Якщо інформацію, нанесену на табличку, потрібно було зберегти, то після нанесення «тексту» таблички висушувалися на сонці або випалювалися. Спочатку клинописом користувались ассірійці та вавілоняни, але з часом ця система письма набула значного розповсюдження в Азії.

Лл. 6. Табличка Нармера.
Єгипетські ієрогліфи
бл. 3000 р. до н. е.

Лл. 7. Давнє китайське
ідеографічне письмо

食	身	羽	糸	木	干	夕	人
馬	車	老	白	毛	心	大	口
高	足	肉	目	水	戶	女	刀
麻	金	艸	石	火	手	子	力
黑	長	虎	禾	爪	支	山	勺
飛	門	衣	穴	牛	支	山	口
	頁	貝	竹	犬	方	工	口
	風		米	生	日	巾	土

Лл. 8. Сучасні китайські ієрогліфи

В доісторичний період вона використовувалась навіть на о. Крит та на Балканах. До наших днів дійшла значна кількість таких пам'яток давньої культури. Як правило, на них містяться тексти релігійно-культового, політичного, торговельного, побутового характеру.

Клинопис як система письма на певному етапі розвитку складалася майже з 2000 знаків. Але згодом кількість їх зменшилась до 300–400 найбільш уживаних.

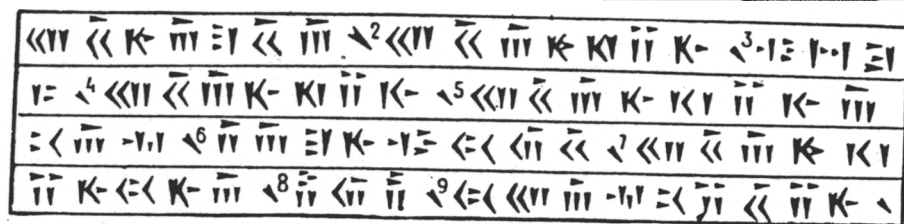
Клиновидне письмо, на відміну від ідеографічного, є силабічним (складовим), або напівалфавітним. Кожний знак являв собою силабограму, з комбінацій знаків складалися слова.

1	Y	11	<Y	100	Y-Y
2	YY	12	<<Y	200	YY-Y
3	YYY	20	<<<Y	300	YYY-Y
4	Y<Y	30	<<<<Y	400	Y<Y-Y
5	Y<<Y	40	<<<<<Y	500	Y<<Y-Y
6	Y<<<Y	50	Y	600	Y<<<Y-Y
7	Y<<<<Y	60	Y<Y	700	Y<<<<Y-Y
8	Y<<<<<Y	70	Y<<Y	800	Y<<<<<Y-Y
9	Y<<<<<<Y	80	Y<<<<Y	900	Y<<<<<<Y-Y
10	Y<	90	Y<<<Y	1000	Y<<<<<<Y-Y

⇐ **Лл. 9а. Найбільш ранні форми шумерського числення**

Лл. 9б. ⇐ Ієрогліфічний лувідійський напис із Кархемиша (IX ст. до н. е.)

Лл. 9в. Персидський клиновидний напис

Система давньошумерського клиновидного письма проіснувала приблизно до V ст. до н.е. Клиновидне письмо було більш досконалим, ніж ідеографічне, оскільки за його допомогою можна було передати складніші поняття.

У Ассирії та Вавілоні утвердилася традиція горизонтального написання рядків зліва направо, а також у вигляді вертикальних стовпчиків. Взагалі проблема напрямку написання (зліва направо,

справа наліво, зверху вниз і т.ін.) ще не розгадана, але, на нашу думку, у цьому випадку можна апелювати до специфіки картини світу, яка формувалася впродовж тисячоліть, переживаючи певні впливи й тенденції. Можливо, актуальною є ціннісна ієрархія, яка впливала на модель світу. Так, наприклад, народи, у яких місяць має більше культурно-семіотичне та ритуально-обрядове значення, більш схильні до написання справа наліво, а народи (культури), для яких сонце є більш актуальним, схильні до написання зліва направо. Тобто, ймовірно, що напрямок написання пов'язаний зі специфікою фазового руху небесних тіл. Певну роль відіграє і специфіка географічного розміщення рельєфу, на якому проживає певний етнос, що, безперечно, впливає на сприйняття простору, уявлення про вертикаль та горизонталь, початок та кінець, небо і землю, божественне та земне і т.ін. У кожному разі, напрямок написання рядка не є випадковим, він обов'язково детермінований багатьма етнокультурними факторами.

Аналіз наступного етапу розвитку письма вимагає особливої уваги. У кінці II тисячоліття до н.е. з'являється концептуально нова система письма – семітське буквене письмо, яке було набагато зручнішим і досконалішим за всі системи, які існували до того часу. Сутність його полягає в тому, що невелика кількість знаків (близько двох десятків) за рахунок комбінаторних сполучень могла утворювати будь-яку словесну форму. Це письмо назвали фінікійським. Найдавніший напис датується 1000 роком до н.е. Він зроблений на саркофазі царя Бібла Ахирама. Фінікійське письмо, як і інші західносемітські писемності цього періоду,

Іл. 10. Фрагмент фінікійського тексту (X ст. до н. е.)

було консонантним (на письмі зображались тільки приголосні). Фінікійці, за свідченнями одних дослідників, винайшли письмо фонетичне, успадкувавши графічні традиції народностей Межиріччя та Близького Сходу, інші вчені доводять, що фінікійцями була успадкована єгипетська система письма, яка була ними розвинена і вдосконалена.

Фінікійська культура (територія сучасного Лівану) досягла дуже високого рівня розвитку, і згодом її впливу зазнали усі сусідні народи, в тому числі греки, культура яких зароджувалась у XI–X ст до н.е.

У греків не було свого письма, і вони запозичили його у фінікійців. Процес запозичення був тривалим і продовжувався кілька століть. Найдавніші пам'ятки давньогрецького письма датуються VIII ст. до н.е. Форма їх дуже подібна до фінікійського письма. Фінікійці писали від правої руки до лівої. Греками була успадкована і ця традиція. Але приблизно в V ст. до н.е. у греків з'являється новий спосіб написання, так званий бустрофедон (волоборозна), тобто неперервний рядок: спочатку справа наліво, потім зліва направо, далі знову справа наліво. Власне, у такий спосіб і були написані закони Солона. Але таке написання було досить складним, і тому греки скоро від нього відмовились і до IV ст. залишають написання від лівої руки до правої.

Треба зазначити, що у фінікійському алфавіті всі букви, крім звукового, мали ще й цифрове значення. На певному етапі розвитку графічних систем ця традиція теж була успадкована різними мовами.

Зазнавши впливу фінікійського письма, в окремих регіонах Греції розвивались різні алфавіти. У IX–VIII ст. до н.е. греки запозичили письмо, а перші пам'ятки належать до VIII–VII ст. до н.е. Але у

V ст. до н.е. іонійський (мілетський) алфавіт активно розповсюджується по всій Елладі і стає загальноприйнятим на Балканському півострові і, частково, за його межами.

Грецьке письмо було більш досконалим, ніж фінікійське, оскільки розвинулось у звукобуквене, греки писали не тільки приголосні, але й голосні букви.

Іл. 11. Фрагмент давньогрецького тексту (V до н. е.)

Перші форми письма давніх греків мали епіграфічну форму, тобто використовувались для надписів та підписів. Оскільки ці надписи

виконували ще й декоративну функцію, вони були великого розміру, кутасті, як правило, висічені в камені чи в іншому творчому матеріалі. Але досить швидко письмо проникло в усі сфери життя давніх греків, стало використовуватись з різною метою. Оскільки у греків починає використовуватись такий матеріал, як папірус, письмо дещо змінює свою форму, стає більш округлим – ця форма письма отримала назву **маюскульне письмо**. З часом воно набуває іншої форми – скорописної, або курсивної. У V ст. до н.е. поряд з папірусом використовується пергамент, що сприяло виникненню **унціального, або уставного письма**. Ця форма письма стала важливою віхою в розвитку як давньоеллінської культури, світових видів письма, так і азбук загалом.

Пізніше з'являється **мінускульне письмо**, яке мало ознаки унціалу та курсиву. Воно було красивим, досконалим та зручним для скорописання. Ці форми письма суттєво вплинули на створення слов'янських азбук.

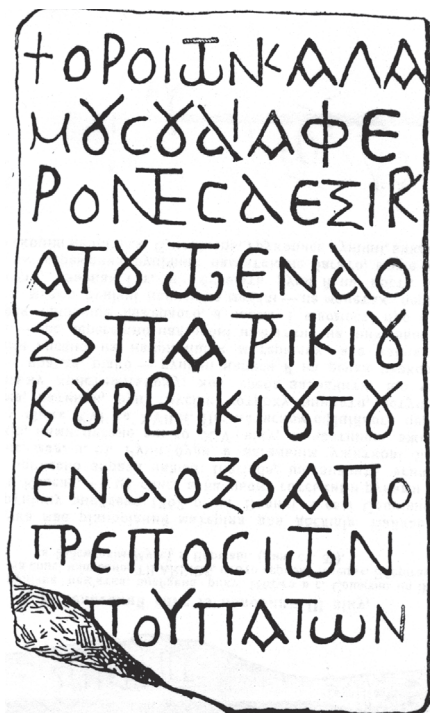
Давньогрецька культура вплинула на формування усіх культур басейну Середземного моря, та найбільший вплив вона мала на давніх римлян. Першими у давніх греків алфавіт запозичили етруски, вони запозичили і традицію написання – зліва направо. До цього вони писали за семітським зразком – справа наліво.

У V–IV ст. до н.е. на території Апеннінського півострова розповсюджується **латиниця**.

З плином часу латиниця не зазнала суттєвих змін і залишилась у своїй давній формі.

У давніх греків системи письма запозичили не тільки слов'яни, але й копти, готи та ін.

Копти вже в III ст. створили новий алфавіт на базі грецького унціалу. Нубійці, прийнявши християнство, запозичили коптське письмо.

Іл. 12. Грецький напис на пограничному стовпі VI–VII ст.

Серед готів, які спочатку проживали в басейні Вісли, а в II–III ст. переселились на південь і оселились на території Криму (на території Криму вони проживали до XVI ст.), України, Румунії, теж розпо-

ΑΤΤΑΝΝΣΑΡΦΝΙΗΗΙΜΙΝΑΜ·
ΥΕΙΗΝΑΙΝΑΜΩΦΕΙΝ· ΟΙΜΑΙΦΙΝΑΙ
ΝΑΣΣΝΣΦΕΙΝΣ· ΥΑΙΡΦΑΙΥΙΛΕΑ
ΦΕΙΝΣ· ΣΥΕΙΗΗΙΜΙΝΑΓΑΗΑΝΑ
ΑΙΡΦΑΙ· ΗΑΡΙΦ· ΝΝΣΑΡΑΝΑΦΑΝΑΣΙΝ
ΤΕΙΗΑΝΗΓΙ· ΝΝΣΗΜΑΔΑΓΑ· ΓΑΗ
ΑΦΛΕΤΝΝΣΦΑΤΕΙΣΚΝΑΝΣΣΙΓΑΗ
ΜΑ· ΣΥΑΣΥΕΓΑΗΥΕΙΣΑΦΛΕΤΑΜΦΑΙ
ΣΚΝΑΡΜΝΝΣΑΡΑΙΜ· ΓΑΗΝΙΒΡΙΓ
ΓΑΙΣΝΝΣΙΝΦΑΙΣΤΝΒΝΕΑΙ· ΑΚΛΑΝ
ΣΕΙΝΝΣΑΦΦΑΜΑΝΒΙΑΙΝ· ΝΝΤΕ
ΦΕΙΝΑΙΣΤΦΙΝΑΡΝΓΑΚΑΙ· ΓΑΗΜΑΪΣ
ΓΑΗΥΝΑΦΝΣΙΝΑΙΥΙΝΣ· ΑΜΕΝ·

**Лл. 13. «Отче наш» із готського
Срібного Кодексу VI ст.**

письма залишається нерозгаданим. Спроби вивести вірменське письмо з грецького не дали позитивних результатів. Відомо те, що після прийняття християнства в 301 р. виникла необхідність перекладів вірменською мовою богослужбової літератури. У I половині V ст. придворний учений Месроп Маштоц (пом. у 441 р.) створив так званий вірменський алфавіт, відкинувши перський, яким до цього часу користувались вірмени. Але яка саме графічна система лягла в основу новоствореного вірменського алфавіту, не відомо. Можна говорити лише про те, що у вірменському алфавіті прослідковуються впливи грецького унціалу, давнього вірменського письма, сирійського, арамейського, аршакидського алфавіту пехлеві (Північний Іран).

Історія грузинського письма теж губиться в глибині історії. Існує гіпотеза, що його створив той же блаженний Месроп Маштоц, але свідчень, які підтверджують цю гіпотезу, дуже мало. Відомо лише те, що грузинське письмо виникло в V ст. і в особливостях його графічної системи прослідковуються впливи арамейського письма, але більше усе ж грецького. Прямі зв'язки грузинського письма з тим чи іншим алфавітом виявити не вдається. Цікавим є те, що існує два варіанти грузинського алфавіту: письмо **мхедрулі** («письмо воїнів») і письмо **хуцурі** («церковне»).

всюджувалось християнство, а відповідно і писемність теж була запозичена. Вестготський єпископ Вульфїла (318–388), відмовившись від рунічного письма, створив так зване вестготське, або готське письмо, взявши за основу грецький та латинський алфавіти, і зробив перший переклад Біблії та Євангелія на готську мову, але переклад не дійшов до наших днів (збереглися лише деякі фрагменти, написані сріблом на червоному пергаменті).

Походження вірменського

Отже, можна зробити висновок, що писемність пройшла величезний історичний шлях від давньоєгипетського ідеографічно-ієрогліфічного до звуко-буквеного давньогрецького, в результаті чого з'явилася можливість створення слов'янської азбуки.

1.4. Докирилична (протокирилична) писемність слов'ян

Дискусії навколо проблеми докириличного письма у слов'ян не вщухають і до сьогодні. Чи була писемність? А якщо була, то яка? Ці та ряд інших питань цікавлять дослідників впродовж майже двох останніх століть, але питання залишаються відкритими. Більшість дослідників схиляється до думки, що писемність була, але яка, визначити важко, оскільки свідчень до наших днів майже не дійшло.

Про те, що у слов'ян була писемність до створення азбуки Кирилом і Мефодієм, свідчать такі факти.

По-перше, слов'янські народи проживали в центральній частині Європи, в оточенні високорозвинених народів, з якими вони підтримували тісні економічні, політичні та інші контакти. Ці народи, зокрема, візантійці, греки, готи та ін., на той час вже прийняли християнство і мали свою писемність. Східнослов'янські народи швидко перейняли писемну культуру, що свідчить про підготовленість до її сприйняття, тобто певний досвід у користуванні письменами вже був. Але письмена, якими користувалися слов'яни, не були досконалими.

По-друге, перші переклади Святого Письма по-слов'янськи, зокрема, східної редакції, свідчать про те, що література слов'ян уже була високорозвинена. Такий рівень розвитку не може бути здійснений стрибкоподібним способом, оскільки мова – найбільш консервативна галузь культури. Очевидно, що слов'яни пройшли значний шлях розвитку як культури, так і мови.

По-третє, болгарський письменник X ст. Чорноризець Храбр (Хоробрий) писав: (◊ писменѣхъ чръноризца храбра)

Прѣжде оубо словѣне не имѣхѣ книгъ. Нѣ чрътами и рѣзани чѣтѣхѣ и гатаахѣ погани сѣще. Крестивше же сѣ, римскама и грѣчьскыма писмены. Нѣждаахѣ сѣ словѣнскы рѣчь безъ оустроенна. Нѣ како можетъ сѣ писати добрѣ грѣчьскыма писмены Бѣ или животъ... и тако вѣшѣ многа лѣта.

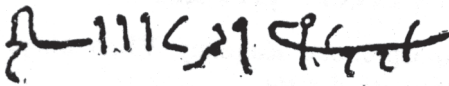
«Про письмо» чорноризця Храбра

Отже, раніше слов'яни, коли були язичниками, не мали книг (письмен), але читали і вгадували за допомогою рисок і зарубок. Коли ж вони прийняли хрещення, то змушені були використовувати римські та грецькі літери без порядку. Але як можна правильно записати грецькими літерами «Богъ» або «Животъ». І так було багато років (переклад Б. Н. Флорі).

Отже, ще до створення кирилиці слов'яни користувались «чертаами» і «резами», тобто рисками та зарубками, писали «без устроєнія», писемність була безсистемна.

По-четверте, про писемність слов'ян згадують у своїх творах та спогадах арабські мандрівники, історики, географи, які відвідали Східну Європу до прийняття християнства. Так, арабський історик Абул Гасана Масуді в першій половині X ст., відвідавши східнослов'янські храми, засвідчив, що на камені одного з храмів були записані пророцтва. У 921 р. арабський письменник і місіонер Ібн-Фодлан писав, що бачив русів, які, здійснивши поховання, поставили великий дерев'яний стовп і зробили на ньому написи.

Арабський письменник X ст. Ібн-ель-Недим згадував про «руське» письмо, навіть подавав його форму, правда, ці написи (значки) досі палеографами не прочитані.

Іл. 14. Напис, відтворений
Ібн-ель-Недимом

Ще одна важлива звістка про «руське» письмо подається у «Житії Костянтина». Тут у восьмому розділі говориться, що коли Костянтин прибув до Херсонесу Таврійського близько 860 р., то знайшов уже

готові переклади Євангелія і Псалтиря. Додатковою інформацією про ці переклади вчені не володіють. Не відомо, чи це були «письмена» гунів, чи слов'ян, а якщо слов'ян, то не відомо, що це була за мова (графічна система).

Як уже говорилося вище, Чорноризець Храбр згадував про те, що слов'яни «не имѣху книгъ», йдеться про впорядковану азбуку і писемність, а користувались «чѣртами и рѣзани». Якими були «чѣрти и рѣзи», нам також не відомо.

Деякі дослідники стверджують, що у слов'ян було рунічне письмо. Ми досить багато знаємо про германські руни, але інформація про слов'янські вкрай скупа.

Германські руни (від готського *runa* – таємниця) були розповсюджені на значній території Європи ще з II–III ст. і проіснували до пізнього середньовіччя. Більшість дослідників виводять руни з латини. До нашого часу дійшло близько 150 старих руничних написів і понад 3500 молодших. Побутує думка, що руни є нічим іншим, як особливим типом загальнонімецького койне.

Лл. 15. Ковельський спис (III ст). Найдавніша рунична пам'ятка

Руничні написи, як правило, здійснювалися на камені, металі, кості, дереві. Найчастіше це надгробні написи, надписи на монетах, перстнях, списках, мечах та ін. Руничні написи частіше є однослівними або двослівними. Вони відображали (називали) ім'я, прізвище майстра або власника.

Що стосується можливості існування слов'янських рун, то ця гіпотеза поки що не доведена, тому що знахідок, які могли відноситись до слов'янських рун, вкрай мало, усі вони, як правило, не дешифровані або не є характерними для слов'янської культури.

Говорячи про дописемні знакові системи (графічні системи, письмена), варто згадати і про карбування (тамгування), яке широко використовувалося при виготовленні знарядь праці, посуду, при будові та в оздобленні храмів і т.д. Але ці знаки (карби) виконували ідентифікаційну функцію і відношення до мови мали дуже приблизне. Традиційно кожен цех, майстер, будівничий мав такий знак і залишав його на виготовленій ним речі. Карбування та

Лл. 16. Напис царя Самуїла 993 р.

клеймування досить детально описано і систематизовано в археологічній науковій літературі.

Карбування та клеймування – це окремих пласт культури, який лише дуже умовно співвідноситься з мовою і рунічними написами.

Рунічне письмо мали тюркські народи, які з VIII–X ст. населяли Центральну Азію та Сибір.

Отже, спроби встановити специфіку, форму і систему докириличної писемності слов'ян поки що не принесли успіху. Але безсумнівно є те, що у так званий «дописьмовий» період на території, яку населяли слов'яни, були певні графічні системи, які використовувались для передачі і зображення інформації. Власне, ці написи і стали підґрунтям для сприйняття кирилиці або латиниці як впорядкованої і систематизованої звуко-буквеної системи.

1.5. Історичні передумови створення слов'янської азбуки

У кінці 862 року моравський князь Ростислав послав у Константинополь послів з проханням, щоб Михайло III (візантійський імператор) прислав місіонерів, які б створили слов'янську азбуку і переклали на зрозумілу слов'янам слов'янську мову священні книги. Таке прохання було зумовлене тим, що Моравія в той час була форпостом слов'янства на заході, і населення, як правило, етнічні слов'яни, щільно співіснувало з германськими народами. Приймавши християнство з Візантії, слов'яни дотримувались східного обряду, і германські народи, прийнявши римокатолицький обряд, вступили з ними в певні протиріччя. Тому Михаїл III разом з патріархом Фотієм з радістю відгукнулись на прохання моравського князя. Вибір упав на двох братів: Костянтина та Мефодія.

Костянтин (826–869 рр.) та його старший брат Мефодій (820–885 рр.) були родом з Македонії, з міста Солунь (тепер Салоніки). У той час населення цієї місцевості складалося наполовину з греків, наполовину зі слов'ян. Деякі дослідники вважають братів слов'янами, та, за афонськими переказами, батько їх, Лев, був болгариним, а мати – гречанка. Батько братів був воєначальником високого рангу. Костянтин та Мефодій отримали на той час блискучу освіту. Після смерті батька Костянтина, 14-річного юнака, за наказом Фотія привозять до столиці, де він продовжує навчання. З перших днів перебування в столиці Костянтин подружився з Фотієм, який був найосвіченішою людиною епохи, і це значною мірою визначило подальшу долю юнака.

Збагативши знання, Костянтин стає бібліотекарем патріаршої бібліотеки. Але великий потяг до знань змушує через певний час покинути цю посаду, оскільки, можливо, робота перешкоджала наполегливій самоосвіті, і через деякий час він покидає столицю і вирушає у просвітницькі мандрівки до сарацинів (арабів), у Болгарію, до хозарів.

На шляху до хозарів Костянтин відвідує грецьке місто Херсонес на південному побережжі Криму і, за свідченнями «Житія», перекладає з єврейської «Граматику в восьми частинах», яка не дійшла до наших днів, як і інші його праці.

Така широка географія мандрівок і багатогранна діяльність свідчать про те, що Костянтин був однією з найосвіченіших особистостей епохи, мав велику віру, просвітительську одержимість.

Відвідавши Тавриду, він знаходить останки папи Климента II, який, за повір'ям, був висланий імператором Траяном (I–II ст.) і знищений (його було втоплено разом з якорем у морі). Взявши мощі, він ще довгий час подорожував з ними, поки у 868 році не віддав Папі Адріанові II. Після цього мощі були покладені у саркофаг у Соборі святого Климента.

У Херсонесі відбулась ще одна визначна подія: Костянтин, як свідчить «Житіє», знайшов «Євангеліє» і «Псалтир», написані «руськими буквами», які до сьогодні залишаються нерозгаданими: **ѠБРѢТЕ ЖЕ ТОУ ЕВАНГЕЛІЕ И ѠСАЛТЫРЬ, РОУСЬСКИМИ ПИСМЕНЫ ПИСАНО. И ЧЛОВѢКА ѠБРѢТЪ, ГЛАГОЛЮЩА ТОЮ БЕСѢДОЮ, И БЕСѢДОВАВЪ СЪ НИМ, И СЛОУ РѢЧИ ПРИМЪ, СВОЕН БЕСѢДѢ ПРИКЛАДАА РАЗЛИЧНАА ПИСМЕНА ГЛАСЬНАА И СЪГЛАСЬНАА, ...ВЪСКОРЕ НАЧАТЪ ЧЕСТИ И СКАЗАТИ.**

Повернувшись з місіонерської мандрівки до хозар, Костянтин застав у Константинополі моравських послів.

Мефодій, на відміну від свого молодшого брата, з юних літ був пов'язаний з військовою справою, після чого був призначений правителем однієї з візантійських провінцій на території Болгарії. Майже десять років він обіймав цю посаду, потім він відправився на гору Олімп, де провів кілька років, осягаючи Божу мудрість через книги.

Після просвітницько-проповідницьких мандрівок Мефодій повертається до Константинополя і разом з молодшим братом, виконуючи розпорядження імператора Михайла III і архієпископа Фотія, відправляється з місією в Моравію. За свідченням історичних документів, отримавши наказ, брати довго постились і перебували у глибокій молитві.

У 863 році місія прибула до Моравії. Брати розпочали роботу над створенням азбуки і перекладами священних книг. Їх діяльність тривала півтора року.

Після трьох років просвітницької діяльності у середині 866 року брати разом з учнями відправляються до Риму. По дорозі просвітителі відвідали князівство Паннонію, де навчали 50 учнів слов'янської мови.

У Римі на час прибуття місії папою став Адріан II, змінивши недавно померлого Миколая. Адріан зустрів просвітителів з великими почестями. Книги слов'янською мовою, які привезли місіонери, поклали в одній із церков Риму і здійснили над ними урочисту літургію.

Майже два роки провели Костянтин і Мефодій у Римі. Виснажений тривалими мандрівками, боротьбою та працею, на початку лютого 869 року Костянтин важко захворів. Перед смертю він прийняв схиму та ім'я Кирило, 14 лютого 869 року помер. Поховали Кирила в церкві Святого Климента у Римі.

Після смерті брата Мефодій, отримавши сан архієпископа Моравії і Паннонії, відправляється в Моравію, щоб продовжити справу, розпочату разом з Кирилом. Спочатку Мефодій прибув до князя Коцела і розгорнув активну роботу для створення школи слов'янської писемності, перекладу духовної літератури. Через деякий час він був схоплений і кинутий до в'язниці німецькими єпископами. Майже два з половиною роки він провів у в'язниці.

За розпорядженням нового папи Іоана VIII Мефодія звільнили і повернули йому статус архієпископа Моравії. Мефодій продовжує свою діяльність. Виснажений тривалою боротьбою, тяжкою працею, 19 квітня 895 року Мефодій помер. Похований був у Велеграді.

Після смерті просвітителів слов'янська писемність розповсюдилась на території південної Європи, незважаючи на складності, які створювали римо-католицькі священники. Найбільшими прихильниками та продовжувачами справи просвітителів були Горазд, Климент, Наум, Ангеларій та Лаврентій. Доля Горазда та Лаврентія невідома, а троє інших відправилися на південь, в Болгарію, де продовжували справу, розпочату Кирилом та Мефодієм.

У Болгарії в той час були сприятливі умови для проведення просвітницько-місіонерської діяльності. Цар Симеон (893–927 рр.), здобувши політичну незалежність від північних сусідів та Візантії, утвердив слов'янську мову як офіційну мову церковного обряду. В той час у Болгарії діяли видатні особистості, учні Кирила та Мефодія – Климент

Охридський, Наум Охридський, Ангеларій, Костянтин Преславський, Григорій Пресвітер, Мніх та ін. Вони активно продовжували працю своїх попередників: створили великі центри слов'янської писемності та просвітительства – Пантелеймонів монастир у Преславі та Охрид, що на південному заході Македонії.

Період царювання Симеона називають «золотим віком» болгарської писемності.

1.6. Слов'янські азбуки: глаголиця і кирилиця

Кожен з відомих алфавітів – свідчення високого рівня розвитку культури народу, який його створив і використовував. Слов'яни також збагатили скарбницю світової культури двома самобутніми азбуками – кирилицею і глаголицею. Азбуки точно відбивають фонетичну структуру старослов'янської мови, з деякою відмінністю лише в окремих звуках і звукосполученнях, і свідчать про визначний талант укладачів цих алфавітів.

Наявність двох азбук ще й досі викликає серед учених суперечки, які зводяться до таких питань:

- 1) чи існувало письмо у слов'ян до Костянтина і Мефодія;
- 2) які джерела обох азбук;
- 3) яка з двох слов'янських азбук – глаголиця чи кирилиця – була створена Костянтином?

Глаголиця – термін більш пізній і взятий з хорватської мови. У Хорватії католицьких священників, які відправляли слов'янську літургію, називали *glagoljaši*, від старослов'янського **глаголати** – говорити.

Кирилиця – старий церковнослов'янський термін **кѣриловница**, що неправильно позначає «письмо Кирила». Слово *кирилиця* пов'язане з основоположником старослов'янської писемності Костянтином-Кирилом і первісно, як припускають, називало найдавнішу слов'янську азбуку, яку зараз називають глаголицею. Згодом, коли у Болгарії глаголиця витіснилася новішим старослов'янським письмом, назву *кирилиця* книжні люди перенесли на це нове письмо, за яким вона зберігається і до сьогодні. Отже, кирилиця виникла у Болгарії у післякирило-мефодіївський період і носить свою назву не по праву, бо не має ніякого відношення до особи Костянтина-Кирила.

У фаховій літературі існують різні думки про походження і авторство першої слов'янської азбуки. Одні вчені вважають Костянтина автором глаголиці, інші – автором кирилиці. Переважна більшість дослідників

кирило-мефодіївської проблеми (В. Копітар, П. Шафарик, Ф. Міклошич, В. Ягич, В. Григорович, В. Щепкін, М. Тихомиров, О. Селіщев, П. Черних та ін.) вважає, що першою слов'янською азбукою, створеною Костянтином, була глаголиця. Цілком слушне зауваження з цього приводу знаходимо в українського вченого О. С. Мельничука: «Посилання на те, що кириличне письмо є більш досконалим, ніж глаголиця, скоріше може бути використане для підтвердження історичної першості глаголиці, а не кирилиці, оскільки відомо, що більш досконалі форми, як правило, з'являються і поширюються у суспільстві пізніше від менш досконалих і на їх ґрунті».

Гіпотези про створення кирилиці Костянтином, уперше висловленої Й. Добровським, дотримується менше вчених (І. Срезневський, О. Соболевський, В. Істрін, П. Плющ та ін.). На їхню думку, глаголиця виникла пізніше як своєрідний вид штучного тайнопису, що був необхідний у тих умовах, коли німецько-католицька влада і латинське духовенство переслідували книги, написані кирилицею. Думка про те, що глаголиця була введена у літературний і, зокрема, церковний ужиток не Кирилом, а кимось після нього, ніяк не узгоджується з фактом загального поширення глаголиці у церковному вжитку X–XI ст. на широкій території різних слов'янських земель.

Оригінальний погляд на взаємовідносини двох азбук висловив у 1884 році російський учений В. Міллер. Він вважав, що протокирилиця, основу якої склав візантійський унціал, була для Костянтина зразком для створення глаголиці, звідки він узяв порядок літер та звукове значення їх і додав новостворені слов'янські літери. Проте глаголиця виявилася досить незручною для користування у слов'ян, тому через деякий час учні Костянтина удосконалили протокирилицю за зразком глаголиці, щоб зберегти звичайний уже для слов'ян порядок та склад літер алфавіту. Ця нова кирилиця досить швидко витіснила глаголицю.

Гіпотеза В. Міллера знайшла свій подальший розвиток у працях болгарського вченого Е. Георгієва, який вважав, що кирилиця не була кимось спеціально створена, а сформувалася в процесі еволюції. Візантійський алфавіт поступово пристосувався до мови слов'ян шляхом введення літер на позначення специфічних слов'янських звуків. Остаточне вдосконалення протокирилиці було завершено у Болгарії у Преславській школі учнями Костянтина.

Існує ще й така думка, що обидві азбуки були створені Костянтином: кирилиця для македонських слов'ян, а глаголиця – для морав-

ських. Припущення про можливість одночасного створення і поширення глаголиці та кирилиці висловив Д. С. Лихачов, який доводив, що обидві азбуки могли вживатися одночасно внаслідок природної для давніших епох багатоалфавітності.

Про більшу давність глаголиці, як зазначають вчені, свідчить ряд досить показових фактів:

- 1) найдавніші пам'ятки написані глаголицею;
- 2) характер мови глаголичних пам'яток більш архаїчний порівняно з мовою пам'яток, написаних кирилицею;
- 3) наявність рукописів, написаних кирилицею на місці глаголичних знаків, а не навпаки;
- 4) порядок букв глаголиці відповідає порядку цифр, а у кирилиці ця послідовність порушена;
- 5) територія поширення глаголиці (Моравія, Паннонія, Македонія) також свідчить про її давність.

Більшість учених допускає, що в основі глаголиці лежить *грецький скоропис* (мінускульне письмо) з додаванням деяких знаків зі східних алфавітів, але ще й до цього часу не знайдені зразки грецького скоропису IX ст., який би можна було вважати за першоджерело глаголиці. О. Селіщев вважав головним джерелом глаголиці комбінацію грецького мінускульного та самаритянського письма. Багато відомих дослідників намагалося знайти прототипи літер глаголиці серед відомих у світі графічних систем. Походження глаголиці намагалися вивести: з кирилиці (Й. Добровський, І. Срезневський, В. Григорович); із скандинавських рун (Я. Гануш); із сирійських алфавітів (П. Шафарик); з візантійського скоропису (І. Тейлор, І. Ягич); з єврейського (В. Вондрак) та ін.

Кирилиця, що введена пізніше у староболгарській писемності за царювання Симеона (893–927), по суті, не нова або окрема азбука; – вона є фонологічною моделлю глаголиці, але з використанням іншого знакового матеріалу. Джерелом кирилиці було *грецьке уставне* (унціальне) письмо, яким писали урочисті книги. За числовим значенням та графікою кириличні букви подібні до грецького унціалу.

Літери кирилиці і глаголиці мали однакові назви, але були різні за формою. Форма кириличних букв була геометрично простою і зрозумілою для письма. Форма ж літер глаголиці була дуже складною і мала багато петель, гачків, завитків.

Кирилиця, за рукописами XI ст., мала 43 букви, глаголиця, приблизно того ж часу, мала 40 букв. 39 із них служили для передачі майже тих самих

звуків, що і букви кирилиці, а одна – **Ѡ** – «гервь» була відсутня у кирилиці і призначена для позначення палатального (м'якого) г. У глаголиці були відсутні **Ѣ** (ксі), **Ѩ** (псі) та йотовані **Ѧ** та **Ѩ**.

Із 43 літер кирилиці було запозичено 24 з грецького письма, а решту 19 – з інших мов чи власноручно створено з дотриманням єдиного графічного стилю. Майже усі ці нові букви (15 з 19) були розташовані в кінці кириличного алфавіту, і лише 4 з них (**Ѡѡѡѡ**, **ѨѨѨѨ**, **ѦѦѦѦ**, **ѨѨѨѨ**) стояли серед літер, запозичених з грецького письма. Говорячи про ступінь самостійності тієї чи іншої азбуки, треба враховувати той факт, що жодну з відомих азбук не було створено самостійно, без впливу раніше існуючих алфавітів. Так, наприклад, фінікійське письмо було створено на основі давньоєгипетського; давньоєврейське та грецьке – на основі фінікійського; латинське – на основі грецького; французьке, німецьке, англійське – на основі латинського і т.д.

Числове значення букв старослов'янських азбук. Букви і глаголиці, і кирилиці мали ще й числове значення. У глаголиці порядок букв відповідав порядкові цифр: тобто перші дев'ять букв позначали назви одиниць, наступні дев'ять – назви десятків, наступні дев'ять – назви сотень. У тих випадках, коли букви вживалися для позначення цифр, над буквою ставилося титло, а з боків (або з одного боку) писалися крапки: **•Ѧ•** – 1, **•Ѩ•** – 4 і под. Числа від 11 до 19 передавалися сполученням букв, які позначали назви одиниць, з і, що позначало число 10: **•Ѧі•** – 11, **•Ѩі•** – 14. Для позначення чисел від 20 і більше вживалися букви, що позначали десятки, у сполученні з буквами, що позначали одиниці: **•ѦѦ•** – 22, **•ѦѨ•** – 32, **•ѦѦѦ•** – 43. Тисяча позначалася тими ж буквами, що й одиниці, тільки перед ними ставився значок **Ѧ**: **ѦѦѦ** = 2000; **ѦѦѦѦ** = 3000 і т.д. Числове значення букв кирилиці і глаголиці не збігалось, але принцип утворення складних числівників був однаковий.

2. Старослов'янські пам'ятки

2.1. Класифікація старослов'янських пам'яток

Критерії для класифікації старослов'янських пам'яток бувають різні: азбука, зміст, час написання, мовні особливості та ін.

З огляду азбуки старослов'янські пам'ятки поділяються на глаголичні і кириличні; одна пам'ятка написана латиницею.

За змістом старослов'янські пам'ятки поділяються на євангелія, псалтирі, молитвослови, житія, проповіді тощо.

Хронологічна класифікація старослов'янських пам'яток не може бути встановлена точно у зв'язку з тим, що більшість старослов'янських пам'яток дійшла до нас без зазначення часу написання і датується приблизно на підставі врахування палеографічних та лінгвістичних прикмет. Дата пам'ятки, встановлена таким способом, може відхилитися від реальної на одну чверть або й на половину століття.

На підставі особливостей місцевого мовного забарвлення старослов'янські пам'ятки поділяються на кілька редакцій, або ізводів: староболгарська, моравсько-чеська, сербська, словенська, або паннонська, східнослов'янська.

Назви старослов'янських пам'яток умовні й утворені на підставі різних ознак:

а) від назви місця, де знайдено пам'ятку: Зографське євангеліє, Супрасльський рукопис, Хіландарські уривки, Київські листки, Празькі уривки, Охридські листки, Фрейзінгенські уривки, Сінайський требник, Сінайський псалтир та ін.;

б) від прізвища особи, яка знайшла чи придбала пам'ятку, або від прізвища власника пам'ятки: Ассеманієво євангеліє, Збірник Клоца, Листки Ундольського;

в) від імені писаря, що писав пам'ятку, або від імені особи, для якої писалася пам'ятка: Савина книга, Остромирово євангеліє, напис царя Самуїла.

2.2. Глаголичні пам'ятки

Давніх глаголичних пам'яток збереглося немало. Більшість з них походить з Македонії та Болгарії; західнослов'янських глаголичних пам'яток небагато, а східнослов'янських зовсім немає. Аналіз глаголичних пам'яток показує, що в більшості їх мова – це найдавніший тип старослов'янської мови. Великою вадою цих пам'яток треба вважати те, що всі вони не датовані (крім підпису Григорія 982 р.), а тому вік пам'яток доводиться визначати шляхом палеографічного та лінгвістичного аналізу, а це, звичайно, не дає належної точності. Цією ознакою глаголичних пам'яток і пояснюється така велика розбіжність думок про них у науці, велика кількість гіпотез про них, часом зовсім протилежних.

Усі глаголичні пам'ятки невеликого розміру, «в малу чвірку, або навіть в вісімку»⁵; грецька палеографія твердить, що це ознака давності цих пам'яток.

Підпис Григорія 982 р. – єдина датована глаголична пам'ятка (підпис глаголичними буквами на Іверській грецькій грамоті 982 р.). Це договір на монастирську землю фундатора іверського монастиря Івана Івера з мешканцями сусіднього міста Ериссо, де в той час жили вже болгари. Договір складено у монастирі Івана Івера, а писав його солунський нотар Микола у 6490 (= 982) році; за мешканців міста Ериссо підписав їхній священик Григор, причому теж глаголичними буквами, і в цьому велика цінність цього акта. Пам'ятку відкрив у 40-х роках ХІХ ст. П. Успенський в Іверському монастирі на Афоні. Цінність підпису полягає тільки у тому, що він датований, але значення для вивчення старослов'янської мови не має.

Київські листки – одна з найдавніших і найцінніших старослов'янських пам'яток, збережених до нашого часу з Х ст. (уринок на 7 пергаментних листках). Зміст пам'ятки – уривки Міссалу західної церкви в перекладі з латинської на слов'янську мову (10 церковних служб). Пам'ятка була завезена до Києва єрусалимським архімандритом Антоніном у 1862 році і понад 10 років пролежала у Київській духовній академії, не привертаючи уваги вчених. У 1874 році пам'ятку відкрив І. І. Срезневський. Серед багатьох гіпотез про час і місце написання пам'ятки найбільш аргументована та, що Київські

---

⁵ Огієнко І. Пам'ятки старо-слов'янської мови Х–ХІ віків. – Варшава, 1929. – С. 13.

листки серед усіх відомих старослов'янських пам'яток найближче стоять до епохи Костянтина і Мефодія і відбивають найдавніші особливості глаголичного письма та форми старослов'янської мови. Більшість дослідників зараховує Київські листки до пам'яток моравсько-чеської редакції. Ф. Міклошич, П. Фортунатов та інші дослідники, зважаючи на відсутність західнослов'янських рис у Київських листках, заперечують моравську гіпотезу і вважають, що пам'ятка відбиває перехідний слов'янський говір від болгарської основи до західнослов'янської.

Зографське євангеліє – неповний рукопис на 304 пергаментних листках. До 1860 р. пам'ятка зберігалася в Зографському монастирі на Афоні, потім була привезена до Петербурга і зараз знаходиться у Санкт-Петербурзькій публічній бібліотеці ім. Салтикова-Щедрина. Пам'ятку відкрив В. І. Григорович у 1845 р. Російський археолог П. Севастьянов сфотографував її у 1857 р. і зробив доступною вченим. У 1860 р. Зографський монастир, на клопотання цього ж П. Севастьянова, подарував своє коштовне Євангеліє російському цареві Олександрові II, про що розповідає нам ось цей надпис на доданій до пам'ятки картці: «**Сіє глаголическое Євангеліє Аѡно-Зографская славеноболгарская общежительная обитель вручила дѣйстви-тельному статскому совѣтнику Петру Севастіанову поднести въ даръ Его Императорскому Величеству самодержцу Россіи отъ лица всего братства. Сентябрь 8 дня 1860 года. Настоятель Архимандритъ Анѡнм съ братією**»⁶.

На підставі палеографічних і лінгвістичних досліджень славісти вважають, що Зографське євангеліє написане в Македонії. Про час написання пам'ятки є кілька припущень. У науці закріпилося датування В. Ягича, який доводить, що Зографське євангеліє написане у кінці X – початку XI ст. Після Київських листків Зографське євангеліє вважається найціннішою пам'яткою для вивчення старослов'янської мови.

Маріїнське євангеліє – неповний рукопис на 173 пергаментних листках, відсутні початок, частина середини і кінець. Пам'ятку відкрив В. І. Григорович у 1845 році на Афоні у монастирі Діви Марії (Маріїнському). Дослідники вважають, що Маріїнське євангеліє походить з кінця X – на початку XI ст. У питанні про місце написання Маріїнського

---

⁶ Огієнко І. Пам'ятки старо-слов'янської мови X–XI віків. – Варшава, 1929. – С. 20.

євангелія існують дві гіпотези. В. Ягич припускає, що пам'ятка написана у Сербії, ймовірно у Боснії, бо відбиває деякі сербізми. Припущення В. Ягича приймають О. Соболевський, В. Вондрак, С. Кульбакін. Інші ж учені, зокрема Л. Мілетич і П. Фортунатов, не визнають доказів В. Ягича і вважають, що Маріїнське євангеліє написане у Болгарії. Зберігається в РДБ.

Збірник Клоца – рештки великої рукописної збірки житій та проповідей (усього збереглося 14 листків). Основну частину пам'ятки – 12 листків – знайшов В. Копітар у бібліотеці графа Клоца в м. Тренто в Італії. Він видав їх разом з цінною передмовою у 1836 р., пізніше знайшов ще два листки цієї пам'ятки в Інсбрукському музеї і видав їх у 1860 р. Найкращі видання тексту всієї пам'ятки належать В. Вондраку. Лінгвістичний і палеографічний аналіз дозволяє зробити припущення, що збірник Клоца написаний у XI ст. і своєю мовою близько стоїть до Маріїнського євангелія.

Про місце написання пам'ятки існує кілька гіпотез. За Л. Гейтлером, пам'ятка написана у Македонії, за Ф. Міклошичем – у Словенії, за В. Ягичем – у Далмації. С. Кульбакін припускає, що Збірник Клоца виник у Болгарії. В. Вондрак найбільш аргументовано довів, що Збірник Клоца створений на сербо-хорватській землі: на таке походження вказують деякі сербізми.

Ассеманієве євангеліє. Відомий орієнталіст, папський бібліотекар о. Йосип-Симон Ассемані зібрав для Ватиканської бібліотеки багато різних давніх рукописів. Під час своєї подорожі до Лівану Ассемані у 1736 р. купив у Єрусалимі в ченців православного монастиря старе глаголичне Євангеліє, дорогоцінну слов'янську пам'ятку XI ст. Після смерті Ассемані Євангеліє перейшло до його родича архієпископа Апамейського Степана Ассемані, а від нього – до Ватиканської бібліотеки, тому вона зветься Ассеманієвою або Ватиканською. Тепер пам'ятка зберігається у Римі у Ватиканській бібліотеці. На підставі палеографічного і лінгвістичного дослідження В. Ягич та О. Соболевський припускають, що Ассеманієве євангеліє написане у Македонії у кінці X або на початку XI ст.

Сінайський псалтир – рукопис на 177 листках, знайдений П. Успенським у 1850 р. у монастирі св. Катерини на горі Сінай в Аравії. В. Ягич і Б. Цонев припускають, що пам'ятка написана у XI ст. у Македонії. З палеографічного боку пам'ятка цікава тим, що в ній зрідка трапляються деякі кириличні букви.

Сінайський требник (молитвослов) був знайдений у 1850 р. П. Успенським у тому самому монастирі, що і Сінайський псалтир. П. Успенському пощастило придбати два листки з Требника, які у 1866 р. були надруковані І. І. Срезневським у праці «Древние глаголические памятники». Сінайський требник – це рукопис на 106 листках, без початку і кінця. Основна його частина знаходиться на Сінаї, а 4 листки – у Росії. На підставі аналізу мови та письма дослідники зараховують Сінайський требник до македонських пам'яток XI ст.

Охридські листки – уривок тексту Євангелія на двох листках, знайдений у 1845 р. В. І. Григоровичем у м. Охриді, в Західній Македонії. З урочистої нагоди відкриття у 1865 р. Одеського університету В. І. Григорович подарував до бібліотеки новозаснованого університету 60 своїх рукописів, а серед них – Охридські листки, де вони зберігаються й тепер. Палеографічні прикмети та мовні особливості Охридських листків характерні для XI ст. В. Ягич схильний вважати пам'ятку трохи молодшою, ніж Сінайський псалтир та Сінайський требник.

Празькі уривки – два пергаментні листки – знайдені у 1855 р. у Празі німецьким істориком К. Гефлером. У 1857 р. П. Шафарик та К. Гефлер видали текст пам'ятки фотоспособом. Про час написання пам'ятки висловлювалися різні припущення. П. Шафарик вважав пам'ятку дуже давньою і відносив її до другої половини IX або початку X ст. І. І. Срезневський припускав, що пам'ятка виникла у XI–XII ст. До інших висновків прийшов В. Вондрак, автор найкращого дослідження Празьких уривків. На підставі палеографічних прикмет він твердить, що перший листок написаний у другій половині XI ст., а другий – на початку XII ст., причому обидва листки написані в одній місцевості, на що вказує єдність мови та палеографічних особливостей. Празькі уривки належать до старослов'янських пам'яток моравсько-чеської редакції.

2.3. Кириличні пам'ятки

Найдавнішою датованою кириличною пам'яткою донедавна вважався Надпис царя Самуїла 993 р. Порівняно недавно болгарські вчені К. Митяєв та І. Гошев на стінах і плитах Симеонівської церкви в колишній болгарській столиці Преславі відкрили кириличні написи, серед яких один датований 893 р. Цей напис підходить майже впритул до кирило-мефодіївської епохи. Великий інтерес становлять також

недавно знайдені кириличні пам'ятки у Румунії. Найстарша з них відкрита у 1957 р. в с.Буков. Це напис кириличними буквами на стіні, який датується 902–911 рр. У 1950 р. в с. Мірча-Вода знайдено Добруджанський напис 943 р.

Напис царя Самуїла 993 р. на могильній плиті містить 11 рядків тексту. Пам'ятка відкрита в кінці XIX ст. у Південно-Західній Македонії.

Савина книга – частина збірного рукопису, відкрита у Московській типографській бібліотеці І. І. Срезневським. Пам'ятку названо Савиною книгою на тій підставі, що на ній є кілька приписок з іменем попа Сави: **по^н сава џалъ** та на іншій сторінці **помози гн равоу твоєму савю**. Рукопис пам'ятки дуже вбогий, писаний на пергаменті гіршого сорту, з багатьма дірками, без оправы, дуже вживаний. Письмо нагадує письмо Збірника Святослава 1073 року. Палеографічні прикмети та особливості мови показують, що Савина книга написана у XI ст. у Східній Болгарії. Зберігається в РДБ.

Супрасльський рукопис (житія, легенди, проповіді) знайдений у 1823 р. у Супрасльському монастирі біля Бялостока (Польща) професором Віленського університету М. Бобровським. Доктор богослов'я, проф. М. Бобровський, галичанин за походженням, відзначався глибоким знанням слов'янських, європейських та східних мов. Він зібрав багато різних рукописів і вислав їх Й. Добровському, О. Востокову, В. Копітару та ін. Так частина Супрасльського рукопису потрапила до В. Копітара. Супрасльський рукопис – пам'ятка XI ст., болгарського походження, дуже цінна для дослідників церковнослов'янської мови.

Хіландарські уривки – уривок проповіді на двох листках, знайдений В. І. Григоровичем у 1844 р. у Хіландарському монастирі на Афоні. Згодом В. І. Григорович подарував цю пам'ятку бібліотеці Одеського університету, де вона зберігається і нині. Хіландарські уривки – старослов'янська пам'ятка XI ст. болгарського походження, переклад з грецької, який зроблено, можливо, ще за часів болгарського царя Симеона.

Зографські кириличні листки відкрив П. А. Лавров у 1906 р. на Афоні у Зографському монастирі. Пам'ятка складається з двох погано збережених листків. Мова пам'ятки має архаїчний характер. Це старослов'янська пам'ятка XI ст. болгарського походження.

Слуцькі листки (псалтир) – рукописний уривок на 5 листках, знайдений у 1867 р. художником Д. Струковим у м. Слуцьку, біля Мінська,

і привезений до Петрограда. У 1868 р. пам'ятку видав І. І. Срезневський у праці «Древние глаголические памятники юсового письма». Це пам'ятка з XI ст.

Остромирове євангеліє 1056–1057 рр. – найбільш розкішна пам'ятка старослов'янської мови, написана руським писарем Григорієм для новгородського посадника Остромира. Ще у 1843 р. О. Востоків твердив: «языкъ сего Евангелия можно назвать по преимуществу церковнославянскимъ». Правда, ця пам'ятка має багато східнослов'янських ознак, відмінних від мови старослов'янської, але поза цими ознаками мова цієї пам'ятки близька до мови пам'яток болгарської редакції. Велика цінність пам'ятки у тому, що вона датована. Це єдина поміж усіма іншими пам'ятка, що має так званий книжковий літопис. Зберігається в РНБ.

Збірник Святослава 1073 р. – це великий рукопис, що складається з 266 листків. Постав збірник як слов'янський переклад з грецького оригіналу IX ст., який зроблено у X ст. для болгарського царя Симеона. Збірник Святослава – це дуже цінна пам'ятка не тільки щодо свого змісту, – це перша старослов'янська духовна енциклопедія, яка зберігає ознаки живої київської мови XI ст. Збірник Святослава 1073 р. знайшов 10 червня 1817 р. в св. Воскресенськім Ново-Єрусалимськім монастирі, що біля Москви, відомий учений свого часу Калайдович «вѣ къчѣ книгѣ неважныхъ и покрытыхъ пылью въ углу монастырскомъ». Воскресенський монастир заснував у 1656 р. патріарх Никон, і цей Збірник був у його бібліотеці до 29 серпня 1834 р. під неправильним заголовком: «Сборникъ или нравоученне изъ книгъ Богомоновыхъ»⁷, а після цього його передано до Синодальної Бібліотеки в Москві. Тепер ця пам'ятка знаходиться в Історичному музеї у Москві.

Архангельське євангеліє 1092 р. Євангеліє названо Архангельським випадково: у 1877 р. його привіз до Москви селянин з Архангельщини і продав антикварові С. Большакову, а той перепродав його Московському Публічному і Румянцевському музеям (пізніше перейменовані на Публічну бібліотеку). У 1912 р. Архангельське євангеліє видано в Москві триколірною фотоцинкографією. Це видання – повна і близька імітація оригіналу. Папір підібрано так, що він добре імітує пергамент, оправу до найменших дрібниць зроблено так, як в оригіналі.

---

⁷ Огієнко І. Пам'ятки старо-слов'янської мови X–XI віків. – Варшава, 1929. – С. 20.

2.4. Слов'янські пам'ятки, написані латиницею

Фрейзінгенські, або Мюнхенські, уривки – чи не єдина старослов'янська пам'ятка, написана латинськими буквами. Пам'ятка знайдена

у місті Фрейзінгені, у Баварії, 1803 р. Зараз вона зберігається у Мюнхені. Дослідники старослов'янських пам'яток по-різному датували Фрейзінгенські уривки – X–XII ст. В. Вондрак, який вивчив пам'ятку найгрунтовніше, датує її XI ст. Мова Фрейзінгенських уривків у своїй основі старослов'янська, але з помітним впливом словенської мови.

Abecenarium Bulgaricum.

У Паризькій Королівській Бібліотеці зберігається вкладена до латинського рукопису X ст. пергамована картка XI ст., а на ній поміщено, під заголовком *Abecenarium Bulgaricum*, глаголичну азбуку з 31 букви. Під кожною буквою подано її

СЛАГОЛІТЕ РОНАЪ РЕОКА ЛЛОУЕЛА.
Bose gŕopdi miloŕtavi. ot Le boŕe. tebe ilpovuedo.
vuch moi greh. | Lue tetu creŕtu. | Lueti mari. | Lue
tetu michaelu. luulen erlarcem boŕiem. | ŕuereu pe-
tu. lu hem zelom boŕiem. lu hem muŕemcom boŕiem. |
lu hem vuericom boŕiem. | Luem. de vuam pŕaudim. lu ŕg
pŕaudim. tebe boŕimbe. choŕkubri ilpovueden. u ŕet-moh
greh. | Luetu u. damienahem. Luet. beuŕi. riri. na on.
ŕuet. pa kiŕe uŕet. naŕod ŕden. | metum iehvot.
poŕem. | me n m i e. ot poŕie moŕi grechou. Boŕe.
miloŕtavi. pŕim mo i v ilpovued. moŕi grechou. | ŕe.
iehem Ltuol. | La. poŕ den poŕgeŕe bih naŕi. Luet.
vuihakem. | ih. erikem. | ŕe pomgu. | li ne pomgu. | li.
vuolu. | li ne vuolu. | li vuode. | li ne vuode. | li uae pŕaud
ne iŕe. | li ulŕi. | li tate. | li ŕa vuhri. | li ŕ ulnaŕi.
| li vŕimŕue. | li eŕe miŕetomicho telo. omuŕe mihi ne doŕ.
talo. cho tŕe. | li vpoŕgloŕam. | li ŕpe. | li ne ŕpe. | li eŕe
ieŕem. ne ŕpaŕal. | neŕela. | ni Lueti vuereŕa. | ni meŕu.
poŕem. | i. inoŕgammogoga. eŕe pŕovobogu. | ipŕetiu me.
tu creŕtu. | i. edni boŕe. vuē. | caco mi iega poŕre
ba vuēlica. | boŕe gŕopdi miloŕtavi. tebe Le mil
tuonv. od ŕih poŕie niŕ greh. | odi neŕ mno Loh.
| vuenŕih. | i. m i ŕih. | ŕe iēlem. | ŕvoril. | teŕ. | ŕeŕe
miltuonv. | ŕueti mari. | ŕ. ŕem. | ŕeŕem.

Лл. 18. Фрейзінгенські Уривки XI ст.

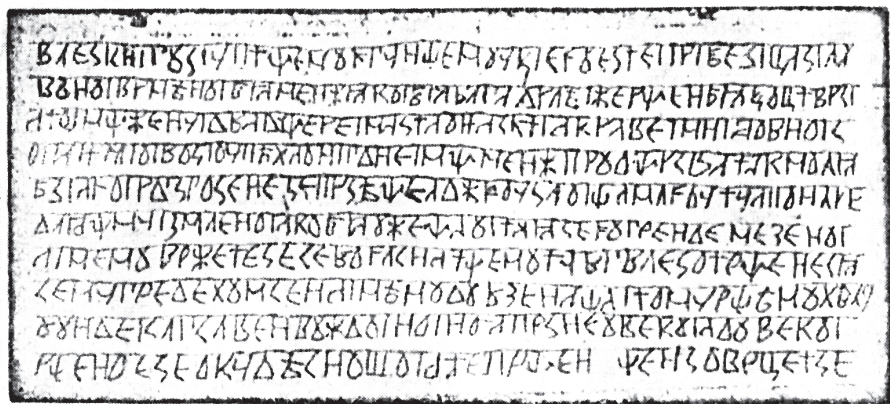
слов'янську назву латинською готикою. Цінна сама назва цієї пам'ятки, бо вона інформує, що у XI ст. глаголицю звали азбукою болгарською.

Таким чином, старослов'янські пам'ятки, що збереглися до нашого часу, написані в різних слов'янських землях і віддалені від кирило-мефодіївської епохи більш як на півтора-два століття. З цих причин вони відбивають поряд з кирило-мефодіївською традицією і нові звукові явища, форми та лексичні варіанти, характерні не тільки для староболгарської мови, але й для інших слов'янських мов, на території яких ці пам'ятки постали.

2.5. Влесова книга

Говорячи про церковнослов'янські пам'ятки, потрібно згадати і про Влесову книгу. Інформацію про це джерело, як правило, не включають у підручники та іншу навчально-методичну літературу. Але враховуючи фактор існування інформації про цю книгу та резонанс, який вона має у науковій літературі, вважаємо за потрібне подати деякі відомості про цю пам'ятку.

У середині ХХ ст. в науковій літературі, зокрема на Заході, з'явилося декілька праць про Влесову книгу. Ця назва належить Сергієві Лісному (псевдонім доктора біологічних наук Сергія Паранова, який у 1943 р. виїхав з Києва у Європу, пізніше поселився у

Лл. 19. Текст дощечки №16. Єдиний надрукований фрагмент

Австралії. Під псевдонімом С. Лісний він опублікував декілька книг про історію Київської Русі і «Слово о полку Ігоревім»). Ця книга – набір дерев'яних дощечок, на яких невідомими літерами записані слов'янські тексти. Зміст записів дозволяє віднести їх до кінця ІХ ст., тобто до епохи, що передуює приходу християнства у Київську Русь⁸. В журналі «Жар-птица», який видавався російськими емігрантами в Сан-Франциско, у 1953 р. була опублікована замітка, в якій повідомлялося, що дерев'яні дощечки датуються V ст.⁹ За версією С. Лісного, у 1919 р. полковник Білої армії А. Ф. Ізенбек знайшов ці дощечки у зруйнованому поміщицькому маєтку: ні прізвище власників, ні місце знаходження не вказувалося. Потім у 1925 р. Ізенбек імігрував у Брюссель, тут він і познайомився з Ю. Миролюбовим, який упродовж 15 років переписував дощечки Ізенбека. Миролюбов зміг скопіювати близько сорока дощечок. Точна їх кількість не відома, бо деякі були поламані, і невідомо, чи правильно були склеєні їхні шматочки. Існує лист, з якого довідуємось, що Миролюбов пересилав копії на зберігання до Музею Російського

⁸ Ребіндер Б. Влесова книга: життя та релігія слов'ян. – Київ, 1993. – С.3.

⁹ Уханова Е. В. У истоков славянской письменности. – М., 1998. – С.198.

мистецтва у Сан-Франциско. Секретарем музею був генерал Куренков, якого ми зустрічаємо під прізвищем А. А. Кур. Він почав досліджувати тексти дощечок і опублікував свої перші дослідження у 1954 р. у літературному журналі «Жар-птица». Отже, тільки через тридцять п'ять років після знайдення дощечок Ізенбеком українці і росіяни дізналися про їх існування.

Доля ж самих дощечок Ізенбека нам не відома. Коли до Миролюбова перейшло те, що залишив йому у спадок Ізенбек, дорогоцінних дощечок уже не було. Зате Миролюбов залишив детальний опис цих дощечок. Вони були виготовлені з берези, приблизно тридцять вісім сантиметрів завдовжки, двадцять два сантиметри завширшки і від шести до десяти міліметрів завтовшки. Усі таблички мали у куточку простий малюночок – тварину, якийсь предмет або просто незрозумілий малюнок. Такі малюнки називалися гліфами, але, на жаль, жоден з цих гліфів до нас в оригіналі не дійшов. Втім, існує три гліфи, перемальовані Миролюбовим. Це – собака, кіт і сонце з променями. Не відоме призначення гліфів. Може, вони маркували дощечки, бо не було ніяких інших позначок чи цифр. На поверхню дощечок було нанесено паралельні лінії, причому букви розміщувалися під лінією, а не над нею. Літери писалися впритул одна до одної без пропусків між словами. Нічим не позначався ні початок, ні кінець слова чи речення (Іл. 19). Деякі голосні опускалися, причому не завжди ставилося над ними титло. До того ж щоразу, коли слово починалося на ту ж саму букву, на яку закінчувалося попереднє, писалася тільки одна буква, котру треба було читати двічі. Усе це, звичайно, ускладнювало читання. Алфавіт Влесової книги, названий професором Парамоновим *влесовицею*, складається з двадцяти п'яти букв і трьох подвійних звуків – *jou* – *ja*, які на письмі передавалися як *oi* – *ia*.

Те, що одні і ті самі події висвітлюються на різних табличках, пояснюється тим, що авторів було кілька, кожен з них мав свою стилістику і навіть діалектні особливості. Систематизувати таблички Влесової книги за хронологічною ознакою важко, бо, по-перше, одна і та сама подія описується кілька разів, а, по-друге, не відомий принцип, покладений в основу написання табличок. Дощечки не мали нумерації, і Миролюбов, а пізніше перекладачі надавали табличкам свої довільні номери у міру просування роботи над ними. Тому тепер існує кілька нумерацій, але жодна з них не відповідає хронологічному принципу.

У 60-х роках С. Лісний збирався зробити доповідь про Влесову книгу на V Міжнародному з'їзді славістів, опублікував тези виступу, але на

з'їзд не приїхав і доповіді не зробив. У 1960 р. він прислав у Радянський слов'янський комітет фотографію дощечки, яка була опублікована Миролюбовим. Академік В. В. Виноградов доручив експертизу фотографії палеографу і лінгвісту Л. П. Жуковській. Її дослідження привели до таких висновків. По-перше, було відзначено, що фотографія була зроблена не безпосередньо з дощечки, а з її «прориси». По-друге, Л. П. Жуковська вказала, що якщо з палеографічної точки зору неможливо прямо говорити про підробку (хоча і були деякі сумніви), то мовні факти, навпаки, свідчать про те, що «розглянутий матеріал не є оригіналом»¹⁰. Л. П. Жуковська вказала на поєднання у тексті різночасових мовних фактів, які не могли існувати ні в одній слов'янській мові, і тим більше у мові східно-слов'янської групи.

Після публікації статті Л. П. Жуковської про Влесову книгу забули надовго. У 70-х роках про неї згадав поет І. Кобзев¹¹, пізніше виник ажіотаж навколо Влесової книги (можливо, для багатьох учених стали доступними певні документи, що стосувалися цієї пам'ятки). У 1976 р. журнал «Неделя» друкує статтю В. Скурлатова і Н. Николаєва¹². У 1977 р. свою думку про Влесову книгу висловили і вчені-історики – академік Б. А. Рыбаков, В. І. Буганов і лінгвіст Л. П. Жуковська¹³. Пізніше у журналі «Русская речь» з'явилася стаття члена-кореспондента АН СРСР Ф. П. Філіна і доктора філологічних наук Л. П. Жуковської, в якій аналізується мова Влесової книги і на основі цього зроблено висновок: «Це цілком явна і груба підробка, в якій немає ні таємничості, ні загадок»¹⁴.

Стаття В. Осокіна, яка була опублікована у 1981 р. в журналі «В мире книг», не тільки залишила поза увагою думку істориків і лінгвістів, але і є свого роду заключним акордом в гімні «славослів'я» Влесової книги¹⁵.

---

¹⁰ Жуковская Л. П. Поддельная докириллическая рукопись: (к вопросу о методе определения подделок) // Вопр. языкознания. – 1960. – №2. – С. 143.

¹¹ Кобзев И. О любви и нелюбви // Рус. речь. – 1970. – №3. – С. 49.

¹² Скурлатов В., Николаев Н. Таинственная летопись: Гипотеза на проверку. «Влесова книга» – подделка или бесценный памятник мировой культуры // Неделя. – 1976. – №18. – С. 10.

¹³ Буганов В. И., Жуковская Л. П., Рыбаков Б. А. Мнимая «Древнейшая летопись» // Вопр. истории. – 1977. – №6. – С. 202–205.

¹⁴ Жуковская Л. П., Филин Ф. П. «Влесова книга...» Почему не Велесова? (Об одной подделке) // Рус. речь. – 1980. – №4. – С. 117.

¹⁵ Осокин В. Что такое «Влесовая книга»? // В мире книг. – 1981. – № 10. С. 70–73.

У свідомості певного кола людей Влесова книга все ще залишається загадкою. Стаття О. В. Творогова¹⁶, в якій автор спробував розповісти про свої висновки, вивчивши повний текст Влесової книги, все ж не могла дати відповіді на всі питання.

2.6. Пересопницьке Євангеліє

Визначна рукописна пам'ятка староукраїнської мови та мистецтва XVI століття. Один із перших українських перекладів канонічного тексту четвероєвангелія. Роботу над Євангелієм розпочали 15 серпня 1556 р. у Свято-Троїцькому монастирі (Заслав на Волині, нині місто Ізяслав Хмельницької області), завершили – 29 серпня 1561 р. у Пересопницькому монастирі (тепер с. Пересопниця Рівненської обл.).

Появу книги фундувала волинська княгиня Анастасія Юріївна Заславська (Гольшанська Дубровицька). З тексту нам відомо ім'я переписувача – це син протопопа з Сянока Михайло Васильович. Про себе він говорить, що «надеючися на тое слово тебе Владыки и Христа моего, а не по моей уместности» записав ці слова Євангелія. Більше в тексті про нього нічого не сказано. Учені-палеографи, що аналізували почерк Євангелія, висунули гіпотезу, що, можливо, переписувачів було двоє, проте історія зберегла лише це ім'я. У рукописі згадується ім'я «монаха Григорія, архімандрита Пересопницького», по старанності і ради якого було зроблено цей переклад. Чи був архімандрит Григорій сам перекладачем або лише керував роботою над книгою – не ясно досі, текст про це не повідомляє. Староруська історія знає приклади, коли письменниками і перекладачами книг були князі (Володимир Мономах, Ярослав Мудрий), святителі (митрополит Іларіон Київський), преподобні і святі (Йоасаф Полоцький), ченці і миряни. Можливо, що архімандрит Пересопницький Григорій теж був одним з таких авторів.

Про сам текст Євангелія в приписці до рукопису сказано, що воно «выложено изъ языка българского на мову русскую». Навіщо авторові знадобилося перекладати текст з болгарської, коли Святе Письмо вже було перекладене церковнослов'янською мовою богослужінь з грецького оригіналу? При зіставленні з іншими текстами XVI століття стало зрозуміло, що «болгарська» на той час поширена назва церковнослов'янської, що має з болгарською спільне походження, а «руською мовою»

---

¹⁶ Творогов О. В. Что стоит за «Влесовой книгой»? // Лит. газета. – 1986. – 16 июля. – С. 5.

називається давній варіант української мови. Отже, перед нами – перший відомий нам переклад Євангелія українською мовою XVI століття. Книга свого часу стала важливим чинником утвердження живої української мови, бо появилася тоді, коли католицизм, що послуговувався латиною, підтримував колонізацію, а православ'я з церковнослов'янською мовою, доповненою українськими народними елементами, стало релігією пригноблених верств українського народу. Боротьба між цими релігійними напрямками була, по суті, ідеологічною боротьбою. Для пригнобленої ідеології представники українського суспільства відчували потребу утверджувати живу українську мову в релігійних текстах. Народнорозмовну лексику введено до тексту переважно за допомогою глос, які свідчать про пошуки наддіалектного слова, вироблення загальноукраїнської лексичної норми.

Сторінки рукописного Пересопницького Євангелія прикрашені химерним орнаментом. У барвистих мініатюрах, що змальовують євангелістів, досягнута дивна гармонія між формою і змістом.

Книгою користувалися впродовж століть. Палітурку рукопису довелося міняти не менше трьох разів. У різних місцях рукопису є позначки кількома мовами, що належать до різних епох. На перших сторінках дарчий напис українською мовою про передачу Євангелія єпископові Переяславському українським гетьманом Іваном Мазепою, який зробив нову палітурку рукопису і прикрасив її коштовним камінням, розуміючи його історичну і художню цінність.

Пам'ятка настільки загадкова за своїм походженням, історією її побутування, поліфонічним символічним значенням для всього слов'янського світу, що вона цікавить учених і до сьогодні, і свідчить про спадкоємність культур і духовної близькості XVI і XXI століть.

Оригінал пам'ятки в бібліотеці Переяславської семінарії у 1830-х роках відкрив і ввів до наукового обігу визначний український вчений Осип Бодяньський, який свого часу був учнем Переяславської семінарії. Нове повнокровне життя дала їй Інна Чепіга, старший науковий співробітник Інституту української мови, яка понад 20 років присвятила вивченню пам'ятки.

З часу свого завершення пам'ятка зберігалася в Пересопницькому монастирі. З 1600 р. до 1701 р. історія її побутування невідома. 17 квітня 1701 р. гетьман України Іван Мазепа подарував її Переяславському кафедральному собору. З 1799 р. зберігалася в бібліотеці Переяславської семінарії, згодом – у Полтавській семінарії, в Полтавському історико-

краєзнавчому музеї, в заповіднику «Києво-Печерська лавра». Зараз рукопис зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки імені В. Вернадського НАН України в Києві.

Сьогодні Пересопницьке Євангеліє – символ нашої державності, на якому присягається на вірність українському народові Президент під час інавгурації.

2.7. Острозька Біблія

Шедевр слов'янського книгодрукування., унікальна пам'ятка української культури – перше повне видання Святого Писання церковнослов'янською мовою. Вона була надрукована Іваном Федоровим у 1580-1581 рр. Ініціатором і меценатом створення Острозької Біблії був український князь, Костянтин Острозький. Над виданням Острозької «Біблії» працювали діячі Острозької Академії на чолі з ректором Герасимом Смотрицьким. За основу було взято список «Біблії», що був зроблений за наказом новгородського архієпископа Геннадія у 1489-1499 рр. й одержаний писарем Великого Князівства Литовського Михайлом Гарабурдою від московського царя Івана IV. Окрім того, острозькі видавці використали латинську Вульгату, так звану Празьку «Біблію» 1488 р., переклад «Біблії» Франциска Скорини, деякі південнослов'янські переклади (сербські, болгарські). Острозькі редактори зробили переклади з грецької мови окремих книг «Біблії» й звірили книги з грецькими та латинськими текстами. Друкуючи Острозьку Біблію, Іван Федоров вперше у світі застосував шість видів типографських шрифтів, але основним став шрифт, запозичений у місцевих писарів. І тому нині, розглядаючи острозький примірник Святого писання, можна побачити, яким було канцелярське письмо на Волині в 16 столітті. Вперше у слов'янській «Біблії» текст було поділено на розділи (за Вульгатою). Це видання зберегло традиційну церковно-літературну слов'янську мову, яка стала нормою. Фактично в Острозі вперше в Європі було здійснене науково опрацьоване видання Біблії. Для перекладу Біблії староукраїнською мовою князь Костянтин Острозький запросив до Острога вчених мужів з найповажніших навчальних закладів Європи. Щоб текст Біблії був канонічним, потрібні були люди, які знають мови, які робили переклади Біблії з латини, староврейської і грецької мов. Князь Костянтин запросив сюди викладачів з Падуї, Венеції, Афін, Кракова.

Острозька «Біблія» – головна праця Івана Федорова, його поліграфічний шедевр. Книга складається з п'яти частин, з окремою пагінацією, містить 628 аркушів, текст розміщено у два стовпці, шрифт чіткий і легкий для читання (так званий «острозький» шрифт). Художнє оздоблення книги репрезентоване гербом князя Острозького, витонченою архітектонічною рамкою (вона стала класичним зразком у поліграфії) на титульному аркуші, кіноварною в'язю, що прикрашає назви всіх розділів, а також заставками, кінцівками і багатьма дереворитними ініціалами і виливними, суто декоративними прикрасами (листочками, зірочками, хрестиками тощо). В орнаментиці Острозької «Біблії» простежуються мотиви українського народного орнаменту.

Окрім біблійних текстів, видання містить два 60-рядкові вірші, дві прозаїчні передмови (автор всього цього Герасим Смотрицький) і два варіанти післямови Івана Федорова. Перший вірш вміщено на звороті титульного аркуша у вигляді художньо-літературної композиції, що має конфігурацію подвійного хреста. Далі передмова від імені князя Острозького та передмова до православних читачів, після якої вміщено другий вірш.

Острозька Біблія вийшла фантастичним, як на той час, тиражем: 1500 примірників. З них на сьогодні у світі збереглася 351 книга. В Україні – 70, в Музеї книги і друкарства в Острозі – два примірники. Один, той, що в експозиції, унікальний тим, що він з 1581 року ніколи не полишав межі Острога.

Книга швидко розійшлася по всьому слов'янському світові і скрізь мала заслужену популярність і цінувалася, як перша слов'янська повна друкowana «Біблія», що допомагала у боротьбі слов'ян за збереження і розвиток національних культур, а також сприяла підвищенню самосвідомості східнослов'янських народів. «Біблія», що була надрукована Іваном Федоровим 1581 році в Острозі, є у багатьох бібліотеках України, Росії, Білорусі, Литви, інших країн. Це видання – вінець всієї культурної праці на Волині за XVI ст., видавничий подвиг Івана Федорова і діячів Острозької Академії.

3. Переклади Святого Письма

Важливу роль у визначенні оригінальної форми біблійного тексту відіграють стародавні переклади. На їх виникнення мала вплив насамперед літургія. Святе Письмо читалося під час богослужіння як у синагогах, так і в церквах, що належало робити мовою зрозумілою для зібраних. У християнському світі дуже поширився звичай приватного читання Святого Письма. Отже, розрізняють переклади на стародавні мови, а також на мови народні.

Тепер переклади стародавніми мовами використовуються для критики біблійних текстів і докладного їх відтворення. Натомість переклади народними мовами використовуються для практичних цілей. Церкви і віровизнання неодноразово визнавали окремі переклади офіційними, вживаючи їх виключно у літургії і навіть у навчанні. Інші переклади мають приватний характер.

Переклади на стародавні мови – це арамейський, грецький, сирійський, латинський, коптський, готський, вірменський, грузинський, ефіопський та арабський переклади.

Серед стародавніх перекладів найважливішими є арамейський, грецький і латинський.

3.1. Слов'янські переклади Біблії

Поява слов'янської Біблії пов'язана з іменами св. Кирила і Мефодія і їхньою місією серед слов'ян (863). Мова її староболгарська (названа пізніше старослов'янською), з місцевим народним забарвленням. Її зміст – уживані у церковному богослужінні книги (витяги – «чтенія»): Псалми, Євангеліє, Апостол, апракос. Професор Євсєєв нараховує близько 4105 біблійних рукописів старослов'янською мовою за час XI–XVIII ст.¹⁷ На українських землях з XI ст. маємо «Остромирово Євангеліє» та ряд інших, молодших рукописів. Повний переклад Біблії здійснено в 1499 р. за новгородського архієпископа Геннадія. Він став зразком для наступних слов'янських перекладів. Остаточну її редакцію приписують хорватському домініканському ченцеві Веніамінові, який користувався католицькими зразками.

---

¹⁷ Кудасевич Й. Богословсько-практичне введення до святого Письма. – Львів, 1994. – С.85.

3.2. Руська Біблія

Уже від початку переписування слов'янських біблійних текстів в них почали проникати місцеві народні елементи, як морфологічні, так і лексичні. Цей процес відбувався й на українсько-білоруських землях у період рукописних книжок, а пізніше також і в перших друкованих виданнях. Видана у Празі Руська Біблія Франциска Скорини (1517) зазнала білоруських впливів. Острозька Біблія, видана на Волині (1581), зазнала впливу української народної мови. Це й була перша друкована повна Біблія церковнослов'янською мовою. Її підготували знавці слов'янської та грецької мов за текстом Олександрійської Біблії. У Москві цю Біблію передруковано у 1663 р. без змін. Але вже наступного 1664 р. скликано спеціальну комісію для її вдосконалення, зокрема виправлення різних неточностей. Праця тягнулася роками, і тільки шоста комісія, до складу якої входили київські академіки Варлаам Лашевський (професор богослов'я) та Гедеон Сломінський (професор філософії), остаточно підготувала новий текст. Його видрукували згодом у Москві, Петербурзі, Києві, Почаєві. Основою став текст Сімдесятьох. Сумнівні місця вирішувалися за Ватиканським кодексом, деякі переклали з єврейських рукописів. При цьому взято до уваги давніші слов'янські переклади і узгоджено важкі з богословського погляду місця за поясненням св. Отців. Цим текстом користувалися й видавці Почаївської Біблії (1798 р.). Її випущено у світ у п'яти томах великого формату, зі вступною статтею і з поясненнями на полях та під текстом. Перевидано її згодом (1859 р.) у Перемишлі з ілюстраціями. Вона замінила Острозьку Біблію, поширену перед тим в Україні, і стала католицьким виданням.

3.3. Українські переклади

Перші часткові переклади народною мовою в Україні датуються XVI ст. Вони виходили з практичних потреб наблизити Біблію до народу. Цим, зокрема, була викликана до життя поява так званих «учительних Євангелій». 1561 роком датується закінчення рукописного Пересопницького євангелія, а в 1563–1572 рр. з'являється славнозвісний Крехівський апостол.

Ці часткові видання біблійних текстів з поясненнями привели до того, що Святе Письмо стало настільною книгою тогочасних освічених кіл України. Починаючи з «Учительної Євангелії» Івана Федорова (1568 р.), його ж львівського Апостола (1574 р.), різних видань

Псалмів, які були улюбленим читанням давніх українців не тільки у церкві, а й поза нею, біблійні тексти глибше входили в народну душу, а українські письменники своїми перекладами Псалмів чи інших частин Святого Письма ще більше зміцнили це народне розуміння «Книги життя». М. Шашкевич, П. Куліш, Т. Шевченко, О. Кониський, І. Франко, Б. Кравців опрацювали біблійні мотиви, йдучи за гаслом Сковороди, який належав до числа найкращих коментаторів Біблії: *«Сія Книга вічна, Книга Божія, Книга небесная»*.

3.4. Біблія Куліша

На початку ХХ ст. накладом Англійського Біблійного Товариства з'явився український переклад усієї Біблії за оригінальними текстами. Він відомий як переклад Пантелеймона Куліша у співпраці з Іваном Пулюєм. Після смерті Куліша (1897 р.) переклад закінчив Іван Нечуй-Левицький.

Біблійне Товариство, за протестантською засадою, не включило у видання «второканонічні» тексти. Видання, крім того, не має приміток. Заслуга Кулішевої Біблії полягає в тому, що вона є першим повним перекладом з єврейських та грецьких текстів українською новітньою мовою. Як така, вона отримала широке розповсюдження серед українського народу.

Шляхом Кулішевої Біблії пішов професор Іван Огієнко, переклавши Новий Завіт та Псалми. Згодом за дорученням Біблійного Товариства він здійснив переклад усієї Біблії, який з'явився у 1962 р. в новому мовному й технічному оформленні.

3.5. Біблія Бачинського та інші

Майже одночасно з появою Біблії Куліша у Львові 1903 р. з'явився переклад Олександра Бачинського. Це перше католицьке видання українського перекладу, обмежене Новим Заповітом та Псалмами. Паралельно з перекладом було видруковано й церковнослов'янський текст. Через свій формат та зовнішній вигляд переклад Бачинського не знайшов поширення серед народних кіл, а залишився радше настільною книгою кліру.

Згодом Ярослав Левицький зробив переклад Нового Завіту та П'ятикнижжя, який з'явився у Жовкві в 1921 р. у видавництві оо. Василян у досконалому друкарському оформленні.

Вдала спроба перекладу Євангелія належить М. Кравчукові (видано у Львові в 1937 р.).

Нове видання Євангелій за еміграційних обставин здійснив знаний бібліст Теодосій Т. Галушинський. Переклад з'явився у Римі 1946 р. і був призначений для масового поширення серед народу.

Такі ж завдання ставили перед собою переклади окремих книг Старого Завіту (Псалми, Пісня Пісень, Товит, Естера, Мудрість тощо), виготовлені Володимиром Дзьобою. Псалми приваблювали українських перекладачів усіх часів, хоча далеко не всі спроби знайшли дорогу до друку (згадати хоча б переклади Лазаря Бере-зовського, ЧСВВ [Чин святого Василя Великого], які залишилися в рукописі).

3.6. Новий переклад – Римська Біблія

Новий переклад здійснено за науково усталеними Масоретськими текстами шостого видання Р. Кіттеля. Книги грецького оригіналу перекладено за олександрійським текстом Сімдесятьох у виданні А. Ральфса. Переклад Нового Завіту виконано за критичним текстом А. Мерка, у шостому виданні Папського Біблійного Інституту. Текст зіставлено з найновішими здобутками філології та текстуальної критики.

Перша редакція перекладу (до 1957 р. під патронатом В. Преосв. Кир Івана Бучка) – результат майже 12-річної праці о. Івана Хоменка, доброго знавця єврейської, грецької, латинської та новітніх мов: французької, англійської, німецької, італійської тощо, які були допоміжними у використанні багатой біблійної літератури. При перекладі його консультували й інші знавці Біблії та української мови.

Первісний текст перекладу, належно переписаний і проконтрольований, було віддано на перевірку спеціальній Комісії, складеній з ченців Василянського Чину. Після того, як Комісія затвердила текст, розпочалась літературно-мовна редакція. За винятком Одкровення, літературне опрацювання якого належить проф. Василеві Барці, всю цю мовно-літературну працю проробив ред. Ігор Костецький. Багатство лексики у первісному тексті І. Хоменка дуже полегшувало його працю, і з чисто художнього боку редактор самостійно опрацював лише дві книги: Сираха та Євангеліє від Йоана. Багато прислужився мовній культурі видання постійною консультацією покійний проф. Михайло-Орест Зеров.

4. Історія книгодрукування у слов'ян

Книгодрукування у слов'ян виникло в кінці XV ст. Першодруками у Польщі можна вважати чотири видання з 1473 до 1477 рр. Це астрономічний календар «Краківський альманах» на 1474 р., трактати Франциска із Платеї про церковні кари (1475), «Тлумачення Псалтиря» Хуана із Торквемади і «Твори Аврелія Августина».

Важливою подією слов'янського друкарства став вихід перших книг для православних слов'ян кириличним шрифтом. Це церковно-слов'янські за мовою богослужбові книги, надруковані у Кракові *Швайпольтом Фіолем*: дві з датою 1491р. – «Октоих» і «Часослов», дві без дати – «Триодь цветная» и «Триодь постная»¹⁸. Висловлювалися різні припущення відносно того, хто був ініціатором і замовником цих видань. Як вважають деякі дослідники, до них причетна Перемишльська єпископія – найближчий до Кракова православний культурний осередок¹⁹. Текстологічно досліджувались обидві Тріоді. Встановлено, що вони репрезентують найпоширеніший у південних і східних слов'ян тип. Він відображає вимоги Єрусалимського уставу і включає правку, здійснену в XIV ст. болгарськими монахами-книжниками на Афоні і в Болгарії за Єфимія Тирновського²⁰.

Покровителем Ш. Фіоля в Кракові був багатий і впливовий промисловець і банкір Ян Турзо. Він фінансував друкарню Фіоля. У лютому 1491 р. Фіоль уклав з колишнім студентом краківського університету Рудольфом Борсдорфом із Брауншвейга, також досвідченим механіком, угоду на виготовлення кириличного шрифту. Важливою умовою угоди було те, що Борсдорф ні для кого більше такого шрифту виготовляти не буде і сам не використає його.

Діяльність Фіоля як видавця припинилася одразу після того, як з'явилися ці книги. Він був притягнутий до єпископського суду, однак Ян Турзо допоміг йому вибратися з цієї неприємної історії. Фіоля засудили

---

¹⁸ Немає вихідних даних про два останні видання, але історики приписують їх Фіолю, оскільки вони за друкарським оформленням подібні до «Октоиха» і «Часослова». Допускають, що обидві Тріоді були видані біля 1493 р.

¹⁹ Ісаєвич Я. Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. – Львів, 1983. – С. 18.

²⁰ Момина М. А., Шварц Е. М. Рукописный прототип старопечатных московских Триодей XVI в. // Древнерусская литература: источниковедение. – Л., 1984. – С. 189.

до «очищення» і наказали сплатити судові витрати. Цього було достатньо, щоб припинити книговидавничу справу.

Ідея друкувати книги православного характеру виникла у Ш. Фіоля під впливом краківських професорів і студентів східнослов'янського походження, таких як професор Юрій Дрогобич та Павло із Кросно. Що стосується реалізації видань, то Фіоль, очевидно, розраховував на тих українців, росіян і білорусів, які проживали на території Польщі і Великого князівства Литовського. Крім того, ці книги можна було продавати південним слов'янам і жителям Русі. Цікаво, що у багатих інкунабулами польських бібліотеках видань Фіоля майже не залишилося, зате на східних окраїнах Польсько-Литовської держави, які були заселені православними, і на території московської Русі книги Фіоля зустрічаються досить часто. Вчені знайшли 91 примірник чотирьох видань Швайпольта Фіоля. На багатьох є надписи, зроблені у XVI ст. у Московській державі. Більшість примірників – 64 – збереглася у музеях і бібліотеках Росії. Це дозволяє висунути гіпотезу про те, що свої видання Фіоль друкував якщо не на пряме замовлення Москви, то, можливо, розраховував на поширення книг переважно у Московській державі²¹. Можна допускати, що у книгодрукуванні допомагали Фіолю і зв'язки зі Львовом, великим центром православ'я, української і польської культур. Спілкуючись з православними священиками, Фіоль розумів, наскільки цій церкві потрібні були книги. Організувати їх друкування у Львові було б дуже складно через відсутність обладнання, спеціалістів і запасів паперу, зате у Кракові усе це можна було знайти. По-друге, у Львові було багато знавців церковнослов'янської мови. Так могла народитися сама ідея про друкування слов'янських книг і, можливо, були створені малюнки шрифту, бо викликає сумнів, щоб німець Борсдорф добре знав кирилицю²². Якщо ця гіпотеза справедлива, то зовсім нового змісту набувають слова на могилі російського першодрукаря Івана Федорова: «...своим тщанием друкование занедбалое обновил».²³ Можливо, все це свідчить про тісні зв'язки між Краковом і Львовом у випуску перших книг кирилицею. Отже, видання перших кирилических книг – результат міжслов'янських зв'язків.

---

²¹ Немировский Е. Л. Мир книги. – М., 1986. – С. 115.

²² Владимиров Л. И. Всеобщая история книги. – М., 1988. – С. 128.

²³ Там же. – С. 128.

У південних і східних слов'ян перші книги були віддруковані за межами їх земель. Так, перша книга південнослов'янського (хорватського) автора – проповідь єпископа Миколи Мордушинського – була видана латинкою у Римі у 1474 р.

На південнослов'янських землях розвиток культури і книги відбувався у двох напрямках: у Хорватії, Далмації та Істрії панував католицизм, а книги друкувалися глаголичним або латинським шрифтами; Сербія, Чорногорія і Болгарія були православними, тому основним шрифтом був кириличний. У 1483 р. вийшла у світ перша слов'янська книга, віддрукована глаголичним шрифтом, – католицький Міссал, який призначався для південних слов'ян римо-католицького віросповідання (церковнослов'янською мовою). Ні імені видавця, ні місця видання не вказується. Частина тиражу книги віддрукована на пергаменті і, як припускають учені, видана у Венеції, де пізніше друкувалися слов'янські книги. Югославські книгознавці висунули гіпотезу, що ця книга друкувалася у Хорватії дяконом Брозом.

Перші кириличні видання в Югославії надруковані *ієромонахом Макарієм* 1494–1496 рр. у Цетіньє, у друкарні володаря Зети (Чорногорії) Джурджа Црноєвича. У цих друках уперше в слов'янському кириличному книговидаванні з'являються передмови й післямови літературно-публіцистичного характеру, де наводяться вихідні дані, розповідається про мету книжки. Рівень поліграфічного виконання значно вищий, ніж у першодруках Швайпольта Фіоля, в оздобленні поєднуються ренесансні мотиви з рисами, успадкованими від слов'янських кириличних рукописів, з іконописом пов'язаний зміст цілосторінкових фігурних гравюр. Усі південнослов'янські видання – літургічні книги, найбільш світськими складовими частинами яких були передмови і (частіше) післямови. Як правило, вони починалися розповіддю видавця про мотиви випуску у світ книги, про труднощі, які довелося подолати, в заключних частинах називалися імена друкарів, вказувалося, скільки часу займало друкування. Часто післямови склалися з двох частин: більш ґрунтовної – від імені видавця, стислої – від імені друкаря, який, імовірно, був редактором тексту і автором післямови.

Друкарня Макарія припинила свою діяльність після захоплення Чорногорії турками у 1499 р.

Своїм друкарським рівнем і оформленням вирізнялися видання Божицара Вуковича. У передмовах і післямовах видавець зазначив, що

він – утікач з Подгориці у Черногорії й прагне видавати книги для сербів та болгар. Перша його книга – «Октоих» – вийшла у світ 4 січня 1494 р. великим тиражем, про що можна судити з того, що і сьогодні збереглося не менше 60 примірників. Друге видання Макарія – «Октоих пятигласник» – відоме в невеликих фрагментах, жодного цілого видання не збереглося. Книгу друкар ілюстрував прекрасними гравюрами, які були розміщені у візерункових, заповнених рослинним орнаментом рамках. Що ж стосується оформлення, то воно зазнало впливу венеціанських грецьких видань, які, в свою чергу, розвивалися в тісному контакті з італійською ренесансною графікою. У перший період існування венеціанської кириличної друкарні у ній було видано Службеник (закінчений 7 липня 1519 р.), Псалтир з Часословом (1520 р.), малоформатний Молитвослов з Часословом та іншими статтями (1521 р.) – своєрідний збірник для подорожуючих.

Чехія перша із слов'янських країн перейняла велике відкриття. До того часу у Чехії уже достатньо відомий був ксилографічний спосіб, яким у 1459 році було віддруковано послання великого реформатора Яна Гуса. Першою книгою, яка була випущена способом Гутенберга, став переклад «Троянської хроніки». У колофоні не вказано ні імені видавця, ні місця випуску, але вказано рік видання – 1468. Однозначно не можна сказати, що означає ця дата: чи рік підготовки рукопису, чи рік друкування книги²⁴.

До нас дійшло ім'я чеського друкаря Йоханна Алакравы – німця за походженням. Свою велику друкарню заснували Ян Северин і Ян Камп. За 25 років свого існування друкарня видала 20 книг. З 1496 року вони стали виходити з титульними листками.

У Моравії у XV ст. центрами книгодрукування стали два великих міста – Брно та Оломоуц. Якщо чеська писемність розвивалася під сильним впливом гуситських ідей, а книги видавалися рідною мовою, то у Моравії книги виходили відповідно латинкою (відомо 12 латинських інкунабул із 15 моравських) і німецькою мовою.

Основоположником друкарства у Великому князівстві Литовському і всій Східній Європі став *Франциск Скорина*. Майбутній першодрукар народився в родині купця Лук'яна Скорини у білоруському місті Полоцьку – другому після Вільнюса економічному і культурному центрі Великого князівства Литовського. У 1504–1506 рр. Франциск Скорина

---

²⁴ Владимиров Л.И. Всеобщая история книги. – М., 1988. – С. 126.

навчався у Краківському університеті, де отримав титул бакалавра мистецтв. У наступні роки продовжував свої студії у Західній Європі, а у 1512 р. здобув у Падуанському університеті титул доктора медицини. В 1517–1519 рр. Франциск Скорина займався видавничою діяльністю у Празі. Всього протягом цих років, крім Псалтиря, він надрукував 22 книги (у 19 випусках) «Біблії руської» обсягом 2389 аркушів. Випуски, що вийшли з друку, не охоплюють усіх книг Старого Завіту. Немає, зокрема, книг Маккавейських та книги Параліпомен, якими видавець у загальній передмові до всієї Біблії рекомендував користуватися для ознайомлення з подіями стародавньої історії.

Свою видавничу діяльність Франциск Скорина продовжував у Вільнюсі. Тут була видрукована близько 1523 р. «Мала подорожня книжка». Відомо про 21 випуск цього видання. Невеликі книжки не датовані, однак визначити час випуску їх у світ допомогла знахідка у 1957 році у Копенгагені. Тут у королівській бібліотеці знайшлася підготовлена для «Малої подорожньої книжки» пасхалія. Пасха, як відомо, рухоме свято, а пасхалія призначена для того, щоб визначити цей час. Друкувати її для минулого немає сенсу. У знайденому у Копенгагені примірнику пасхалія починалася з 1523 р., а це означає, що є підстави стверджувати, що перше видання побачило світ у 1522 р. У березні 1525 р. Ф. Скорина надрукував «Апостол». Значення цих книг в історії культури виняткове – це вітчизняні першодруки східних слов'ян. У виданнях Франциска Скорини для сучасного читача найцікавіші численні передмови, частково перекладені з латинської мови, а частково написані самим видавцем. Вони яскраво відбивають просвітницькі позиції автора. У загальній передмові до Біблії йдеться про необхідність використовувати наявні в окремих книгах елементи реальних знань для вивчення «семи визволених наук» – граматики, риторики, логіки, арифметики, геометрії, астрономії, музики.

У мовному відношенні білоруські першодруки Франциска Скорини поділяються на дві групи. Празький псалтир, як і обидві віленські книги, надрукований церковнослов'янською мовою у тому варіанті, що був поширений у Білорусії і містив багато рис білоруської мови. До слів, які видавалися важкозрозумілими «для людей простих», на полях видавець додав відповідники з тогочасної білоруської літератури (зрідка для пояснень вжито слова церковнослов'янського походження, які широко використовувалися у білоруській писемності). Значно більший вплив мала білоруська мовна стихія на переклади всіх інших видань – біблійних книг,

«виложених руською мовою». Цей переклад був здійснений на основі двох головних джерел – чеської Біблії 1506 р. і церковнослов'янських текстів деяких біблійних книг. Хоч багато дослідників вважали мову перекладів білоруською, спеціальні філологічні дослідження підтвердили церковнослов'янську мовну основу всіх скоринівських друків, особливо у галузі лексики і словотвору. Але Франциск Скорина впровадив у біблійний текст, у свої передмови так багато граматичних і лексичних білорусизмів, що його мова – найяскравіший зразок білоруської редакції церковнослов'янської мови і фактично – проміжна ланка між церковнослов'янською та білоруською мовами у сфері релігійного вжитку²⁵. За визнанням І. Я. Франка, вихід книг Франциска Скорини став «не лише літературним фактом, але й вагомим внеском в історію культури»²⁶.

У друкарській справі Франциск Скорина був новатором, не боявся порушувати встановлені канони. Він ввів у книгу титульний аркуш, послідовну нумерацію сторінок (Фіоль і Макарій нумерували лише окремі зошити: така нумерація називається сигнатурою).

Другим після Вільнюса осередком друкарства у Великому князівстві Литовському стало Берестя на Поліссі (сучасний Брест). Берестейським старостою у середині XVI ст. був кальвіністський діяч князь Микола Радивил-Чорний. Під його егідою виходили польські кальвіністські видання, які в 1553–1554 рр. друкував Бернард Воевудка, а з 1563 р. – Станіслав Мурмеліус. У Бересті 1563 р. був надрукований надзвичайно старанний польський переклад Біблії, однак прізвище друкаря у цьому виданні не вказане. Не збереглися про нього і документальні свідчення.

У Несвіжі, мастку Миколи Радиви́ла-Чорного, 1562 р. працювала білоруська друкарня. Одним із тих, хто заохочував білорусько-литовських реформаційних діячів до її заснування, як допускають, був відомий протестантський публіцист П. П. Верджеріо, який під час перебування у Вільнюсі в 1560 р. міг ознайомити Миколу Радиви́ла-Чорного, Остафія Воловича, Симона Будного з виданнями Трубара. Книжки у Несвіжі видавалися на кошти несвізького намісника Матвія Кавечинського, проповідника Лаврентія Кришковського і визначного реформаційного діяча Симона Будного. Організаційними питаннями

²⁵ Ісаєвич Я. Д. Літературна спадщина Івана Федорова. – Львів, 1989. – С. 24.

²⁶ Франко І. Зібрання творів. У 50 т. – К., 1984. Т. 41. – С. 173.

займався насамперед Матвій Кавечинський, але душею білоруського друкарства в Несвіжі був, без сумніву, визначний філолог і теоретик реформації Симон Будний. Він автор обох білоруських несвізьких видань – Катехизису і трактату «О оправданіи грешнаго человека пред Богом». Друга з цих книжок присвячена Остафієві Воловичу, який брав участь у фінансуванні видавничої діяльності Симона Будного. У передмові до Катехизису Симон Будний обстоював використання в писемності України і Білорусії рідної мови²⁷.

В Несвіжі друкарня проіснувала до 1572 р. Несвізькі білоруські видання наслідують скоринські і малюнком шрифту, і формою передмов, і деякими іншими рисами.

У 60-х рр. XVI ст. велику роль у розвитку книгодрукування відіграли Іван Федоров і Петро Мстиславець. Ці імена можна прочитати на сторінках старої друкованої книги «Апостол». У післямові говориться про те, як цар Іван Васильович Грозний «начал промышляти, како бы изложити печатные книги». Він наказав «устроить дом от своей царской казны, иде же печатному делу строиться, и нещадно давал от своих царских сокровищ делателям – Николы чудотворца Гостунского дьякону Ивану Федорову, да Петру Тимофееву Мстиславцу на составление печатному делу»²⁸.

Біографічні дані про Івана Федорова дуже скупі. Про місце і час народження першодрукаря Івана, його походження і освіту, а також про його діяльність до початку роботи над московським виданням «Апостола» майже нічого не відомо. Збереглася книга Краківського університету, в якій записувалися імена осіб, які були удостоєні вчених ступенів. Тут можна знайти ім'я «Івана сына Федора Москвитина», який у 1532 р. отримав ступінь бакалавра. Не виключено, що це – майбутній московський першодрукар. Якщо це так, то можна допустити, що народився Іван Федоров близько 1510 року. Друкар не належав до знатної родини. Про це свідчить найменування (у російських виданнях) за ім'ям батька у формі Федоров. Справа в тому, що у тогочасній Російській державі в офіційному вжитку форми по батькові типу Федорович допускалися тільки щодо представників верхівки феодального класу. У книгах білоруського та українського періодів першодрукар називає себе «Іваном Федоровичем сином з Москви», або «Іваном Федоровичем москвитином». Федоровичем

---

²⁷ Ісаєвич Я. Д. Літературна спадщина Івана Федорова. – Львів, 1989. – С. 26.

²⁸ Немировский Е. Л. Мир книги. – М., 1986. – С. 119.

тому, що в Білорусії і в Україні не було обмеження щодо вживання форм на *-ович*.

Більш ймовірне припущення – що перш ніж приступити до роботи над Апостолом, Іван Федоров працював у так званій Анонімній друкарні. Книги з цієї друкарні, які не мають ні дат, ні вказівок про місце друку, дослідники довго вважали надрукованими «десь на півдні» – на Балканах або в Україні. Гіпотеза про роботу Івана Федорова і Петра Мстиславця в Анонімній друкарні підтверджується спільністю деяких рис поліграфічної техніки в анонімних виданнях з друками Федорова–Мстиславця. Зв'язок Анонімної друкарні з Великим князівством Литовським, можливо, втілює особа друкаря-білоруса Петра Тимофієва Мстиславця, однак характер цього зв'язку невідомий. Про початковий період життя Петра Мстиславця так само мало даних, як і про Івана Федорова. Деякі автори стверджували, що Петро Мстиславець був учителем Івана Федорова, але не міг висуватися на перше місце, бо був іноземцем. При цьому забувалося, що в Заблудові іноземцем був Іван Федоров, і все ж він називається на першому місці. Це свідчить про більший авторитет Івана Федорова, але аж ніяк не применшує заслуг Петра Мстиславця. Не випадково в московському Апостолі підкреслено, що над ним дружно працювали обидва першодрукарі. Так само разом вони надрукували два видання Часовника, дуже близькі за текстом і ідентичні за оформленням. Робота над першим здійснювалася з 7 серпня до 29 вересня 1565 р., над другим – з 2 вересня до 29 жовтня того ж року. Тільки високою кваліфікацією Івана Федорова і Петра Мстиславця можна пояснити те, що за рівнем поліграфічного виконання і художнього оформлення Апостол перевершує навіть московські стародруки наступних десятиріч. Видання московських Апостола і двох Часовників було одним з поворотних моментів у розвитку книгодрукування. Дальший розвиток друкарства пішов саме шляхом, започаткованим Іваном Федоровим і Петром Мстиславцем.

Нові видання не знайшли одностайної підтримки. Сам Іван Федоров згадував, що його змусили залишити батьківщину переслідування з боку начальників і священноначальників, які побачили у першодрукованих книгах «багато ересей». Сказано цілком однозначно, і не залишається жодних підстав для інших тлумачень, хоч не відомо конкретно, хто саме був ініціатором переслідувань і що саме у першодрукованих виданнях стало приводом для звинувачень.

Незабаром після переїзду у Велике князівство Литовське Іван Федоров і Петро Мстиславець стали працівниками друкарні, власником якої був «найвищий гетьман» Великого князівства Литовського Г. О. Ходкевич. Він давно цікавився друкарством. Можливо, Іван Федоров і Петро Мстиславець ще до від'їзду з Москви домовилися про співпрацю з гетьманом. До маєтків Г. О. Ходкевича належали два містечка на Підляшші – Супрасль і Заблудів, недалеко від Бялостока. Задумавши створити освітньо-культурний осередок, Г. О. Ходкевич обрав для нього місцем не Супрасль з його відомим монастирем, а новозаснований Заблудів. Це може свідчити про прагнення здійснювати видавничу програму незалежно від супрасльських монахів, що не виключає їх залучення до співпраці. У заблудівській друкарні Г. О. Ходкевича Іван Федоров і Петро Мстиславець з липня 1568 року до березня 1569 року друкували Євангеліє учительне – церковнослов'янський переклад збірки казань, укладеної, як вважають, константинопольським патріархом Іоанном IX Агапітом²⁹. Після видання Євангелія учительного Петро Мстиславець виїхав до Вільнюса, де зайнявся друкарством у співпраці з багатими білоруськими купцями Маноничами. Натомість Іван Федоров від вересня 1569 р. до березня 1570 р. друкував свою першу самостійну працю – Псалтир з Часословом. Помічником його був Василь Гарабурда, якого в тогочасних документах при описі події, що сталася 27 березня 1570 р. у Володимирі на Волині, називають «служогою друкарні» Г. О. Ходкевича³⁰.

Після виходу Псалтиря з Часословом Г. О. Ходкевич вирішив припинити видавничу діяльність, а Іванові Федорову запропонував зайнятися рільництвом. Проте друкар-москвитин не мав наміру відмовлятися від улюбленої справи. І якщо у Москві Іван Федоров працював у державній друкарні, а в Заблудові в друкарні Г. О. Ходкевича, то тепер він вирішив відкрити власне підприємство, стати не лише друкарем, а й видавцем. Для власної друкарні Іван Федоров не випадково обрав Львів – великий торговельно-промисловий центр, де жило багато кваліфікованих ремісників, у тому числі фахівців, яких можна було залучити до виготовлення та ремонту друкарського обладнання. Слід урахувати й тісні економічні та культурні зв'язки

²⁹ Ісаєвич Я. Д. Літературна спадщина Івана Федорова. – Львів, 1989. – С. 32.

³⁰ Кравченко В. Соратник першодрукаря // Жовтень. – 1985. – № 4. – С. 94.

Львова з Краковом – великим осередком друкарства, який у той час мав не тільки загальнопольське, а й міжнародне значення. У той же час Львів був важливим осередком суспільно-політичного та культурно-освітнього руху. За свідченням самого Івана Федорова, він отримав допомогу не від багатих і благородних, а від «неславних у світі» – ремісників, крамарів, окремих представників нижчого духовництва. Сідляр Сенько Каленикович безоплатно надав Іванові Федорову житло. Позичив йому грошей, допоміг налагодити зв'язки з краківськими ремісниками та купцями. У документах приятелями Івана Федорова названі львівські міщани Михайло Дашкович, Іван Мороховський, швець Яцько, художник Лаврентій Пилипович Пухала³¹. З допомогою знайомих Іван Федоров зайнявся виготовленням нового друкарського обладнання і ремонтом старого. У лютому 1574 р. друкарня Івана Федорова розпочала роботу. Очевидно, вона діяла на Краківській вулиці в будинку бондаря Адама Торика з Мостиськ: збереглися документи про сплату міського податку за користування приміщенням у цьому будинку. Друкування здійснювалося на папері, що виготовлявся в Україні (у Буську, можливо, і в Новому Ставі біля Луцька) і в Польщі, ймовірно, також і на папері, імпортованому з інших країн. 15 лютого 1574 р. завершилося друкування львівського Апостола, того ж року у Львові був надрукований Буквар. У кінці Апостола Іван Федоров вмістив свій найважливіший літературний твір – автобіографічну **«Повѣсть откѹдѹ начася и како совершися дрѹкарня сія»**. Першодрукар відіграв вирішальну роль і в укладанні тексту Букваря – першого у східнослов'янських народів друкованого шкільного підручника. Донедавна був відомий лише один примірник львівського Букваря – у бібліотеці Гарвардського університету. Тільки у 1984 році опубліковано повідомлення про ще один примірник, придбаний Британською бібліотекою кілька років тому³².

Незабаром після виходу львівських першодруків Іван Федоров став на службу до найбільшого українського феодала князя К. К. Острозького. Зближенню їх могли сприяти як львівські міщани, так і російські знайомі князя А. М. Курбський, старець Артемій. Запрошення

---

³¹ Александрович В. Соратник першодрукаря // Жовтень. – 1984. – № 8. – С. 97–99.

³² Хомишин М. Другий примірник львівського першодрукованого Букваря // Жовтень. – 1984. – №11. – С. 134.

Івана Федорова пояснюється насамперед наміром видати Біблію, але поки готувався її текст, друкар отримував інші доручення. У 1576 р. князеві К. К. Острозькому вдалося остаточно юридично закріпити за собою володіння містом Острогом. Мабуть, не випадково наприкінці того ж або на початку наступного року Іван Федоров переїхав до цього міста. Саме тоді в Острозі сформувався культурно-освітній гурток, виник знаменитий «слов'яно-греко-латинський» колегіум, який сучасники часто називали академією – школою вищого рівня. При острозькому гуртку розгорнула діяльність керована Іваном Федоровим друкарня.

Найвизначнішим представником острозького літературно-наукового гуртка був ректор Острозької академії Герасим Смотрицький, син відомого своєю літературно-книжною працею дяка – переписувача книг Данила зі Смотрича. Він відзначений у Острозькій Біблії як автор другої передмови і вірша, яким вона закінчується. Від імені Івана Федорова в Острозькій Біблії надрукована післямова (в двох варіантах у різних частинах тиражу). Згадка про Герасима Смотрицького і Івана Федорова у Біблії засвідчує їх провідне місце у літературних працях острозького культурно-освітнього осередку, повний склад якого невідомий. Головним завданням цього осередку було опрацювання тексту Біблії. Воно здійснювалося спільно з Іваном Федоровим. Інші видання першодрукар готував більш самостійно. До початку друкування Біблії або під час роботи над нею вийшли книги: Буквар – Азбука 1578 р., Псалтир і Новий Завіт – Книга Нового Завіту 1580 р., предметний покажчик Книги Нового Завіту, опублікований разом з нею. На кожній з них були вміщені герб видавця К. К. Острозького і сигнет друкаря Івана Федорова. Так само з гербом К. К. Острозького і сигнетом Івана Федорова надрукована Біблія. Без вказівки на друкаря в Острозі 5 травня 1581 р. була опублікована листівка з текстом віршованої «Хронології» Андрія Римші. Це витвір друкарні, якою керував Іван Федоров, хоч безпосереднім виконавцем у цьому випадку міг бути не сам майстер, а хтось з його учнів.

Наприкінці життя Іван Федоров повернувся до Львова. Він займався в цей час винахідництвом у галузі артилерійського озброєння (спільно з львівським міським гармашем Данилом Кенігом, який, мабуть, був виконавцем задумів Івана Федорова). Але основним заняттям друкаря була підготовка до відкриття нової друкарні – своєрідного родинного підприємства. Крім самого Івана Федорова та його сина Івана, в ній могли бути зайняті деякі родичі, які пізніше виявляли

інтерес до друкарства, – Мартин Голубникович та Іван Білдага. До видавничих планів Івана Федорова міг бути причетним і швець Антох (Антін Абрагамович). Останні дні свого життя Іван Федоров провів у хаті Антоха. Після смерті Івана Федорова 5(15) грудня 1583 р. залишилися, серед іншого майна, книги – «Псалтир толкований», «Псалтир влоського ізводу».

Обставини, за яких доводилося Іванові Федорову працювати в різні періоди життя, були дуже різними. Він розпочав свою діяльність як один із двох літературно-редакційних та технічних керівників московської державної друкарні. В Заблудові та Острозі Іван Федоров працював у друкарнях, що були власністю магнатів. Тільки у Львові він був одночасно власником підприємства, видавцем і друкарем, що спричинювало додаткові труднощі, проте давало ширше поле для творчої ініціативи, виявлення власних мистецьких та літературних смаків. Важливо, що всюди, де працював Іван Федоров, він був у тісному зв'язку з представниками передових освітніх та літературних течій. Його видавнича і літературно-редакційна праця була складовою частиною суспільно-політичних і просвітницьких рухів тогочасної доби³³.

У складних умовах розвивалося книгодрукування в Україні. Засновником першої київської друкарні був архімандрит Києво-Печерської лаври Єлісей Плетенецький. Друкарня була заснована у 1616 р. Першим виданням цієї друкарні повинен був стати Анфологійон (Мінея загальна і святкова). Але робота над цією книгою затяглася, і за той час, поки її підготували, було надруковано два пробних видання: Часослов (1616–1617) і римований панегірик самому Є. Плетенецькому. У 1619 р. був надрукований Анфологійон (книга перекладена з грецької і доповнена І. Борецьким, З. Копистенським і П. Бериндою).

Велику роль в історії культури відіграла праця Памва Беринди «Лексикон славяно-росийский, имен толкование», яка була видана друкарнею Лаври у 1627 р. Словник, який пояснював майже 7000 понять, був важливий як перше енциклопедичне видання. Крім того, друкарня Києво-Печерської лаври почала постачати українські школи навчальною літературою.

---

³³ Ісаєвич Я. Д. Літературна спадщина Івана Федорова. – Львів, 1989. – С. 35.

Книговидання отримало ще більший розмах, коли у 1627 р. архімандритом Києво-Печерської лаври був обраний Петро Могила. До самої смерті (1646) він фактично керував видавничою справою в Україні. Особливо сприятливі умови склалися після реорганізації школи при Лаврі у колегію, а потім в академію, яка пізніше була названа його іменем – Києво-Могилянською. Навколо колегії і друкарні П. Могила зібрав найкращі інтелектуальні сили України. При колегії була багата бібліотека. У друкарні Лаври працювало тоді не менше двадцяти спеціалістів. Більша частина роботи щодо редагування книг та їх оформлення лягла на плечі Памва Беринди – завідувача друкарні. Його ініціали і сигнет (місяць і зірка) зустрічаємо на більшості видань того часу. П. Беринда був досвідченим гравером. У 1951 р. в Оксфорді, у Бодлеанській бібліотеці було знайдено віддруковані у Києві 1651 р. «Святці» з ксилографічними гравюрами, на яких зображені святі і сцени з їхнього життя. На всіх 12 листках – за винятком сьомого – монограми П. Беринди. Саме П. Беринда був посланий у кінці 1624 р. київським митрополитом у Москву – вручити деякі видання Лаври, серед них гордість друкарні – «Беседи Йоанна Златоуста», фоліант на 550 сторінках, з ілюстраціями. За свої заслуги Памво Беринда отримав титул архітипографа. Помер у 1632 р.

Крім релігійних, лаврська друкарня видавала і світські книги. Наприклад, у 1632 р. вийшов «Євхаристіон» – збірка віршів, які були написані студентами колегії з класу риторики. Високого рівня у лаврській друкарні досягло мистецтво оформлення книг. У 1688 р. у друкарню Київської лаври переїхав із Вільнюса видатний майстер гравюри із міді Олександр Тарасевич. З його іменем пов'язані далі успіхи лаврської друкарні.

У 20–30 рр. XVII ст. виникли дві приватні друкарні, які конкурували з лаврською, – друкарня Тимофія Вербицького, запорожця, і білоруського майстра Спиридона Соболя. Відомі тільки дві книги, віддруковані Т. Вербицьким у Києві, – Часослов і Псалтир. Спиридон Соболю видрукував у Києві п'ять книг, а потім, не витримавши конкуренції з боку лаврської друкарні, перебрався у Кутейно (Східна Білорусія), де співпрацював з православним монастирем. У 1631–1632 рр. у кутейнській друкарні було надруковано Буквар, Молитвеник і Часослов. Повернувшись потім до Києва, Соболю став монахом Лаври і працював друкарем.

5. Історія вивчення церковнослов'янської мови

Основоположником наукового вивчення старослов'янської мови вважають патріарха слов'янської філології, чеського вченого *Йозефа Добровського* (1753–1829), праці якого присвячені дослідженню історії слов'ян та їх прабатьківщини, народної основи старослов'янської мови, слов'янських азбук і под. Його перу належать такі дослідження: «Glagolitica» («Глаголиця», 1807), «Institutiones linguae slavicae dialecti veteris» («Основи давнього нарiччя слов'янської мови», 1822), «Cyrill und Method der Slawen Apostel» («Кирило і Мефодій – слов'янські апостоли», 1823). Найвизначнішою працею *Й. Добровського* є «Основи давнього нарiччя слов'янської мови». У ній вперше було дано системний аналіз граматики старослов'янської мови, визначено її пiвденнослов'янську основу. У 1833 – 34 рр. вона була опублікована у Росії під назвою «Грамматика языка славянского по древнему наречию» у перекладі *М. Погодіна* та *С. Шевирьова*. Хоча у його працях ще немає історичного підходу, *Й. Добровський* рiдко вдається до аналізу старослов'янських пам'яток, однак праці видатного славiста мали виняткове значення для вивчення старослов'янської мови.

Значно вище у науковому відношенні стоять праці відомого російського славiста *Олександра Христофоровича Востокова* (1781 – 1864), який є родоначальником порiвняльно-історичного методу у слов'янському мовознавстві. У 1820 р. вийшла у світ його праця «Рассуждение о славянском языке, служащее введением к грамматике сего языка». У результаті порiвняльного аналізу слов'янських мов *О. Востоков* зумів зробити науковий опис фонетичної системи найдавнішого етапу старослов'янської мови. Він обґрунтував походження слов'янських мов з однієї мови-основи, але при цьому не вважав старослов'янську мову такою основою.

О. Востоков був відомим палеографом. Глибокі знання в цій галузі він показав у праці «Описание русских и славянских рукописей Румянцевского музея», яка вийшла у 1842 р. У 1843 р. *О. Востоков* видає *Остомирово* євангеліє з короткою граматиною і словником. Безперечними здобутками у розвитку історичної славiстики стало послiдовне розмежування старослов'янської та церковнослов'янської мов, визначення рiзних редакцій (iзводів) церковнослов'янської мови. У 1858–1861 рр. *О. Востоков* видає двотомний «Словарь церковнославянского языка».

Починаючи з 30-х років XIX ст. активізується робота зі збирання та дослідження пам'яток старослов'янського письма, що призводить до перегляду теорії Й. Добровського про походження двох азбук. У 1830 р. словенець *Варфоломій Копітар (1780–1844)* віднайшов, а у 1836 р. опублікував дуже давню глаголичну пам'ятку «Збірник Клоца». Вчений обґрунтував погляд, згідно з яким першою була створена Костянтином глаголиця, а кирилицю створили пізніше його учні. Погляди В. Копітара про походження слов'янських азбук знайшли своє підтвердження у працях професора *Віктора Григоровича (1815–1876)*. У 1844–1847 рр. він здійснив тривалу поїздку по монастирях Балканського півострова, під час якої віднайшов дуже цінні давні глаголичні пам'ятки – Зографське і Маріїнське євангелія, а також ряд палімпсестів, у яких кириличний текст було написано по змитій глаголиці. Відкриття В. Григоровича дали поштовх до подальших досліджень старослов'янської мови.

Обґрунтовану теорію походження слов'янської писемності сформулював один з найвизначніших славістів *Павел Шафарик (1795–1861)*. Спочатку він підтримував думку Й. Добровського про давність кирилиці, потім під впливом знахідок В. Григоровича, а також віднайдених у 1855 р. глаголичних Празьких уривків змінив свої погляди. Основні свої положення висловив у працях «Розквіт слов'янської писемності в Болгарії» (1848) та «Про походження і батьківщину глаголиці» (1858).

У Росії академік *Ізмаїл Срезневський (1812–1880)* відкрив і видав багато цінних старослов'янських пам'яток, зокрема Київські листки та Савину книгу. Його перу належать чотири томи досліджень, присвячених давньослов'янській писемності, найвідоміші з яких: «Древние письмена славянские» (1848), «Древние глаголические отрывки, найденные в Праге» (1857), «Древние глаголические памятники, сравнительно с памятниками кирилицы» (1866), «Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках» (1867–1881). Він уклав також чотиритомний словник давньоруської мови, включивши до нього лексику церковнослов'янських пам'яток руської редакції, починаючи з Остромирового євангелія.

Надзвичайно велику роль у порівняльному вивченні слов'янських мов відіграли праці словенця за походженням віденського професора *Франца Міклошича (1813–1891)*. Його фундаментальне дослідження «Vergleichende Grammatik der slavische Sprachen» («Порівняльна граматика

слов'янських мов» (1852–1874) стало підсумком досягнень слов'янського мовознавства. У цій праці Міклошич здійснив детальний опис граматики окремих слов'янських мов із залученням даних праслов'янської і старослов'янської мови. У 1899 р. частину цієї граматики було опубліковано у перекладі російською мовою під назвою «Сравнительная морфология славянских языков».

Від 1908 р. з ініціативи хорвата *Ігнатія (Ватрослава) Ягича* (1838–1923) розпочинається видання «Енциклопедії слов'янської філології», у випуску якої беруть участь найвизначніші вчені. І. Ягич ввійшов в історію слов'янського мовознавства як видавець пам'яток (йому належать найкращі видання Зографського і Маріїнського євангелій та Київських листків) та дослідник церковнослов'янської мови. Найвідоміші його праці: «Рассуждения южнославянской и русской старины о церковнославянском языке» (1895), «История возникновения церковнославянского языка» (2-ге вид. 1913 р.), «Глаголическое письмо» (1912).

Відомими дослідниками старослов'янської мови були німецький дослідник *Август Шлейхер* (1821–1863), словенець *Ватрослав Облак* (1864–1896), чеський мовознавець *Вацлав Вондрак* (1859–1925), французький учений *Антуан Мейє* (1866–1936), голландський славист *Ніколаус Ван-Вейк* (1880–1942).

Особливо велике значення для слов'янознавства мають розвідки академіка *Віктора Володимировича Виноградова* (1895 – 1969) з історії розвитку російської літературної мови. У його праці «Очерки по истории русского литературного языка XVII–XIX веков» порушується питання «кризи системи церковнослов'янської мови у XVIII ст.», досліджується церковнослов'янська мова цього періоду, вплив на її розвиток різних книжних стилів, уніфікація діалектів церковнокнижної мови, об'єднання московської та київської традицій та зближення церковнослов'янської мови з російським розмовно-побутовим мовленням.

Несправедливо замовчуваним тривалий час був український учений зі світовим ім'ям *Іван Огієнко* (митрополит *Іларіон*) (1882–1972) – професор Київського університету, міністр освіти і віросповідань в уряді УНР, професор Варшавського університету, архієпископ Холмський і Підляський УАПЦ. Вчений займався дослідженням церковнослов'янської мови, слов'янської палеографії, української культури, вивчав історію розвитку друкарства. Курс лекцій з церковнослов'янської мови, який він читав у Варшавському університеті, є одним з найкращих

посібників з історії давньослов'янської мови. Основні погляди І. Огієнко виклав у таких працях: «Історія церковно-слов'янської мови: Короткий науково-популярний нарис» (1931), «Історія церковно-слов'янської мови. Повстання церковно-слов'янської мови. Костянтин і Мефодій. Їх життя і діяльність» (1926), «Історія церковно-слов'янської мови. Фонетика церковно-слов'янської мови» (1927), «Історія церковно-слов'янської мови: Пам'ятки церковно-слов'янської мови X–XI століть» (1929).

6. Діакритичні знаки

Діакритичним, або розрізняльним, називається значок над буквою, що вказує на різницю у вимові звука, переданого такою ж буквою, але без цього значка. Такі надрядкові знаки були запозичені з грецького письма. Деякі з них уживалися для полегшення читання тексту, вказували на початок і кінець слова, словосполучення або речення. Найпоширенішими у старослов'янських пам'ятках були: титло, паєрик, камора та ін.

Титло (гр. $\tau\iota\tau\lambda\omicron\varsigma$ – напис) – найчастіше вживаний надрядковий знак, ставився над скорочено написаними словами, а також над буквами-цифрами. Титло було різним за формою: $\text{~}^{\sim}$. Скорочені написання допускалися тільки для добре відомих і часто вживаних слів, зокрема: $\text{аг}^{\sim}\text{л}^{\sim}$, $\text{аг}^{\sim}\text{г}^{\sim}\text{л}^{\sim}$ = $\text{ангел}^{\sim}$, $\text{б}^{\sim}$, $\text{б}^{\sim}\text{г}^{\sim}$ = $\text{бог}^{\sim}$, $\text{б}^{\sim}\text{ца}$ = богородица , $\text{д}^{\sim}\text{х}^{\sim}$ = $\text{доух}^{\sim}$, $\text{іс}^{\sim}$ = $\text{інсоус}^{\sim}$, $\text{м}^{\sim}\text{ч}^{\sim}\text{к}^{\sim}$, $\text{м}^{\sim}\text{ч}^{\sim}\text{нн}^{\sim}\text{к}^{\sim}$ = $\text{моученик}^{\sim}$, $\text{б}^{\sim}\text{ць}$ = отець , $\text{пр}^{\sim}\text{к}^{\sim}$ = $\text{пророк}^{\sim}$, $\text{св}^{\sim}\text{т}^{\sim}$ = $\text{свѣт}^{\sim}$, $\text{х}^{\sim}\text{с}^{\sim}$, $\text{х}^{\sim}\text{т}^{\sim}$ = христос , $\text{ц}^{\sim}\text{рь}$ = ц(ѣс)арь , $\text{ч}^{\sim}\text{к}^{\sim}$, $\text{чл}^{\sim}\text{в}^{\sim}\text{к}^{\sim}$ = $\text{чловѣк}^{\sim}$ та ін.

У деяких скорочених написаннях буква виносилася над рядок, тоді над винесеною буквою титло мало форму дуги і покривало букву зверху: $\text{ап}^{\sim}\text{л}^{\sim}$ (апостол), $\text{вы}^{\sim}$ (выст), $\text{да}^{\sim}$ (даст), $\text{ко}^{\sim}$ (конец), $\text{м}^{\sim}\text{ч}^{\sim}\text{а}$ (мученика), $\text{м}^{\sim}\text{ц}^{\sim}$ (мѣсѣць). Такі виносні букви полегшували правильне читання скорочено записаних слів. У церковнослов'янських текстах вживалися ініціальні скорочення, наприклад, **ІНЦІ** – Ісус Назарянин Цар іудейський; **ІХС** – Ісус Христос Спаситель.

Паєрик (або *ертция*) – мав спочатку форму півкола, а десь із XIII ст. форму апострофа ('), вживався на місці пропущених на письмі **ъ та ъ**: $\text{к}'\text{то}$, $\text{ч}'\text{то}$, $\text{д}'\text{ва}$, $\text{м}'\text{ног}^{\sim}$, $\text{м}'\text{н}^{\sim}\text{ѣ}$ замість къто , что , дѣва , $\text{мѣног}^{\sim}$, $\text{мѣн}^{\sim}\text{ѣ}$.

Камора – мала форму малого півкола (° , $\text{ }^{\cap}$) і вживалася біля букв (або над ними), що позначали м'які або пом'якшені приголосні, пере-

9. ФОНЕТИКА

9.1. Голосні старослов'янської мови

Система голосних старослов'янської мови налічувала 11 фонем. Їх класифікують за такими ознаками:

I. За місцем артикуляції:

1. Голосні переднього ряду: **є, ѣ, и, ѡ, ѣ**;

2. Голосні середнього ряду: **ы**;

3. Голосні заднього ряду: **а, о, оу, ѡ, ѡ**.

▪ Літера **ѣ** (ять) означала звук, який, на думку одних вчених (гіпотеза

П. Фортунатова), вимовлявся як сполучення «нескладового *i* + складове *e* + нескладове *a*»; на думку інших учених (М. Грунський) – як звук, близький до йотованого *a* [*ja*]. У глаголиці не було окремої літери для позначення йотованого *a*, тому його передавали тією ж літерою, що і **ѣ** – літерою **ѡ**. П. Селищев вважав, що у старослов'янській мові **ѣ** передавав широкий голосний переднього ряду [*'a*] з попереднім м'яким приголосним, а у мові східних слов'ян – голосний закритий вищого ступеня піднесення, ніж [*e*].

В українській мові на місці старослов'янського **ѣ** знаходимо [*i*], у російській – [*e*], у польській [*'e*], [*'a*]:

лѣсъ – укр. *ліс*, рос. *лес*, пол. *las* (*w lesie*);

хлѣвъ – укр. *хліб*, рос. *хлеб*, пол. *chleb*.

▪ Написання **оу**, яке складається з двох літер **о** + **у**, означає один звук [*y*]. Ця лігатура використовувалася за аналогією до грецького письма, де для позначення звука [*y*] вживалася лігатура **ου**. Після м'яких приголосних голосний [*y*] передавався лігатурою **ю**: **ЛЮБЮ, КОНЮ, ЗЕМЛЮ**.

▪ Голосний **ы** вимовлявся подібно до російського *ы* і вживався лише після твердих приголосних: **СЫНЪ, РАВЫ, ПАКЫ**.

II. За участю м'якого піднебіння у творенні звуків:

1) ротові або чисті: **є, ѣ, і (и), ѡ, а, о, оу, ы, ѡ**;

2) носові: **ѡ, ѡ**.

Носові голосні утворилися у праслов'янській мові із дифтонгічних сполучень «голосний + носовий приголосний»: *on, om, an, am* > *o*; *en, em, in, im* > *e*. У старослов'янській мові *o* позначався **ѡ**, *e* – **ѡ**.

При вимові носових голосних струмись видихуваного повітря потрапляв у носову порожнину і надавав звукові носовий резонанс: **ѡ** (юс великий) – вимовлявся як *o носове*, **ѡ** (юс малий) – вимовлявся як *e*

носове. Носові голосні вживали переважно перед наступним приголосним або у кінці слова, перед наступним голосним вживається сполучення голосного з носовим приголосним: **ДЖБЪ, ЗЖБЪ, ПАТЬ, ЗАТЬ, НАЧАТИ**, але **НАЧНАТИ, КОНЬЦЬ**.

III. *За тривалістю*:

- 1) голосні повного творення: **Є, Ё, І (Н), А, О, ОУ, Ы, Ж**;
- 2) голосні зредуковані, або неповного творення: **Ь, Ъ**.

Зредукованими Ъ, Ь називали тому, що вони були коротшими за голосні *Ъ, Ё* (від лат. *reductio* – скорочення, зменшення). Зредуковані голосні вимовлялися в залежності від фонетичної позиції: у сильній позиції звукова сила збільшувалася і тому **Ъ** вимовлявся як *о*, а **Ь** – як *е*; у слабкій позиції звукова сила послаблювалася і зводилася до нуля звука – зредуковані не читалися.

У *слабкій* позиції **Ь, Ъ** були:

1. В абсолютному кінці слова: **КОНЬ, ДОМЪ, СВѢТЪ, СЫНЪ***.
2. Перед складом з голосним повного творення: **ДЪВА, КЪТО, МЪНОГО**.
3. Перед складом із зредукованим у сильній позиції: **ШЬВЬЦЬ, ДЬНЬХЪ, ЖЬНЬЦЬ**.

Сильна позиція:

1. У початковому складі під наголосом (незалежно від голосного у наступному складі): **СЪТЬНЬ, РЪПЪТЪ, ТЪЦА, ТЪМЬНЪ**.
2. Перед складом із зредукованим голосним у слабкій позиції: **ЖЬНЬЦЬ, ТЪНЪКЪ, ТЪМЬНЪ**.

Крім **Ь, Ъ**, у старослов'янській мові зредукованими були **н, ы**. Вони утворилися у праслов'янській мові на місці **ь, ъ**, які стояли у позиції перед *ј* та *і*. У такій позиції **ь, ъ** зберігали свою надкоротку тривалість, але при цьому зазнавали асиміляції (уподібнення) до наступного *ј* або *і*, тобто змінювалися у звуки високого піднесення, подібні акустично до **н, ы**: **ДОВРЫН, СИННИ, НАРЕЧЕНЫН, АВНІЄ..**

IV. *За участю губ*:

- 1) лабіалізовані: **о, оу, ж**;
- 2) нелабіалізовані: **е, ё, і (н), а, о, ы, ь, ъ**;

---

* Слабка позиція зредукованих позначається знаком мінус (-) під зредукованим, сильна позиція – знаком плюс (+).

9.2. Фонетична структура слова

Для звукової системи старослов'янської мови раннього періоду були характерні такі особливості:

1. У старослов'янській мові продовжував діяти *закон відкритого складу*, який розпочався у праслов'янській мові, тобто усі склади були відкритими (закінчувалися на голосний): **вла-го-сло-ви-ти**, **на-ро-дъ**, **рѣ-пѣ-тѣ**. Виняток становили лише деякі слова-проклітики, які не мали самостійного наголосу: **нз**, **без**, **об**, **вѣз** (префікси).

2. Склад будувався за *принципом висхідної звучності*: кожен наступний звук мав бути звучнішим за попередній. Групи приголосних стояли на початку складу. У середині слова могли вживатися тільки такі групи приголосних, які починали слово: **о-кръ-стѣ**, **вѣ-пль**, **чло-вѣ-чѣ-ство**, **мь-гла**, **бы-стрѣ**.

3. У запозичених словах появлявся вторинний зредукований **ь** або **ѣ** і відповідно змінювався складоподіл: **Маръ-ко** (із грец. Μάρκος), **ви-сь-рѣ** (із араб. *busra*); **пѣ-са-лѣ-мѣ** (із грец. ψαλμοῦς), **Па-вѣ-лѣ** (із грец. Πάυλος).

9.3. Звукові процеси, зумовлені дією відкритого складу

На праслов'янському мовному ґрунті відбулися процеси, які були зумовлені законом відкритого складу. Це:

1. Монофтонгізація дифтонгів.

2. Зміна дифтонгічних сполучень *голосний + носовий приголосний* *т, п*.

3. Зміна сполучень **or, *ol, *er, *el* у середині слова між приголосними.

4. Зміна сполучень **or, *ol* на початку слова перед приголосними.

5. Втрата приголосних у кінці слова.

▪ *Монофтонгізація дифтонгів* відбувалася перед наступним приголосним і у кінці слова: лит. *ausis* – ст.-сл. **оухо**; лит. *kaina* – ст.-сл. **цѣна**. Перед наступним голосним дифтонг розривався і нескладовий компонент відходив до наступного складу.

▪ На місці дифтонгічних сполучень *«голосний + носовий приголосний т, п»* перед наступним приголосним утворилися *носові голосні*. У старослов'янській мові вони передавалися буквами *юс великий* – **ѣ** та *юс малий* – **ѡ**: **rentь* – ст.-сл. **пѣтъ**, **ronka* – ст.-слов. **рѣка**, **zentь* – ст.-сл. **зѣтъ**. Перед наступним голосним такі дифтонгічні сполучення зберігалися: **коньць**, **начинати**.

У церковнослов'янській мові часто спостерігається вживання чистих голосних на місці носових: **БОУДЕТЬ, СОУДЪ, СОУТЬ, ЧАСТО, ЧАДА, ИДОУ**.

▪ Сполучення **or, *ol, *er, *el* у середині слова між приголосними піддалися перестановці з подальшим подовженням голосного:

*or > ro > rō > ст.-сл. ра: *gordъ > градъ;

*ol > lo > lō > ст.-сл. ла: *zolto > злато;

*er > re > rē > ст.-сл. рѣ: *bergъ > вѣргъ;

*el > le > lē > ст.-сл. лѣ: *melko > млѣко.

У східнослов'янських мовах таким дифтонгічним сполученням відповідає повноголосся **-оро-, -оло-, -ере-, -оло- (-еле-)**: *город, золото, берег, молоко*. Тому у церковнослов'янських пам'ятках іноді знаходимо повноголосні форми: **сторона, серебро, середокръстнѣ, человеко-любьче, серебрьннкъ, оумеретн, полона**.

▪ Дифтонгічні сполучення **or, *ol* на початку слова перед приголосними змінилися у **ра, ла**: **orbъ – равъ, *ordlo – рало*. Перед голосним такі сполучення збереглися: **оратн, оржнѣ**.

У церковнослов'янській мові інколи **ра->ро-**: **роплатнн, пороботатн**.

▪ Кінцеві приголосні **d, *t, *s, *r* поступово послаблювалися і в силу дії закону відкритого складу зникали: **sintъ > *scnъ > сынъ, *dcmъ > *dcmъ > дымъ*.

9.4. Голосні на початку слова

Не всі голосні старослов'янської мови могли вживатися на початку слова. Голосні **ь, ъ, ы** не вживалися на початку слова. Якщо слово починалося з **ѣ** або **ы**, то перед ним розвивався протетичний (приставний) **в-** або **въз-**: **въплъ, въпнтн, възъпнтн, выдра, навькнжтн**.

Перед **ь** розвивався приставний **ј**, причому **j+ъ > *i: нмж < прасл. *imq < *j + ѣмо*. Протетичний **ј** з'являвся на початку слова перед голосними переднього ряду, а також перед голосним ***а**:

перед **е**: **јесмь, јестъ;**

перед **л**: **јлтро, јлтн;**

перед **ѣ (ѣ)**: **јазва, јастн, јадъ;**

перед **а**: **јагньць, јавнтн, јавлѣко** (хоча вживалися форми **агньць, авлѣко**).

Рідко протетичний **ј** вживався перед **оу** та **ж**, причому і тут можливі паралельні форми без **ј**: **юже – оуже, юньць – оуньць, јутро – оутро; јжа – жа, јдолъ – ждолъ**.

У церковнослов'янській мові початкове **іє** передається через **о**: **осень, одиньдє**.

9.5. Приголосні старослов'янської мови

У старослов'янській мові налічувалося 26 приголосних. Приголосні розрізнялися за:

- 1) м і с ц е м творення (*губні, передньоязикові, середньоязикові і задньоязикові*);
- 2) с п о с о б о м творення (*проривні, фрикативні, африкати, складні, носові та плавні*);
- 3) у частю г о л о с у і ш у м у (*сонорні та шумні; дзвінки та глухі*);
- 4) т в е р д і с т ю і м'я к і с т ю (*тверді, м'які і напівом'якшені*).

Таблиця приголосних старослов'янської мови

Спосіб творення		Місце творення	Губні	Язикові		
				передньо-язикові	середньо-язикові	задньо-язикові
Шумні	проривні	дзвінки	б	д		г
		глухі	п	т		к
	африкати	дзвінки	в	з, ж	й	
		глухі	(ф)	с, ш		х
Сонорні	складні	дзвінки		ѕ		
		глухі		ц, ч		
	носові плавні	дзвінки		жд		
		глухі		шт		
			м	н, н' р, р', л, л'		

Не всі приголосні старослов'янської мови могли бути паралельно твердими, м'якими і пом'якшеними:

– *Абсолютно твердими* були задньоязикові **г, к, х**. Після них стояли голосні непереднього ряду: **страхъ, гънатн, налагатн**. Виняток становили тільки пізні запозичення з грецької мови: **кедръ, хероуѡвнмъ**;

– *Абсолютно м'якими* були приголосні **й, ѕ, ц, ж, ч, ш, жд, ци**;

– Решта приголосних могла бути в залежності від позиції або *твердими*, або *пом'якшеними*. Перед голосними переднього ряду вони були пом'якшеними, перед голосними непереднього ряду – твердими: **днь – дѡбръ, небо – гънатн**.

9.6. Складотворчі приголосні р, л

Приголосні **р, л** у старослов'янській мові виконували і складотворчу функцію, тобто функцію голосних. У старослов'янських пам'ятках вони передавалися написаннями **ръ, лъ, рь, ль: гръло, тръгъ, зръно, влъкъ, длъгъ, тлъпа, врьба, срьдце**. У сучасних східнослов'янських мовах цим сполученням відповідають сполучення «голосний + приголосний *р* або *л*»: укр. *горло, торг, зерно*, рос. *долг, толпа, верба, сердце*.

Звичайний **р** або **л** у сполученні з редукованими **ь** та **ъ** у сучасних східнослов'янських мовах передається сполученням «приголосний + голосний *о* або *е*»: ст.-сл. **кръвъ, врьвъ, кръстъ, слъза** відповідають укр. *кров, брова, хрест, слъза*.

У церковнослов'янській мові зредуковані у сполученні із складотворчими стоять перед ними: **държатн, жъртва, скърви, нспълнитъ** поряд із старослов'янськими формами **тръплю, съмрътн**.

9.7. Зміна приголосних у сполученні з *j* та під дією голосних переднього ряду

Палаталізація приголосних у сполученні з **j** відбулася ще у праслов'янській мові. М'який приголосний **j** асимілював попередній приголосний звук, у зв'язку з цим відбулися зміни сполучень приголосних, що стояли у позиції перед **j**. Внаслідок цього ускладнилася система приголосних і відбулися значні зміни фонологічного характеру: виникла велика кількість нових звуків, характерних для слов'янської фонетичної системи.

▪ Сонорні **р, л, н** у сполученні з **j** зазнали змін ще у праслов'янській мові: відбулося пересування артикуляції сонорного у палатальну зону, а потім внаслідок взаємної асиміляції утворилися довгі м'які сонорні, які рано втратили свою довготу, не розвиваючи вторинного палатального елемента:

***l+j** > **l'j** > **l':** > **l'**: *volja > *vol'ja* > *vol':a* > *vol'a* – ст.-сл. **вола**;

***r+j** > **r'j** > **r':** > **r'**: *morje > *mor'je* > *mor':e* > *mor'e* – ст.-сл. **моріє**;

***n+j** > **n'j** > **n':** > **n'**: *konjъ > *kon'jъ* > *kon':ъ* > *kon'ъ* – ст.-сл. **конь**.

▪ Губні приголосні **б, п, в, м** у сполученні з **j** змінилися шляхом взаємної асиміляції у пом'якшені довгі, які при подальшій втраті своєї довготи розвинули супровідний палатальний призвук **l'**:

***b+j** > *b'j* > *b'*: > *bl'*: *bjudo > *b'judo* > *bl'udo* – ст.-сл. **БЛЮДО**;

***p+j** > *p'j* > *p'*: > *pl'*: *kapja > *kap'ja* > *kapl'a* – ст.-сл. **КАПЛА**;

***v+j** > *v'j* > *v'*: > *vl'*: *lovjq > *lov'jq* > *lovl'q* – ст.-сл. **ЛОВЛІЖ**;

***m+j** > *m'j* > *m'*: > *ml'*: *zemja > *zem'ja* > *zeml'a* – ст.-сл. **ЗЕМЛА**.

▪ Приголосні **з, с**, сполучаючись з наступним **j**, асимілювалися, змінилися спочатку на пом'якшені **з', с'**, а потім на м'які шиплячі **ж', ш'**.

***z+j** > *z'j* > *z'* > *ž*: *vozjq > *vož'o* – ст.-сл. **ВОЖЖ**;

***s+j** > *s'j* > *s'* > *š*: *pisješi > *piš'eši* – ст.-сл. **ПИШЕШИ**

▪ Зміна **д, т** у сполученні з **j** мала свої особливості, тому що втрата довготи м'якими приголосними після асиміляції **j** проходила значно довше і припала на час розпаду спільнослов'янської мовної єдності. Результатом цього стали різні рефлексії цих сполучень у різних слов'янських мовах.

У старослов'янській мові відбувся такий процес:

***d+j** > *d'j* > *d'*: > *d'* > **жд**: *medja – ст.-сл. **МЕЖДА**;

***t+j** > *t'j* > *t'* > *t'* > **цт**: *světja – ст.-сл. **СВѢЦА**

У церковнослов'янській мові ***t+j** > *ч*, ***d+j** > *ж*: **ХОЧЕТЬ, НАДЕЖА, ЧЮЖЕГО**.

▪ Задньоязикові **г, к, х** у сполученні з **j** пом'якшувалися і переходили у нові за місцем і способом творення звуки – **ж', ч', ш'**:

***g+j** > *g'j* > *g'*: > *ž*: *lbgja – ст.-сл. **ЛЪЖА**;

***k+j** > *k'j* > *k'*: > *č*: *sčkja – ст.-сл. **СЪЧА**;

***ch+j** > *ch'j* > *ch'*: > *š*: *duchja – ст.-сл. **ДОУША**

▪ Задньоязикові **г, к, х** пом'якшувалися перед голосними переднього ряду. Історія слов'янських мов фіксує три перехідні палаталізації задньоязикових (перехідними вони називалися тому, що призводили до якісних змін приголосних, а не лише до пом'якшення).

Перша палаталізація – це перехід **г, к, х** перед голосними переднього ряду **є, н, ъ, љ, ь** на **š, č, š**: **врагъ – враже, дроугъ – дроуже, рекъ – речешн, грѣхъ – грѣшнтн, страхъ – страшнѣ**. Наслідки першої палаталізації збігаються з результатами зміни задньоязикових з **j**.

Друга палаталізація – це перехід приголосних **г, к, х** перед голосними **ѣ** та **н** дифтонгічного походження у свистячі **з', ц', с'**: **нога – нозѣ, ржка – ржцѣ, оухо – оусѣ**. Наслідки другої палаталізації спостерігаються найчастіше у кінці основи слова, дуже рідко засвідчені на початку слова: **цѣна, цѣсарь**.

Третя палаталізація задньоязикових відбувалася після голосних переднього ряду. Наслідки були такі ж, як і при другій палаталізації: **г > з,**

к > ц, х > с. Наприклад: **ликъ** – **лице**, **овьца**, **вѣнецъ**, **кѣназь**. Дію цього закону обмежувала наявність у наступному складі голосних заднього ряду **ы** та **ѣ**: **кѣнагыни**, **ликъ**.

9.8. Звукова система церковнослов'янської мови

У кириличних церковнослов'янських друках залишилися усі букви старослов'янської мови, крім великого юса **ѣ**. Деякі букви мають інше значення та іншу фонетичну і морфологічну функцію. Замість **ѣ** і **ѣ** пишуться **оу** (**ѣ**) та **ю**. Малий юс **ѣ** залишився, тільки не вимовлявся як **ѣ**, але як йотований **а** (**я**) або **'а** (з попереднім пом'якшенням приголосного), **ѣ** (**ять**), який читається в українській редакції як **і**.

9.9. Голосні церковнослов'янської мови

Голосні церковнослов'янської мови поділяються на:

а) голосні переднього, середнього і заднього ряду. Голосні переднього ряду – це ті голосні, перед якими приголосні пом'якшуються: **ѣ** (**ѣ** **ѣ** **ѣ**), **і** (**и**) **ї** **ѣ**, **ѣ**.

ы (**ы**) – це голосний середнього ряду.

Голосні заднього ряду – це ті голосні, перед якими приголосні тверді: **а**, **о**, **оу** (**ѣ**), **ѣ**, **ѣ**;

б) носові (**ѣ**, **ѣ**) та *чисті* – усі інші;

в) голосні повного творення **ѣ** (**ѣ** **ѣ**), **і** (**и**) **ї** **ѣ**, **ѣ**, **а**, **о**, **оу** (**ѣ**), **ы** **ы**, **ѣ** та *зредуковані* **ѣ**, **ѣ**. Зредукованими голосні називаються тому, що вони були коротші від голосних **ѣ**, **ѣ**. Вони не вживалися на початку слова, а стояли тільки після приголосних у середині чи кінці слова: **чѣто**, **кѣто**, **дѣнь**, **сѣнь**.

Зредуковані послідовно вживалися на початковому етапі розвитку церковнослов'янської мови, і їх звучання зумовлювалося фонетичною позицією: у сильній позиції вони вокалізувалися, а у слабкій – не читалися.

Пізніше абсолютне послаблення зредукованих у слабкій позиції та відсутність їх фонетичного вияву зумовили поступову втрату їх у середині слова – **вси**, **всѣхъ**, **никто**, **кто**, **книгъ**, **мнѣ** (у кінці **ѣ** та **ѣ** писалися за традицією) та посилення і поступовий перехід їх у голосні повного творення у сильній позиції: **ѣ** – **ѣ**, **ѣ** – **ѣ**: **сѣнь** – **сонъ**, **шѣвъць** – **шѣвъць**, **дѣнь** – **дѣнь**.

Вживання голосних церковнослов'янської мови:

- **є** пишеться на початку, а **е** – у середині і в кінці слів: **Ѣ́зеро**

Крім того, **є** вживається для того, щоб відрізнити форми множини і двоїни від співзвучних з ними форм однини:

фарѣсеѣн – Н.в. одн.; **фарѣсеѣй** – Р.в. мн.

- **н** пишеться перед приголосними;

- **і** пишеться:

а) перед голосними: **’Инсѣс, Маріа, беззаконіе**

б) перед приголосними у запозичених словах на місці грецьких букв: **і́дѡлѡ , і́костѡ**.

▪ **оу** вживається на початку, а **ѡ** – у середині і в кінці слів: **ѡучѣнііе, рѡкѡ**.

- **о, ѡ**

о пишеться у середині і в кінці слів: **сеѡд, поѡле**

о пишеться на початку слів: **ѡтрокѡ**

ѡ пишеться:

– у складних словах з префіксом **ѡ**: **’ѡкроплѣніе**;

– для того, щоб відрізнити форми множини і двоїни від форм однини: **раѡѡмѡ** – О.в. одн.; **раѡѡмѡ** – Д.в. мн.;

– у запозичених словах: **’Іѡа́ннѡ, Геѡ́ргіі, самѡѡнѡ**.

▪ **ѡ, ѡ** – малий юс і йотований малий юс у церковнослов'янській мові залишилися, тільки не вимовлялися як **є** носове, а як йотоване **ѡ (ѡ)**: йотоване **ѡ** пишеться на початку, **ѡ** – у середині і в кінці слів: **ѡѡѡ, ѡѡѡѡ**. Виняток **ѡѡѡѡ** – у значенні *органа тіла*; **ѡѡѡѡ** – у значенні *народ*.

▪ У праслов'янській та старослов'янській мовах **ѡ, ѡ** означали короткі *о* та *е* у сильній позиції або позначали твердий чи м'який приголосний у слабкій позиції. У церковнослов'янській мові **ѡ** та **ѡ** втратили своє значення і стали позначати тільки м'якість і твердість приголосних: **ѡѡѡ – ѡѡѡѡ**.

10. Лексика старослов'янських та церковнослов'янських пам'яток

Лексика церковнослов'янської мови ще недостатньо вивчена. Однією з причин цього може бути те, що донедавна вчених цікавила фонетика і морфологічні зміни, а лексика залишалася поза увагою. Тому поки що не можна говорити про походження і значення церковнослов'янських слів. Крім спільнослов'янської лексики, старослов'янські та

церковнослов'янські пам'ятки мають багато запозичень. Оскільки перші пам'ятки кирило-мефодіївської епохи – це переклади з грецької мови, то природно, що є багато запозичень з грецької мови. Насамперед це релігійні терміни – назви осіб церковної ієрархії, духовенства і под. Наприклад:

патріархъ – із грецьк. *πατριάρχης* (*πατήρ* – «батько» і *αρχω* – «починаю»), т.б. спочатку означало «родоначальник, прабатько», а потім у християнську епоху було використано для позначення вищої духовної особи церкви (порівняти хоча б вживання слів *батюшка*, *отець* для позначення рядових священників). Отже, **патріархъ** – це глава, отець усіх духовних отців: **Таковы въ греко-восточной церкви патріархи іерусалимскій, александрійскій, антїохійскій и константинопольскій или цареградскій;**

митрополитъ – із грецьк. *μητροπολιτης* (*μητηρ* – «мати» і *πολις* – «місто», що дослівно означає «*матір міст*») – єпископ основного міста, столичний єпископ. **Въ Россын сперва былъ одинъ митрополитъ, потомъ – дъва: въ Кіевѣ и въ Москвѣ;**

єпископъ – із грецьк. *єπισκοπος* (*єπι* – «на» і *σκοπεω* – «дивлюся» – *спостерігач, наглядач*) у християнську епоху отримало значення «глава церковної общини»;

попъ – із грецьк. *παπας* – «священик»;

ієрей – із грецьк. *ιερευς* (*ιερος* – «священний») – «священик», служитель церкви Христової; **архїєрей** – начальник над священниками;

монахъ – із грецьк. *μοναχος* (від *μονος* – «тільки один») – той, хто проводить життя окремо від мирського.

До грецьких запозичень належать і такі, як **идолъ, днаволъ, ангелъ, анаѳора, анаѳема, алтарь, амвонъ** та ін.

Із єврейської до старослов'янської, а потім і до церковнослов'янської мови перейшли деякі власні назви **арїма-ѳеа** – місто у Палестині, звідки походить Йосиф; **араратъ** – гора, на якій зупинявся після потопу Ной; **арїнлъ** – символічне іменування Єрусалиму, **єфремъ** – невелике місто на північ від Єрусалиму, **єфрантъ** – друга назва древнього Вифлеему.

Цікавими у старослов'янській мові є назви монет: **цата** – монета, **асарни, асарни** – дрібна монета, **пѣнлзъ** – дрібна монета, **динаръ** – срібна римська монета, **мьзда** – гроші, платня, **златникъ, златица** – золота монета, **талантъ** – металеві гроші, **кодрантъ** – дрібна мідна монета, **алтынъ** – давньоруська монета (від татарського *алты* – шість).

Спробою дати пояснення церковнослов'янських слів живою українською мовою у 1596 р. можна вважати невеликий словничок

Лаврентія Зизанія на 34 листочки «Лексис сиреч реченія, вкратце собранны, и из словенскаго языка на простый рускій діялект істолкованы».

У 1627 р. у Києві вийшов «Лексикон словено-роскій и именъ толкованіє» відомого Києво-Печерського архітипографа Памва Беринди. Це вже більший словник на 475 шпальт, у якому пояснювалися церковнослов'янські слова та різні власні імена простою українською мовою. Словник Беринди мав велике практичне значення на всіх православних землях, а у 1653 р. вийшов другим виданням у Кутейно. У Румунії він був перекладений румунською мовою.

Ідею створення словника церковнослов'янської мови висловили Й. Добровський і В. Копітар. Ще у 70-ті роки XVIII ст. Й. Добровський вивчав давні східні мови – єврейську, сирійську й арабську, потім почав аналізувати слов'янські переклади Євангелія. Саме йому вдалося провести перші лексико-текстологічні паралелі різних євангельських списків типу архаїзм-неологізм, наприклад, такі, як **ГОДНА – ЧАСЪ, ЄТЕРЪ – НѢКЫН, КЪНИГЫ – ПИСАНИК**.

Старослов'янською та церковнослов'янською лексикою у зв'язку з підготовкою до друку давніх слов'янських текстів займалися чеські і словацькі мовознавці П. Шафарик, Л. Гейтлер, В. Вондрак, Б. Гавранек, Я. Станіслав, Й. Курц, Й. Вашиця та ін. У Болгарії старослов'янською лексикологією займалися Б. Цонев, Ст. Младенов, К. Мирчев та ін. Дуже багато для старослов'янської і церковно-слов'янської лексикології та лексикографії зробив учень Ф. Міклошича В. Ягич, хорват за національністю, професор університетів в Одесі, Берліні і Санкт-Петербурзі. Його фундаментальна праця «Історія виникнення давньоцерковно-слов'янської мови» побудована на текстологічному зіставленні дублетів багатьох давніх слов'янських рукописів різних редакцій.

Великим знавцем старослов'янської і церковнослов'янської лексики був французький лінгвіст А. Вайан, якому належить підручник старослов'янської мови, а також видання старослов'янських і церковнослов'янських текстів з коментарями та дослідження з етимології і тлумачення старослов'янських лексем.

Перший словник церковнослов'янської мови, який був виданий у Росії, – це «Словарь церковнославянскаго языка» О. Х. Востокова. О. Востоков збирав матеріал для свого словника 40 років, опрацював і розписав біля 130 рукописів XI–XVIII ст. і виданих до того часу старовинних пам'яток писемності різних редакцій, а також включив до нього матеріали словника Ф. Міклошича 1850 р.

Вивченням словникового складу старослов'янських та церковно-слов'янських пам'яток займалися російські мовознавці: І. І. Срезневський, О. І. Соболевський, Є. Ф. Карський, В. В. Виноградов, А. С. Львов, С. М. Кульбакін, В. А. Погорелов та ін. Велике значення для лексиколога мають «Материалы и исследования в области славянской филологии» О. І. Соболевського та «Материалы для словаря древнерусского языка» І. І. Срезневського у 3-х томах (1893–1912). У словнику І. І. Срезневського використані східнослов'янські рукописи різних редакцій і багато церковнослов'янських пам'яток загальнослов'янського значення. Серед українських дослідників найбільший вклад у вивчення церковнослов'янської мови вніс М. Ф. Станівський.

Про необхідність видання словника старослов'янської і церковнослов'янської мов говорилось на першому Міжнародному конгресі славистів у Празі в 1929 р. Ця ідея розвивається у проєкті рішення Лінгвістичної секції 3-го з'їзду слов'янських філологів у Белграді.

У 1955 р. у Гейдельберзі вийшов «Краткий словарь к древнецерковнославянским текстам» Л. Садник і Р. Айтцетмюллера. Хоча він був задуманий авторами як навчальний посібник для читання старослов'янських пам'яток, однак словник був надійним довідником не тільки для учнів, а й для дослідників старослов'янської мови. У зв'язку з рішенням четвертого Міжнародного з'їзду славистів 1958 р. про створення єдиного словника церковнослов'янської мови різних ізводів питання відмежування старослов'янських рукописів від церковнослов'янських обговорювалося на засіданнях Міжнародної комісії з питань складання Словника церковнослов'янської мови. Робота над складанням такого словника почалася у середині 70-х років. «Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)» за редакцією Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки і Е. Благової – це словник найдавніших класичних старослов'янських рукописів, які дійшли до нас.

Словник церковнослов'янської мови під назвою «Полный церковно-славянский словарь» був виданий у 1900 р. протоієреєм Г. Дяченком.

11. МОРФОЛОГІЯ

Граматична система кожної слов'янської мови, у тому числі й церковнослов'янської, є результатом еволюції морфологічних одиниць праслов'янської, яка, в свою чергу, успадкувала цю систему від праіндоєвропейської мови. Усі слова церковнослов'янської мови належать в основному до тих же частин мови (граматичних розрядів), які наявні і в сучасній українській мові. Критерієм, за яким слова відносять до того чи іншого розряду, є наявність або відсутність їх здатності виступати відповідними членами речення. До самостійних частин мови належать іменники, займенники, прикметники, числівники, дієслова, прислівники; до службових – прийменники, сполучники, частки. Іменники, займенники, прикметники і числівники об'єднувалися під однією назвою – імена, які протиставлялися іншому класові – дієслову. Імена мали сім відмінків, три роди, три числа (однина, множина, двоїна). Церковнослов'янська мова мала два типи відмінювання: іменне і займенникове. Іменники відмінювалися за іменним типом, займенники за займенниковим, а прикметники, дієприкметники, порядкові числівники відмінювалися за обома типами: за іменним зразком відмінювалися короткі форми, за займенниковим зразком – повні. Займенникове відмінювання виникло шляхом приєднання до іменних форм вказівного займенника **н, га, ю** в тому самому відмінку.

Дієслова змінювалися за числами та особами, мали часові форми.

11.1. Іменник

Іменник – це самостійна частина мови, що означає назву предмета або має значення предметності. Іменники у церковнослов'янській мові мали три роди: чоловічий, жіночий і середній; три числа: однину, множину і двоїну; сім відмінків і поділялися на відміни.

У старослов'янській мові іменники поділялися на відміни за типом основи. Розрізняли шість типів основ:

1. Іменники з основою на $-*ā, *jā$ жін.р. (**жена, рыба, дүша**), чоловічого та «спільного» роду (**владыка, слоуга**).

2. Іменники з основою на $-*i, -*ji$ чол. і сер. р. (**столъ, конь, село, море**).

3. Іменники з основою на $-*t$ чол.р. (**сынъ, домъ, волъ, полъ, върхъ, медъ**).

4. Іменники з основою на $-*P$ чол. і жін. р. (**костъ, гостъ**).

5. Іменники з основою на *-*p* жін. р. (**свєкры, любви**) (див. табл. на стор. 196).

6. Іменники з основою на приголосний: *-*s* сер.р. (**слово, небо**); *-*er* жін.р (**мати**); *-*nt* сер.р. (**тєлѧ**), *-*en* чол. та сер. р. (**камы, нма**).

Грамаітичним показником основи був особливий суфікс, який закінчувався на голосний або приголосний. Цей суфікс був характерний тільки для певної основи і виступав колись перед відмінковими флексіями в усіх відмінках. У старослов'янській мові найдавніший тематичний голосний основи завжди можна виявити перед флексійним приголосним у формі давального відмінка множини або орудного-давального двоїни, а в основах на приголосний – перед флексійним голосним (в усіх непрямих відмінках однини, крім знахід-ного відмінка у деяких основ на приголосний). Наприклад, основи на голосний: **вод-а-мъ, плод-о-мъ, сын-ъ-мъ** (ъ на місці індоєвроп. *т*), **кост-ь-мъ** (ь відповідає кінцевому *і* давніх основ), давальний-орудний двоїни – **вод-а-ма, плод-о-ма, сын-ъ-ма, кост-ь-ма**; основи на приголосний: родовий одн. – **кам-єн-є, нм-єн-є, слов-єс-є, мат-єр-є, тєл-ѧт-є**; давальний одн. – **кам-єн-н, нм-єн-н, слов-єс-н** і под.

11.1.1. Відмінювання іменників у церковнослов'янській мові

Основна тенденція у формуванні словозмінних типів у церковнослов'янській мові – це тенденція до взаємодії і змішування давніх типів основ, які належали до одного родового типу, і формування деклі-наційних типів і підтипів за новими формальними і семантичними показниками. Тому всі іменники поділялися на чотири типи відмінювання.

До *першої* відміни належали іменники чоловічого і жіночого роду, які закінчувалися на **-а, -ѧ: жен-а, вод-а, чаш-а, воевод-а, зємла**.

До *другої* відміни належали іменники чоловічого роду, які закінчувалися на **-ъ, -ь, -й – раб-ъ, кон-ь, кра-й** і середнього роду – на **-о, -є: сєл-о, пол-є**. Перша відміна поділяється на тверду і м'яку групи. До твердої відносилися іменники, основа яких закінчується на твердий приголосний із закінченням **-ъ, -о: раб-ъ, сєл-о**; до м'якої групи відносилися іменники, основа яких закінчується на м'який приголосний із закінченням **-ь, -є, -й – цар-ь, кра-й, мор-є**. Іменники з основою на шиплячий і **ц** відмінювалися за змішаним типом, тобто мали закінчення як твердої, так і м'якої групи.

До *третьої* відміни належали іменники жіночого роду, які закінчуються на **-ь: болѣзнь, заповѣдь, милость, мѹдрость**. Переважна

більшість іменників чоловічого роду такого типу перейшла в групу іменників, які відмінювалися за другою відміною (**голѣвъ, господѣ, гостѣ** та ін.). За цим типом відмінюються іменники, які мають тільки форми множини: **гѣсли, перси, мощи, людѣ** та ін.

До *четвертої* відміни належать іменники усіх трьох родів, які у непрямих відмінках мали подовження в основі (суфікси **-ес, -ен, -ер, -ят'**): **нма, небо, камень, мати, церковь** (див табл. на стор. 195).

11.1.2. Зразки відмінювання іменників першої відміни

		Однина		
<i>Тверда група</i>		<i>М'яка група</i>		<i>Мішана</i>
Н.	жен-а	рѣк-а	земл-а	юнош-а
Р.	жен-ы	рѣк-и	земл-и	юнош-и
Д.	жен-ѣ	рѣц-ѣ	земл-и	юнош-и (ѣ)
З.	жен-ѹ	рѣк-ѹ	земл-ю	юнош-ѹ
О.	жен-ою	рѣк-ою	земл-ею	юнош-ею
М.	жен-ѣ	рѣц-ѣ	земл-и	юнош-и
Кл.	жен-о	рѣк-о	земл-е	юнош-е
		Множина		
Н.Кл.	жен-ы	рѣк-и	земл-и	юнош-и
Р.	жен-ѣ	рѣк-ѣ	земел-ь	юнош-ѣ
Д.	жен-амѣ	рѣк-амѣ	земл-амѣ	юнош-амѣ
З.	жен-ы(ѣ)	рѣк-и	земл-и	юнош-ы(ѣ)
О.	жен-амн	рѣк-амн	земл-амн	юнош-амн
М.	жен-ахѣ	рѣк-ахѣ	земл-ахѣ	юнош-ахѣ
		Двоїна		
Н.З.Кл.	жен-ѣ	рѣц-ѣ	земл-и	юнош-и
Р.М.	жен-ѹ	рѣк-ѹ	земл-ю	юнош-ѹ
Д.О.	жен-ама	рѣк-ама	земл-ама	юнош-ама

11.1.3. Особливості відмінювання іменників першої відміни

1. Іменники ч.р. на **-ѣа** в О.в. однини мають закінчення **-емѣ**: **нсаіемѣ, ієреміемѣ**.

2. Іменники на шиплячий у З.в. множини поряд із звичайною формою деколи мають і давню: **дѣшы ваша** і давня форма – **дѣша ваша**.

3. Іменники на **-а** після голосного (**выа, молніа, зміа**) у Н. і З.в. множини зберегли давні форми: **своа же покорнша выа; зміа возмѣтъ** (пор. старослов'янські форми **выа, зміа, молніа**).

4. Перед **ѣ** у Д. і М.в. однини і Н., З. і Кл.в. двоїни проходить пом'якшення задньязыкових: **г, к, х** змінюються у **з, ц, с**.

5. З.в. множини іменників, що позначають істоти, має такі самі закінчення, як і Н.в., але може збігатися і з Р.в.

11.1.4. Зразки відмінювання іменників другої відміни

Однина

Тверда група

М'яка група

Н.	раб-ѣ	сел-о	цар-ь	мор-е	кра-й
Р.	раб-а	сел-а	цар-а	мор-а	кра-а
Д.	раб-Ѹ	сел-Ѹ	цар-ю	мор-ю	кра-ю
З.	раб-а	сел-о	цар-а	мор-а	кра-а
О.	раб-омѣ	сел-омѣ	цар-емѣ	мор-емѣ	кра-емѣ
М.	раб-ѣ	сел-ѣ	цар-н	мор-н	кра-н
Кл.	раб-е	сел-о	цар-ю	мор-е	кра-ю

Множина

Н.Кл.	раб-н	сел-а	цар-н(іє)	мор-а	кра-н
Р.	раб-швѣ(-ѣ)	сел-ѣ	цар-ей	мор-ей	кра-евѣ
Д.	раб-шмѣ	сел-шмѣ	цар-ем	мор-емѣ	кра-емѣ
З.	раб-ы(-швѣ)	сел-а	цар-н(-ей)	мор-а	кра-н
О.	раб-ы	сел-ы	цар-н(ьмн)	мор-н	кра-н
М.	раб-ѣхѣ	сел-ѣхѣ	цар-ехѣ	мор-ахѣ	кра-ехѣ

Двоїна

Н.З.Кл.	раб-а	сел-ѣ	цар-а	мор-а	кра-а
Р.М.	раб-Ѹ	сел-Ѹ	цар-ю	мор-н	кра-ю
Д.О.	раб-ома	сел-ома	цар-ема	мор-ема	кра-ема

*Тверда група
на задньязыковий*

Мішана група

*Відмінювання
на -іє*

Однина

Н.	дѸх-ѣ	мѸж-ѣ	знамені-є
Р.	дѸх-а	мѸж-а	знамені-а
Д.	дѸх-Ѹ	мѸж-Ѹ	знамені-ю
З.	дѸх-ѣ(-а)	мѸж-а	знамені-є
О.	дѸх-омѣ	мѸж-емѣ	знамені-емѣ
М.	дѸс-ѣ	мѸж-н	знамені-н
Кл.	дѸш-е	мѸж-Ѹ	знамені-є

		Множина	
Н.Кл.	дѸс-н	мѸж-н (-іє)	знаменї-а
Р.	дѸх-швѣ	мѸж-ей	знаменї-й
Д.	дѸх-шмѣ	мѸж-емѣ	знаменї-емѣ
З.	дѸх-н	мѸж-ы	знаменї-а
О.	дѸх-н	мѸж-ы	знаменї-н
М.	дѸс-ѣхѣ	мѸж-ахѣ	знаменї-нхѣ

		Двоїна	
Н.З.Кл.	дѸх-а	мѸж-а	знаменї-н
Р.М.	дѸх-Ѹ	мѸж-Ѹ	знаменї-ю
Д.О.	дѸх-ома	мѸж-ема	знаменї-ема

Примітка

1. З.в. однини іменників на позначення істот збігається з Р.в., але бувають випадки, коли він ідентичний з Н.в. Наприклад: **Прїмїтє дхѣ сѣѣ** (Іоан. 20,22), **всадї мѸжа на конь** (IV Цар. 9, 17). У множині З.в. іменників на позначення істот збігається з Н.в., але може збігатися з Р.в.: **н вышлнтє всѣхъ рабѡвѣ гдннхъ** (IV Цар. 10, 23).

2. У Н.в. множини деколи зустрічається закінчення **ы** замість **н**: **да каменїє сїє хлѣбы вѸдѸѣѣ** (Мв.4.3); **хлѣбы wskѸдѣша** (1 Цар. 9,7).

3. О.в. множини, крім звичайних закінчень **ы, н**: **рабы, цари**, може мати закінчення **-(ь)ми**: **сынми, царьми**. Інколи, можливо під впливом розмовної мови, зустрічається закінчення **-ами**: **грѣхамн, скорпїонамн**.

4. Задньязыкові *г, к, х* перед голосними переднього ряду змінюються на *ж, ч, ш* або *з, ц, с*: **дѸхѣ – дѸш-а – дѸс-н**; **отрокѣ – отроч-а – отроц-ѣхѣ**.

5. Слово **господѣ** у однині відмінюється за твердою різновидністю, Кл. відмінок має закінчення **-н**; у множині відмінюється за м'якою різновидністю (у значенні *господарь*).

	Однина	Множина
Н.	господ-ь	господ-нїє
Р.	господ-а	господ-нї (-ей)
Д.	господ-оу, -евн	господ-емѣ
З.	господ-а (-ь)	господ-н
О.	господ-емь	господ-ьмн
М.	господ-ѣ	господ-ехѣ
Кл.	господ-н	господ-н

Двоїна

Н.З.Кл.   господ-а

Р.М.   господ-ню

Д.О.   господ-єма

11.1.5. Особливості відмінювання іменників другої відміни

В однині:

1. Д.в. замість закінчень -Ѹ та -ю може мати в деяких словах закінчення -овн, -евн: **сыновн, царевн, пѣтровн, архітереовн, мѡвсєовн**.

2. Іменники колишньої III відміни зберігають у Р.в. давнє закінчення -Ѹ замість -а: **ѡ домѸ равоѸты** (Исх. 20, 2); **сѣ онагѡ полѸ іордаѡна** (Матв. 4, 25). У М.в. іменники місця також мають закінчення -Ѹ: **в домѸ бѣца моєгѡ** (Іоан. 14,2); **стѣа верхѸ** (Матв. 2,9).

3. Запозичені іменники чоловічого роду на -ей і с.р. на -їє мають у Р.в. закінчення -а: **архітереѣа, євліїа**.

4. Іменники, які у Н.в. одн. закінчуються на -ъ, -ій, у Кл.в. мають закінчення -є: **братє, славїє**; ті іменники, які закінчуються на -ей, можуть мати закінчення -є та ю: **фарїсєє** (Матв. 23, 26), **архітерею**; іменники із закінченням -ъ мають закінчення -ю: **царю**; іменники з основою на шиплячий із закінченням -ь, -ъ мають закінчення -Ѹ: **мѸжъ – мѸжѸ, врачъ – врачѸ**.

У множині:

1. У Н.в. деякі іменники мають закінчення -ове, -еве: **сынове, врачеве**.

2. Іменники на позначення звань або посад, які закінчуються на -ей, в Н.в. множини мають закінчення -є, а ті, що закінчуються на -рь, мають закінчення -їє: **фарїсєй – фарїсєє, пастырѣ – пастырїє**.

3. Іменники, які означають дійову особу на -тель, можуть мати в Н.в. множини -є та -їє: **предателе, свндѣтелїє**.

4. Іменники на позначення назв племен і народів із закінченням -ннъ в Н.в. множини мають закінчення -є: **галїлеанннъ – галїлеанє**.

5. У Р. і Д.в. деякі іменники мають вставний суфікс -ов- або -ев-: **сыншвѣ, сыновшмѣ, ѡ сынѡвѣхѣ**.

6. У Д.в. іменники іншомовного походження на -ей мають не тільки закінчення -ємѣ, але і -шмѣ: **архітереємѣ, іѸдеємѣ**.

7. Іменник **братъ** відмінюється у множині таким чином:

Н.   брат-їа

З.   брат-їй

Р.   брат-їй

О.   брат-їамн

Д.   брат-їамѣ

М.   брат-їахѣ

8. Іменники єврейського походження *саддаї, равві, елві, адвнаї* зовсім не відмінюються. Деколи не відмінюється і ім'я *інсь*, коли воно стоїть у сполученні з *хрѣтосъ: інсь хрѣтомъ*.

Зауваження: така різноманітність закінчень пояснюється тим, що до першої відміни ввійшли іменники, які раніше належали до інших типів відмінювання. Основу цієї відміни склали давні іменники на *-*o* чол. і сер. родів, до них приєдналися іменники на *-*u* та *-*i*. Вони прийняли закінчення *-*o* основ, але у деяких відмінках залишилася конкуренція закінчень усіх типів основ. Так, іменники давніх *-*u* основ мали особливі закінчення Р. та М. в. однини *-ŕ: в домŕ; Д. в. однини -овн, -евн; Н.в. множини -ове; Р. в. множини -овѣ; О.в. множини -(ь)мн: сынмн*. Іменники *-*i* основ мали закінчення у Н.в. множини *-іє: господіє; О.в. множини -ьмн: господьмн* і Кл. в. однини *-н* в слові *господ-н*. Ці особливості були прийняті за аналогією іменниками інших основ, які ввійшли до цієї відміни.

11.1.6. Зразки відмінювання іменників третьої відміни

Однина

	<i>Ж.р.</i>	<i>Ч.р.</i>
Н.	заповѣд-ь	пŕт-ь
Р.	заповѣд-н	пŕт-н
Д.	заповѣд-н	пŕт-н
З.	заповѣд-ь	пŕт-ь
О.	заповѣд-ію	пŕт-емъ
М.	заповѣд-н	пŕт-н
Кл.	заповѣд-є	пŕт-ь (н)

Множина

Н.	заповѣд-н	пŕт-іє
Р.	заповѣд-ей	пŕт-ій (ей)
Д.	заповѣд-емъ	пŕт-емъ
З.	заповѣд-н	пŕт-н
О.	заповѣд-ьмн	пŕт-ьмн
М.	заповѣд-єхъ	пŕт-єхъ

Двоїна

Н.З.Кл.	заповѣд-н	пŕт-н
Р.М.	заповѣд-ію	пŕт-ію
Д.О.	заповѣд-ема (ьма)	пŕт-ьма

11.1.7. Зразки відмінювання іменників четвертої відміни

Середній рід

Однина

Н.Кл.	нм-а	отроч-а	неб-о
Р.	нмен-е	отрочат-е	небес-е
Д.	нмен-н	отрочат-н	небес-н
З.	нм-а	отроч-а	неб-о
О.	нмен-емъ	отрочат-емъ	небес-емъ
М.	нмен-н	отрочат-н	небес-н

Множина

Н.Кл.	нмен-а	отрочат-а	небес-а
Р.	нмен-ъ	отрочат-ъ	небес-ъ
Д.	нмен-емъ (шмъ)	отрочат-емъ (шмъ)	небес-емъ
З.	нмен-а	отрочат-а	небес-а
О.	нмен-ы	отрочат-ы	небес-ы
М.	нмен-ѣхъ	отрочат-ѣхъ	небес-ѣхъ

Двоїна

Н.З.Кл.	нмен-н	отрочат-н	небес-н
Р.М.	нмен-ѣ	отрочат-ѣ	небес-ѣ
Д.О.	нмен-ема (ама)	отрочат-ема (ама)	небес-ема

Чоловічий рід

Однина

Н.Кл.	ремен-ь	ден-ь	камен-ь
Р.	ремен-е	дн-е	камен-е
Д.	ремен-н	дн-н (евн)	камен-н
З.	ремен-ь	ден-ь	камен-ь
О.	ремен-емъ	дн-емъ	камен-емъ
М.	ремен-н	дн-н	камен-н

Множина

Н.Кл.	ремен-н	дн-іє (н)	камен-н (їа)
Р.	ремен-ей (ій)	дн-ій (ей)	камен-ій
Д.	ремен-емъ	дн-емъ	камен-емъ
З.	ремен-н	дн-н	камен-н
О.	ремен-ьмн	дн-ьмн	камен-ьмн
М.	ремен-ехъ	дн-ехъ	камен-ехъ

Двоїна

Н.З.Кл.	РЕМЕН-Н	ДН-Н	КАМЕН-Н
Р.М.	РЕМЕН-Ъ	ДН-ІЮ (ДНЮ)	КАМЕН-Ъ
Д.О.	РЕМЕН-ЕМА	ДЕН-ЬМА	КАМЕН-ЬМА (ЕМА)

Жіночий рід

Однина

Н.Кл.	МАТ-Н	СВЕКР-Ы	ЦЕРКОВ-Ь
Р.	МАТЕР-Е	СВЕКРОВ-Е	ЦЕРКВ-Е
Д.	МАТЕР-Н	СВЕКРОВ-Н	ЦЕРКВ-Н
З.	МАТЕР-Ь	СВЕКРОВ-Ь	ЦЕРКОВ-Ь
О.	МАТЕР-ІЮ	СВЕКРОВ-ІЮ	ЦЕРКОВ-ІЮ
М.	МАТЕР-Н	СВЕКРОВ-Н	ЦЕРКВ-Н

Множина

Н.Кл.	МАТЕР-Н	СВЕКРОВ-Н	ЦЕРКВ-Н
Р.	МАТЕР-ІЙ (ЕЙ)	СВЕКРОВ-ЕЙ	ЦЕРКВ-ЕЙ
Д.	МАТЕР-ЕМЪ	СВЕКРОВ-АМЪ	ЦЕРКВ-АМЪ
З.	МАТЕР-ЕЙ (Н)	СВЕКРОВ-ЕЙ (Н)	ЦЕРКВ-Н
О.	МАТЕР-ЬМН	СВЕКРОВ-АМН	ЦЕРКВ-АМН
М.	МАТЕР-ЕХЪ	СВЕКРОВ-АХЪ	ЦЕРКВ-АХЪ

Двоїна

Н.З.Кл.	МАТЕР-Н	СВЕКРОВ-Н	ЦЕРКВ-Н
Р.М.	МАТЕР-ІЮ	СВЕКРОВ-ІЮ	ЦЕРКОВ-ІЮ
Д.О.	МАТЕР-ЕМА	СВЕКРОВ-АМА	ЦЕРКВ-АМА

Зауваження: Замість форми множини від іменника **камень** – **камени** часто вживається збірна форма: **ДА КАМЕНІЕ СІЕ ХЛЪ ВЪ ВЪДЪТЪ** (Матв.4,3); **КАМЕНІЕМЪ ПОВНВАХЪ СТЕФАНА** (Діян.7,59).

Іменники **свекры** і **церковь** в закінченнях Д., О. і М. в. множини мають голосний **-а**: **-ама, -амъ, -амн, -ахъ**.

11.1.8. Особливості відмінювання іменників четвертої відміни

Іменники **око** і **оухо** в однині і множині відмінюються як **небо**, а у двоїні – без суфікса **-ес**:

Н.З.Кл.	оч-н (оц-ѣ)	оуш-н
Р.М.	оч-ію	оуш-ію
Д.О.	оч-нма	оуш-нма

Іменники середнього роду на **-о**, внаслідок подібності їх до іменників с.р. першої відміни, часто приймають форми без суфікса **-ес**: **словомъ**.

За зразком слова **матн** відмінюється **дщн**; за зразком **свекры** відмінюються: **любы**, **неплоды**, **кровь**, **церковъ** (від **церкы**); за зразком **камень** відмінюються іменники **пламень**, **ремень**, **кремень**, **корень**.

11.2. Займенник

За своїм значенням займенники поділяються на такі розряди:

1. *Особові*: **азъ**, **ты**, **мы**, **вы**.
2. *Зворотний*: **себе**
3. *Вказівні*: **той**; **та**, **таа**; **онъ**, **она**, **оно**; **то**, **тоє**; **сей (сій)**, **сіа**, **сіє**; **оный**, **-аа**, **-оє**; **овъ**, **-а**, **-о**; **овый**, **-аа**, **-оє**; **такій**, **-аа**, **-оє**; **таковый**, **-а**, **-оє**; **толнкъ**, **-аа**, **-оє**
4. *Присвійні*: **мой**, **-аа**, **-е**, **твой**, **-аа**, **-е**; **свой**, **-е**, **-аа**, **-е**; **нашь**, **-а**, **-е**; **вашь**, **-а**, **-е**
5. *Питальні*: **къто** (пізніше **кто**), **чьто** (пізніше **что**); **кій**, **каа**, **коє**; **чій**, **чїа**, **чїє**; **какій**, **-аа**, **-оє**; **каковъ**, **-а**, **-о**; **каковый**, **-аа**, **-оє**; **ѡаковъ**, **-а**, **-о**; **ѡаковый**, **-аа**, **-оє**; **колнкъ**, **-а**, **-о**; **колнкій**, **-аа**, **-оє**; **который**, **-аа**, **-оє**
6. *Відносні*: **нже**, **гаже**, **іеже**; **лнкъ**, **-а**, **-о**; **лнкій**, **-аа**, **-оє**; **гагакъ**, **-а**, **-о**; **гакій**, **-аа**, **-оє** і ті, які відносяться до питальних.
7. *Означальні*: **весь**, **всаа**, **все**; **всакъ**, **-а**, **-о**; **всакій**, **-аа**, **-оє**; **самъ**, **-а**, **-о**; **самый**, **-аа**, **-оє**; **кійждо**, **кааждо**, **коєждо**, **кождо**; **всаческой**, **-аа**, **-оє**; **ннъ**, **-а**, **-о**; **нний**, **-аа**, **-оє**
8. *Неозначені*: **нѣкто**, **нѣчто**, **нѣкій**, **нѣкаа**, **нѣкоє**
9. *Заперечні*: **никто**, **ничто**, **никтоже**, **ничтоже**, **никій**, **никоторый**, **-аа**, **-оє**

11.2.1. Відмінювання займенників

Займенники церковнослов'янської мови поділяються на родові (ті, які змінюються за родами) і неродові. Займенники **азъ, ты, себе, кто, что, нѣкто, нѣчто, никто, ничто** не відмінюються за родами. Усі інші – відмінюються.

11.2.2. Зразки відмінювання особових і зворотного займенників

Однина

Н.	азъ	ты	—
Р.	мене	тебе	себе
Д.	мнѣ, ми	тебѣ, ти	себѣ, си
З.	мене, ма	тебе, та	себе, са
О.	мною	тобою	собою
М.	мнѣ	тебе	себѣ

Множина

Н.	мы	вы
Р.	насъ	васъ
Д.	намъ	вамъ
З.	ны, насъ	вы, васъ
О.	нами	вами
М.	насъ	васъ

Двоїна

Н.	мы	вы
З.	ны	вы
Р.М.	наю	ваю
Д.О.	нама	вама

Зауваження:

1. Короткі форми непрямих відмінків від займенників **азъ, ты, себе – ми, ти, си, ма, та, са, ны, вы**, якщо вони стоять після слів, які мають наголос на останньому складі, втрачають свій наголос і приєднуються до попереднього слова: **спасі ма, благослові ма, тѣмже молю вы**. Такі займенники називаються енклітиками.

2. Зворотний займенник **себе** має тільки форму однини і не має форми Н.в., бо не буває підметом.

11.2.3. Зразки відмінювання родових займенників

Тверда група

	<i>Чол.р.</i>	<i>Сер.р.</i>	<i>Жін.р.</i>
Н.	той	тоє, то	таа, та
Р.		того	тоа
Д.		томѣ	той
З.	той, того	тоє, то	тѣ, тѣю
О.		тѣмъ	тою
М.		томъ	той

Множина

Н.	тин (ти)	тѣ, та	тыа, ты
Р.		тѣхъ	
Д.		тѣмъ	
З.	тыа, тѣхъ	таа, та	тыа, ты, тѣхъ
О.		тѣми	
М.		тѣхъ	

Примітка: Займенники усіх родів у Р., Д., О. і М. в. мають однакові форми

Двоїна

Н.З.	та	тѣ, та	тѣ
Р.М.		тою	
Д.О.		тѣма	

М'яка група

	<i>Чол.р.</i>	<i>Сер.р.</i>	<i>Жін.р.</i>
Н.	мой	моє	моа
Р.		моєго	моєа
Д.		моємѣ	моєй
З.	мой, моєго	моє	мою
О.		момъ	моєю
М.		момъ	моєй

Множина

Н.	МОН	МОА	МОА
Р.		МОНХЪ	
Д.		МОНМЪ	
З.	МОА, МОНХЪ	МОА	МОА, МОНХЪ
О.		МОНМИ	
М.		МОНХЪ	

Двоїна

Н.З.	МОА	МОН	МОН
Р.М.		МОЕЮ	
Д.О.		МОНМА	

Зауваження:

1. У церковнослов'янській мові не збереглися вказівні займенники **н, га, ю** (вони були витіснені формами займенників **онъ, она, оно**), але з часткою **же** у Н.в. вживалися як відносні займенники **нже, гаже, юже**. Відмінювалася тільки його перша частина за м'якою групою, а частка залишалася без змін.

2. У родових займенників закінчення Р.в. множини **-w** вживається для того, щоб відрізнити від подібних форм З. в.: Р. в. – **егw**, З. в. – **его**.

3. За зразком відмінювання займенників **мой** і **твой** відмінювалися і інші родові займенники: за м'якою різновидністю – займенники **твой, свой, кій, чій, сей, что, никій, нѣчто, ничто, нашъ, вашъ**; за твердою різновидністю – займенники **инъ, онъ, овъ, самъ, всакъ, какій, какъ, такій, такъ, елкъ, колнкъ, толнкъ, кто, нѣкто, никто**.

4. У відносних займенників **нже, гаже, юже** і означальних **кійждо, каждо, кождо, коеждо** відмінювалася перша частина, а частки **-же, -ждо** залишалися без змін: **егwже, емѣже, коегwждо, коемѣждо** і под.

Питальні займенники **кто, что** мали тільки форму однини:

Н.	кто	что
Р.	когw	чегw, чesw, чesогw
Д.	комѣ	чемѣ, чesомѣ
З.	кого	что, чeso
О.	кнмъ	чнмъ
М.	комъ	чемъ, чesомъ

Так само відмінювалися займенники, які утворені від них, – неозначені **нѣкто**, **нѣчто** і заперечні **никто**, **ничто**, **никтоже**, **ничтоже**. Якщо біля заперечного займенника вживався прийменник, то він ставився після заперечної частки: **ни сварѣтъся ни съ кімъ**, **ни возненавидѣтъ всѣакого человекѣ ка**.

11.3. Прикметник

Прикметник – частина мови, що означає ознаку предмета і відповідає на питання *який? яка? яке? чий? чия? чие?* Прикметники завжди вживаються при іменниках, узгоджуючись з ними у роді, числі і відмінку.

За своїм значенням прикметники поділяються на якісні, відносні і присвійні.

Як і в старослов'янській мові, прикметники церковнослов'янської мови мали короткі (іменні) і повні (займенникові) форми. Короткі прикметники відмінювалися за зразком іменників (першої і другої відміни), повні форми відмінювалися за займенниковим відмінюванням.

11.3.1. Відмінювання коротких прикметників (іменне відмінювання)

Тверда група

Однина

	<i>Чол.р.</i>	<i>Сер.р.</i>	<i>Жін.р.</i>
Н.	мѣдр-ъ	мѣдр-о	мѣдр-а
Р.		мѣдр-а	мѣдр-ы
Д.		мѣдр-ѡ	мѣдр-ѣ
З.	мѣдр-ъ (а)	мѣдр-о	мѣдр-ѡ
О.		мѣдр-ымъ	мѣдр-ою
М.		мѣдр-ѣ	мѣдр-ѣ
Кл.	мѣдр-ъ	мѣдр-о	мѣдр-а

Примітка: У Р., Д., О. і М.в прикметники чол. і сер. роду в одн., мн. і дв. мали однакові форми.

Множина

Н. Кл.	мѣдр-н	мѣдр-а	мѣдр-ы
Р.		мѣдр-ыхъ	
Д.		мѣдр-ымъ	
З.	мѣдр-ы (ыхъ)	мѣдр-а	мѣдр-ы
О.		мѣдр-ы (ымн)	
М..		мѣдр-ыхъ	

Двоїна

Н.З.Кл.	мѣдр-а	мѣдр-ѣ	мѣдр-ѣ
Р.М.		мѣдр-ѹ	
Д.О.		мѣдр-ыма	

М'яка група

Однина

	<i>Чол.р.</i>	<i>Сер.р.</i>	<i>Жін.р.</i>
Н.	господен-ь	господн-є	господн-ѡ
Р.	господн-ѡ		господн-н
Д.	господн-ю		господн-н
З.	господен-ь (ѡ)	господн-є	господн-ю
О.	господн-нмъ		господн-єю
М.	господн-н		господн-н
Кл.	господен-ь	господн-є	господн-ѡ

Множина

Н.Кл.	господн-н	господн-ѡ	господн-н
Р.		господн-нхъ	
Д.		господн-нмъ	
З.	господн-н (нхъ)	господн-ѡ	господн-н
О.		господн-н (нмн)	
М.		господн-нхъ	

Двоїна

Н.З.Кл.	господн-ѡ	господн-н	господн-н
Р.М.		господн-ю	
Д.О.		господн-нма	

Хоча короткі прикметники і відмінюються за іменниковим типом відмінювання, але у деяких відмінках вони приймають закінчення повних прикметників:

1) у О.в однини чол. і сер. роду прикметники мають закінчення повних форм – мѣдр-ымъ, господн-имъ;

2) у множині усі форми коротких прикметників, за винятком Н. і З.в., мають закінчення повних форм (О.в. може мати закінчення як повних, так і коротких форм);

3) у Д. і О.в. двоїни короткі форми прикметників мають закінчення повних форм;

4) присвійні прикметники на -ій (рабій) відмінюються за іменним типом (як іменник **край**), хоча інколи приймають і повні форми:

Однина

Н.	б̄ жї-й
Р.	б̄ жї-а
Д.	б̄ жї-ю
З.	б̄ жї-й
О.	б̄ жї-имъ
М.	б̄ жї-и (емъ)
Кл.	б̄ жї-й

11.3.2. Відмінювання повних прикметників

Тверда група

Однина

	Чол.р.	Сер.р.	Жін.р.
Н. Кл.	мѣдр-ый	мѣдр-ое	мѣдр-аа
Р.	мѣдр-аго		мѣдр-ыа
Д.	мѣдр-омѣ		мѣдр-ѣй (ой)
З.	мѣдр-ый (аго)	мѣдр-ое	мѣдр-юю
О.	мѣдр-ымъ		мѣдр-ою
М.	мѣдр-ѣхъ		мѣдр-ѣй (ой)

Множина

Н. Кл.	мѣдр-ѣн	мѣдр-аа	мѣдр-ыа
Р.		мѣдр-ыхъ	
Д.		мѣдр-ымъ	
З.	мѣдр-ыа (ыхъ)	мѣдр-аа	мѣдр-ыа (ыхъ)
О.		мѣдр-ымн	
М.		мѣдр-ыхъ	

Двоїна

Н.З.Кл.	мѣдр-аа	мѣдр-ѣн	мѣдр-ѣн
Р.М.		мѣдр-ю	
Д.О.		мѣдр-ыма	

М'яка група

Однина

	<i>Чол.р.</i>	<i>Сер.р.</i>	<i>Жін.р.</i>
Н.Кл.	снн-ѣй	снн-ее	снн-аа
Р.	снн-аго		снн-ѣа
Д.	снн-емѣ		снн-ей
З.	снн-ѣй (агѡ)	снн-ее	снн-юю
О.	снн-нмъ		снн-ею
М.	снн-емъ		снн-ей

Множина

Н. Кл.	снн-ѣн	снн-аа	снн-ѣа
Р.		снн-нхъ	
Д.		снн-нмъ	
З.	снн-ѣа (-нхъ)	снн-аа	снн-ѣа (нхъ)
О.		снн-нмн	
М.		снн-нхъ	

Двоїна

Н.З.Кл.	снн-аа	снн-ѣн	снн-ѣн
Р.М.		снн-юю	
Д.О.		снн-нма	

11.3.3. Відмінювання прикметників з основою на шиплячий

Однина

	Чол.р.	Сер.р.	Жін.р.
Н.Кл.	нищ-ій	нищ-ее	нищ-аа
Р.	нищ-аго		нищ-їа
Д.	нищ-емѣ		нищ-ей
З.	нищ-ій (-аго)	нищ-ее	нищ-юю
О.	нищ-имъ		нищ-ею
М.	нищ-емъ		нищ-ей

Множина

Н.Кл.	нищ-їи	нищ-аа	нищ-ыа
Р.		нищ-ихъ	
Д.		нищ-ымъ	
З.	нищ-ыа	нищ-аа	нищ-ыа (-ихъ)
О.		нищ-ими	
М.		нищ-ихъ	

Двоїна

Н.З.Кл.	нищ-аа	нищ-їи	нищ-їи
Р.М.		нищ-юю	
Д.О.		нищ-има	

11.3.4. Ступені порівняння прикметників

У церковнослов'янській мові прикметники утворювали ступені порівняння: вищий і найвищий.

Вищий ступінь утворювався за допомогою давнішого суфікса **-(ь)ш** і більш пізнього суфікса **-ѣйш**, після шиплячих – **-айш**.

Короткі форми. При утворенні вищого ступеня суфікси **-(ь)ш-**, **-ѣйш-**, **-айш-** вживалися неоднаково. Суфікс **-(ь)ш** приєднувався до кореня прикметників, основа яких закінчується на **-к**, **-ок**, **-ек** і до деяких прикметників, які закінчувалися на **-ъ**, **-а**, **-о** (**хѣд-ъ**), причому суфікс **-к-** відкидався. При вживанні суфікса **-ѣйш-** суфікс основи не відкидався:

	<i>Прикметник</i>	<i>Корінь</i>	<i>Основа вищого ступеня</i>
Суфікс -ьш:	выс-ок-ъ глѣб-ок-ъ слад-ок-ъ	выс- глѣб- слад-	выш-ш- глѣбл-ьш- слажд-ш-
Суфікс -ѣйш, -айш	бог-ат-ъ крас-ен-ъ выс-ок-ъ	бог- крас- выс-	бог-ат-ѣйш- крас-н-ѣйш- выс-оч-айш-

Закінчення прикметників вищого ступеня порівняння:

а) у прикметників із суфіксом -ьш: чол.р. -ій, жін.р. --(ь)ш-н, сер.р. -е або -(ь)ше:

выш-ій	выш-ш-н	выш-е або	выш-ш-е
глѣбл-ій	глѣбл-ьш-н	глѣбл-е або	глѣбл-ьш-е
слажд-ій	слажд-ш-н	слажд-е або	слажд-ш-е
хѣжд-ій	хѣжд-ш-н	хѣжд-е або	хѣжд-ш-е

б) у прикметників із суфіксом -ѣйш, -айш: чол.р. – ѣй, жін.р. – ѣйш-н, сер.р. – ѣе, ѣйш-е, причому проходить пом'якшення задньо-язикових г, к, х у ж, ч, ш, а -ѣ переходить у -а, кінцевий кореня д і з переходять у ж (суфікс -к випадає):

бог-ат-ѣй	бог-ат-ѣйш-н	бог-ат-ѣе – бог-ат-ѣйш-е
крас-н-ѣй	крас-н-ѣйш-н	крас-н-ѣе – крас-н-ѣйш-е
выс-оч-ай	выс-оч-айш-н	выс-оч-ае – выс-оч-айш-е
(хѣд-ъ) хѣж-ай	хѣж-айш-н	хѣж-ае – хѣж-айш-е
(близ-ок-ъ) близ-ай	близ-айш-н	близ-ае – близ-айш-е

Повні закінчення прикметників вищого ступеня порівняння:

а) у прикметників із суфіксом -ьш: -(ь)ш-ій, -(ь)ш-аа, -(ь)ш-ее:

выш-шій	выш-шаа	выш-шее
глѣбл-ьшій	глѣбл-ьшаа	глѣбл-ьшее

б) у прикметників із суфіксом -ѣйш, -айш: -ѣйш-ій, -ѣйш-аа, -ѣйш-ее

бог-ат-ѣйш-ій	бог-ат-ѣйш-аа	бог-ат-ѣйш-ее
выс-оч-айш-ій	выс-оч-айш-аа	выс-оч-айш-ее

У церковнослов'янській мові є такі прикметники, які утворюють ступені порівняння від інших основ (суплетивні форми):

малый	мн-ій	мен-ьше	мен-ьшн
	мен-ьшій	мен-ьшее	мен-ьшаа

ДОБРЫЙ	ЛЪЧ-ЙЙ	ЛЪЧ-ШЕ	ЛЪЧ-ШН
	ЛЪЧ-ШЙЙ	ЛЪЧ-ШЕЕ	ЛЪЧ-ШАА
ВЕЛНКЙЙ	БОЛ-ЙЙ	БОЛ-Е, БОЛ-ЬШЕ	БОЛ-ЬШН
	БОЛ-ЬШЙЙ	БОЛ-ЬШЕЕ	БОЛ-ЬШАА
СЛЫЙ	ГОР-ЙЙ	ГОР-ШЕ, ГОР-ЪЕ	ГОР-ШН
	ГОР-ШЙЙ	ГОР-ШЕЕ	ГОР-ШАА

Найвищий ступінь порівняння не має особливих закінчень і утворюється від форм вищого ступеня за допомогою префікса **прѣ-**: **прѣвышшій, прѣвышшаа**. Форми вищого ступеня порівняння із префіксом **нан-** майже не зустрічаються у церковнослов'янській мові, крім слова **нанпаче**.

11.3.5. Відмінювання прикметників вищого ступеня

Однина

	<i>Чол.р.</i>	<i>Сер.р.</i>	<i>Жін.р.</i>
Н.Кл.	мѣдр-ѣй	мѣдр-ѣе	мѣдр-ѣйши
Р.		мѣдр-ѣйша	мѣдр-ѣйши
Д.		мѣдр-ѣйшѹ	мѣдр-ѣйши
З.	мѣдр-ѣйш-ъ (-а)	мѣдр-ѣе (-ѣйше)	мѣдр-ѣйшѹ
О.		мѣдр-ѣйнмѣ	мѣдр-ѣйшею
М.		мѣдр-ѣйши	мѣдр-ѣйши

Множина

Н.Кл.	мѣдр-ѣйше(н)	мѣдр-ѣйша	мѣдр-ѣйша
Р.		мѣдр-ѣйшихѹ	
Д.		мѣдр-ѣйшымѣ	
З.	мѣдр-ѣйша	мѣдр-ѣйша	мѣдр-ѣйша
О.		мѣдр-ѣйшими	
М.		мѣдр-ѣйшихѹ	

Двоїна

Н.З.Кл.	мѣдр-ѣйша	мѣдр-ѣйши	мѣдр-ѣйши
Р.М.		мѣдр-ѣйшѹ	
Д.О.		мѣдр-ѣйшима	

Повні форми вищого і найвищого ступенів порівняння відмінюються за зразком повних прикметників з основою на шиплячий.

11.4. Числівник

Числівник – це самостійна частина мови, яка означає кількість або порядок предметів. Числівники, які означають кількість предметів і відповідають на питання *скільки?* називаються *кількісними*. Числівники, які означають порядок предметів і відповідають на питання *який?* називаються *порядковими*. Крім того, існують ще такі розряди числівників: *збірні (обоє, троє), кратні (єдинократный, двократный, сѣгубый), дробові (полъ, четверть, десятинна)*.

У церковнослов'янській мові кількісні числівники як самостійні слова існували тільки для основних чисел десяткової системи. Це числівники 1 – 10, 100, 1000:

1	–	єдинъ, єднъ; єдина; єдино
2	–	дѣва – ч.р., дѣвѣ – ж. і с.р.
3	–	триє, трыє – ч.р.; три – ж. і с.р.
4	–	четыре – ч.р.; четыри – ж. і с.р.
5	–	пять
6	–	шесть
7	–	седмь
8	–	осьмь
9	–	девятъ
10	–	десать
100	–	сѣто
1000	–	тысашта

Числівники від 11 до 19 утворюються описово: одиниці приєднувалися до давньої форми М.в. однини числівника **десать** – **десате** за допомогою прийменника **на-**: **єдинъ на десате**, **дѣва на десате**, **трыє на десате** і т. д.

Числівники, назви десятків, 20–90 утворювалися шляхом додавання числівника **десать** до відповідної одиниці: числівники **дѣва**, **три**, **четыре** узгоджуються з **десать** у відмінку і числі (родових відмінностей немає): **дѣва десати**, **три десати**, **четыре десати**. Пізніше кінцевий **-и** цих числівників перейшов у **-ь**: **двадесать**, **тридесать**, **четыредесать**.

Числівники від **пять** до **девятъ** сполучувалися із числівником **десать** у Р.в. множини: **пять десать** – **пятьдесать**, **шесть десать** – **шестьдесать** і т. д.

Числівники від 200 до 900 (назви цілих сотень) утворювалися шляхом приєднання до одиниць числівника **сѣто** у відповідній формі:

шляхом узгодження дъвъѣ стѣ – дъвъѣстѣ; три ста – триста; четыре ста – четыреста; або керуванням – пать свтъ – патьсвтъ, шесть свтъ – шестьсвтъ і т. д.

11.4.1. Відмінювання простих кількісних числівників

Однина

	<i>Чол.р.</i>	<i>Сер.р.</i>	<i>Жін.р.</i>
Н.	єдин-ъ	єдин-о	єдин-а
Р.	єдин-ого		єдин-оѡ
Д.	єдин-омѡ		єдин-ой
З.	єдин-ъ (ого)	єдин-о	єдин-ѡю
О.	єдин-ѣмъ		єдин-ою
М.	єдин-омъ		єдин-ою

Множина

Н.	єдин-и	єдин-ы	єдин- а
Р.		єдин-ѣхъ	
Д.		єдин-ѣмъ	
З.	єдин-ы	єдин-ы	єдин- а
О.		єдин-ѣми	
М.		єдин-ѣхъ	

Двоїна

Н.З.	єдин-а	єдин-ѣ	єдин-ѣ
Р.М.		єдин-ою	
Д.О.		єдин-ѣма	

Числівник **єдинъ, -а, -о**, коли він вживався у значенні числівника, мав тільки форми однини; коли вживався у значенні займенника або прикметника, тоді мав форми множини і двоїни.

Числівники **дъва, оба** відмінювалися тільки у двоїні:

	<i>Чол.р.</i>	<i>Сер.р.</i>	<i>Жін.р.</i>
Н.З.	дъва, оба	дъвъѣ, обѣ	дъвъѣ, обѣ
Р.М.		дъвою, двѡ, обою	
Д.О.		дъвъѣма, обѣма	

Числівники **триє, четыреє** відмінювалися тільки у множині:

Множина

	<i>Чол.р.</i>	<i>Сер. і жін.р.</i>
Н.	трѣ, трн	трн
Р.	трѣхъ, трѣхъ	трѣхъ
Д.	трѣмъ, трѣмъ	трѣмъ
З.	трѣхъ, трѣхъ, трн	трн
О.	трѣмн, трѣмн	трѣмн
М.	трѣхъ, трѣхъ	трѣхъ
Н.	четыре (-н)	четыри (-е)
Р.	четырехъ	
Д.	четыремъ	
З.	четыри (-е)	
О.	четырьми	
М.	четырехъ	

Числівники від **пѣтъ** до **девѣтъ** відмінювалися як іменники третьої відміни (**костъ**) у однині.

Числівник **десѣтъ** відмінювався також як іменники третьої відміни у всіх трьох числах. Крім звичайних форм, у множині цей займенник міг ще відмінюватися за зразком прикметників м'якої різновидності.

	<i>Однина</i>	<i>Множина</i>	<i>Двоїна</i>
Н.	десѣтъ-ь	десѣтъ-н (-е) -нхъ	Н.З. десѣтъ-н
Р.	десѣтъ-н	десѣтъ-ь -нмъ	Р.М. десѣтъ-Ѹ
Д.	десѣтъ-н	десѣтъ-емъ	Д.О. десѣтъ-ьма
З.	десѣтъ (-е)	десѣтъ-н (-е)	
О.	десѣтъ-ю	десѣтъ-ьми	
М.	десѣтъ-н	десѣтъ-ехъ -нхъ	

Числівник **сто** відмінювався як іменник середнього роду на **-о**:

	<i>Однина</i>	<i>Множина</i>	<i>Двоїна</i>
Н.	сто	ста	Н.З. стѣ
Р.	ста	сотъ	Р.М. стѸ
Д.	стѸ	стомъ	Д.О. стома
З.	сто	ста	
О.	стомъ	сты	
М.	стѣ	стѣхъ	

Числівники **тысашта, тысжшта, тьма** відмінювалися за зразком іменників другої відміни.

11.4.2. Відмінювання складних числівників

Складні числівники з прийменником **на-**, від 11 до 19, відмінювалися по-різному:

1) відмінювалася перша частина: **и до́мъ сво́й созда́ соломѡнъ́ тремна́десать лѣ́ты** (III Цар. 7, 1);

2) або відмінювалася тільки друга частина **мѣ́ра егѡ́ четыре́на́десатихъ лакѡтѣ́** (III Цар. 17, 15);

3) або відмінювалися обидві частини: **по пѧтинáдесѧти рѧ́дѣ** (III Цар. 7, 4).

У числівників від 20 до 40 відмінювалася тільки друга частина у однині та у Р., Д., М. в. множини: **двáнадесѧти и пѧтí лѣ́тъ; не погѡблѡ́ трíдесѧтихъ рáдн** (Бут. 18.30).

Складні числівники від 50 до 90 відмінювалися таким чином:

1) перша частина відмінювалася, а друга у всіх відмінках залишалася у формі Р.в. множини: **по пѧтíдесѧтъ** (Лук. 9, 14); **пѧтíюдесѧтъ** (Лук. 7, 41);

2) відмінювалися обидві частини, причому друга частина приймала форми однини або множини: **дѧвѧтíдесѧти и трѣ́хъ; ѡ дѧвѧтíдесѧтихъ и дѧвѧтí прáведникъ** (Лук. 15, 7);

У складних числівників від 200 до 400 відмінювалися обидві частини; від 500 до 900 – тільки одна частина. У непрямих відмінках складові частини цих числівників писалися окремо, хоч деколи зустрічаються написання разом. Наприклад: **на трѣ́хъ стѣ́хъ пѣ́назѣ** (Іоан. 12, 5); **и гнá съ четы́рьми стѣ́мѡже́й, двѣ́сти же мѡже́й всташасѧ** (I Цар. 30, 10); **едíнъ вѣ́ долженъ пѧтíюсѡтъ́ динарíй** (Лук. 7, 41).

У складених числівників відмінюються усі числа: **двѣ́ ты́сѧць пѧтисѡтъ́ дѧвѧтíдесѧти и трѣ́хъ.**

11.5. Дієслово

Дієсловами називають слова, які означають дію або стан предметів і відповідають на питання *що робити? що робив? що робить? що буде робити?* У церковнослов'янській мові дієслова мали ті ж самі категорії, що і в сучасній українській мові: вид, час, спосіб, стан, особу, рід, число. Зміна дієслів за часами, способами, числами і особами називається *дієвідмінюванням*.

Усі дієслівні форми утворювалися від двох основ: *основи теперішнього часу* (від якої утворювалися форми теперішнього і простого майбутнього часу, наказового способу, активні і пасивні дієприкметники теперішнього часу, імперфект деяких дієслів) та *основи інфінітива* (від якої утворювалися форми простих минулих часів – аориста та імперфекта, супіна, активні і пасивні дієприкметники минулого часу).

Основа теперішнього часу визначається шляхом відокремлення особових закінчень від форми 2, 3-ої особи однини або 1, 2-ої особи множини теперішнього часу: **ЛЮБ-Н-ШИ, ЛЮБ-Н-ТЬ, ЛЮБ-Н-МЪ, ЛЮБ-Н-ТЬЄ**.

Основа інфінітива визначається шляхом відокремлення інфінітивного суфікса **-ТИ**: **ЛЮБИ-ТИ, НЕС-ТИ, ПИСА-ТИ**.

11.5.1. Класи дієслів

Усі дієслова церковнослов'янської мови поділялися на п'ять класів: чотири тематичних і п'ятий атематичний:

1 клас – до цього класу належали дієслова, основа теперішнього часу яких закінчувалася на **-Є**, основа інфінітива – на **-А** або дорівнювала кореню: **БЕРЕ-ШИ – БРА-ТИ**.

2 клас – сюди відносилися дієслова, основа теперішнього часу яких закінчувалася на **-НЕ** та з суфіксом інфінітива – на **-НЖ**: **ДВИГ-НЕ-ШИ – ДВИГ-НЖ-ТИ** (пізніше **Ж** змінився у **Ъ**).

3 клас – дієслова з основою *je // jo*: **ЗНА-Є-ШИ – ЗНА-ЇЖ-ТЬ**. Основа інфінітива або повністю входила в основу теперішнього часу (**КРЫ-ТИ – КРЫ-Є-ТЬЄ**), або мала тематичне **-А** (**ПИС-А-ТИ, КАЗ-А-ТИ**).

4 клас – дієслова, основа теперішнього часу яких закінчувалася на **-Н**: **НОСИ-ШИ – ХВАЛИ-ШИ, МОЛИ-ШИ**, основа інфінітива закінчувалася на **-Н**, рідше **-Ъ (-А)**: **МОЛ-Н-ТИ, НОС-Н-ТИ, ХВАЛ-Н-ТИ, ВИД-Ъ-ТИ, ВЕЛ-Ъ-ТИ**.

5 клас складали атематичні дієслова, які приєднували особові закінчення безпосередньо до основи на приголосний: **БЫТИ, ДАТИ, ГАСТИ, ВЪСТИ, ИМАТИ**.

11.5.2. Теперішній час

За особовими форми теперішнього часу тематичні дієслова церковнослов'янської мови поділялися на дві групи: першу складала дієслова I–III класів (у сучасній українській мові вони складають *першу дієвідміну*), другу – дієслова IV класу (*друга дієвідміна*). Окремий тип відмінювання складала атематичні дієслова.

11.5.3. Зразки дієвідмінювання дієслів у теперішньому часі

Однина

I – нести	II – стати	III – писати	IV – любити
1. нес-ж(Ѹ)	стан- ж(Ѹ)	пиш- ж(Ѹ)	любл-ѣ(ю)
2. нес-еши	стан- еши	пиш-еши	люб-нши
3. нес-етъ	стан- етъ	пиш-етъ	люб-нтъ

Множина

1. нес-емъ	стан- емъ	пиш-емъ	люб-нмъ
2. нес-ете	стан- ете	пиш-ете	люб-нте
3. нес-ѣтъ	стан- ѣтъ	пиш-ѣтъ	люб-нтъ

Двоїна

1. нес-евѣ	стан- евѣ	пиш-евѣ	люб-невѣ
2. нес-ета	стан- ета	пиш-ета	люб-нта
3. нес-ете	стан- ете	пиш-ете	люб-нте

Примітка:

1. У першій особі однини -ж у церковнослов'янській мові перейшов у -Ѹ.

2. Задньоязикові г, к, х перед голосним переднього ряду е пом'якшувалися і переходили у ж, ч, ш: мог-Ѹ – мож-еши, тєк-Ѹ – тєч-еши, нзсых-ати – нзсыш-Ѹ.

3. Губні б, п, в, м чергувалися з бл, пл, вл, мл: люб-н-ти – любл-ю, кѹп-н-ти – кѹпл-ю, лов-н-ти – ловл-ю, лом-н-ти – ломл-ю.

4. В основі дієслів проходили такі чергування зубних: д – жд, т – ц, з – ж, с – ш: страд-а-ти – стражд-Ѹ, трепет-а-ти – трепещ-Ѹ, маз-а-ти – маж-Ѹ, нос-н-ти – нош-Ѹ.

Атематичні дієслова

БЫТИ	ДАТИ	ВЪСТИ	ГАСИТИ	ИМАТИ
<i>Однина</i>				
1. ІЄСМЪ	ДАМЪ	ВЪМЪ	ГАМЪ	ИМАМЪ
2. ІЄСИ	ДАСИ	ВЪСИ	ГАСИ	ИМАШИ
3. ІЄСТЪ	ДАСТЪ	ВЪСТЪ	ГАСТЪ	ИМАТЪ
<i>Множина</i>				
1. ІЄСМЪ	ДАМЪ(Ы)	ВЪМЪ(Ы)	ГАМЪ(Ы)	ИМАМЪ(Ы)
2. ІЄСТЕ	ДАСТЕ	ВЪСТЕ	ГАСТЕ	ИМАТЕ
3. СЖТЪ	ДАДАТЪ	ВЪДАТЪ	ГАДАТЪ	ИМЖТЪ
<i>Двоїна</i>				
1. ІЄСВЪ	ДАВЪ	ВЪВЪ	ГAVЪ	ИМАВЪ
2. ІЄСТА	ДАСТА	ВЪСТА	ГAСТА	ИМАТА
3. ІЄСТЕ	ДАСТЕ	ВЪСТЕ	ГAСТЕ	ИМАТЕ

11.5.4. Майбутній час

Проста форма майбутнього часу нічим не відрізнялася від форм теперішнього часу, оскільки у церковнослов'янській мові не виділялася категорія виду (форми доконаного виду, які утворювалися переважно префіксальним способом, мали значення майбутнього часу): **ПОХВАЛИТИ** – **ПОХВАЛЮ**, **ПОНЕСТИ** – **ПОНЕСУ**.

У старослов'янській мові різниця між формами простого майбутнього і теперішнього часу визначалася також контекстом, і ця обставина була причиною того, що вид у таких випадках не завжди точно зберігався. Деякі неточності у вживанні видів збереглися і у сучасному тексті Євангелія: **ВОСТАВЪ ИДЪ** (замість **ПОЙДЪ**) **КЪ ОЦЪ МОЕМЪ**, **И РЕКЪ ЕМЪ** (Лук. 17, 8); **ОУГОТОВАЙ, ЧТО ВЕЧЕРЮ** (замість **ПОВЕЧЕРЮ**) (Лук. 17, 8).

Складена форма майбутнього часу утворювалася шляхом поєднання особових форм допоміжного дієслова **ИМАТИ** з інфінітивом основного дієслова: **НЕ ИМАМЪ ВЗАКАТИСЯ**. У старіших церковнослов'янських текстах зустрічаються форми складного майбутнього часу з допоміжними дієсловами **НАЧАТИ**, **ХОТЪТИ**: **НАЧЕМЪ ДЪЛАТИ**; **ЧЬТО МИ ХОЦЕТЕ ДАТИ**.

<i>Однина</i>		<i>Множина</i>		<i>Двоїна</i>
1. нма ^{мь}	}	нма ^{мъ}	}	нма ^{вѣ}
2. нма ^{ши}		нма ^{те}		нма ^{та}
3. нма ^{тъ}		нма ^{жтъ}		нма ^{те}
		нес ^{ти}		нес ^{ти}

У старослов'янській мові утворювався *передмайбутній* минулий час – поєднанням особової форми простого майбутнього часу допоміжного дієслова **быти** та активного дієприкметника минулого часу на **-л**. Така форма вживалася у складних реченнях і означала дію, яка передувала іншій майбутній дії: **аще грѣхъ вѣдетъ сотвори^лъ**.

У новіших церковнослов'янських джерелах зустрічаються форми майбутнього часу, які утворені за допомогою особових форм допоміжного дієслова **быти** та інфінітива основного дієслова: **владѣти вѣдеш^и**.

11.5.5. Минулий час

Церковнослов'янська мова успадкувала від старослов'янської чотири форми минулого часу: дві прості (*аорист та імперфект*) та дві складені (*перфект та плюсквамперфект*). Як уже згадувалося вище, у церковнослов'янській мові була слабо розвинута категорія виду, тому форми аориста перекладаються дієсловами доконаного, форми імперфекта – дієсловами недоконаного виду.

Аорист – це простий майбутній час, що означав безперервну дію, яка відбулася у минулому і була завершена в короткий час. У церковнослов'янській мові, як і в старослов'янській, існували дві форми аориста: простий (або асигматичний) та сигматичний.

Простий аорист утворювався від односкладних інфінітивних основ на приголосний, до яких безпосередньо додавалося особове закінчення:

<i>Однина</i>		<i>Множина</i>		<i>Двоїна</i>
1. нд- ^{тъ}	нес- ^{тъ}	нд-ом ^ъ	нес-ом ^ъ	нд-овѣ нес-овѣ
2. нд- ^е	нес- ^е	нд-ете	нес-ете	нд-ета нес-ета
3. нд- ^е	нес- ^е	нд-ж(Ѹ)	нес-ж(Ѹ)	нд-ете нес-ете

Форми простого аориста (частіше 2-ої та 3-ої ос. одн.) зустрічаються у найдавніших пам'ятках – Маріїнському та Зографському євангеліях, Збірнику Клоца, Синайському псалтирі та ін. Поступово форми простого аориста витіснилися формами сигматичного, який перейняв від першого форми 2-ої та 3-ої ос. одн.

Сигматичний аорист (від грецької літери сигма σ , що передавала у грецькій мові звук [с]) утворювався від інфінітивної основи, до якої додавалися суфікс аориста $-с$, що чергувався з $-х$ - (у 1-й ос. одн.) або $-ш$ - (у 3-й ос. мн.), та особове закінчення. Якщо основа закінчувалася на голосний, то суфікс приєднувався безпосередньо до основи:

Однина	Множина	Двоїна
1. знахъ	знахомъ	знаховѣ
2. зна	знасте	знаста
3. зна	знаша	знасте

Якщо основа закінчувалася на приголосний, то розрізняли два види: архаїчний та новий. *Сигматичний архаїчний* утворювався шляхом приєднання суфікса $-с$ безпосередньо до основи інфінітива (утворювався від дієслів *I класу* та дієслова *V класу гасгн*).

Однина	Множина	Двоїна
1. рѣхъ	рѣхомъ	рѣховѣ
2. рече	рѣсте	рѣста
3. рече	рѣша	рѣсте

Сигматичний новий аорист утворювався додаванням суфікса до основи інфінітива за допомогою приєднувального голосного [о].

Однина	Множина	Двоїна
1. рекохъ	рекохомъ	рекоховѣ
2. рече	рекосте	рекоста
3. рече	рекоша	рекосте

Імперфект – простий минулий час, який означав довготривалу дію. Утворювався від основи інфінітива за допомогою суфіксів $-ѣах$, який після шиплячих та j змінювався на $-аах$ та $-ах$:

Однина	Множина	Двоїна
1. несѣахъ	несѣахомъ	несѣаховѣ
2. несѣаше	несѣашете	несѣашета
3. несѣаше	несѣахъ (Ѹ)	несѣашете

У пізніших церковнослов'янських пам'ятках засвідчені стягнені форми імперфекта: болѣахъ – болѣхъ, хотѣахъ – хотѣхъ.

Перфект – складена форма минулого часу, яка утворювалася шляхом поєднання особової форми теперішнього часу дієслова **БЫТИ** та активного дієприкметника минулого часу на **-а**. Порядок складових частин перфекта довільний, хоча частіше допоміжне дієслово стоїть після дієприкметника. Перфект означав минулу дію, результат якої існує на момент мовлення.

<i>Однина</i>		<i>Множина</i>		<i>Двоїна</i>	
1. ѣсмь	неслѣ, -а, -о	ѣсмѣ	несли	ѣсвѣѣ	несла
2. ѣси	неслѣ, -а, -о	ѣстѣ	несли	ѣста	несла
3. ѣсть	неслѣ, -а, -о	сѣтъ (сѣтъ)	несли	ѣстѣ	несла

В 3-й ос. одн. перфект зустрічається деколи без допоміжного дієслова: **аще ли кто wskорбнѣ мене не мене wskорбнѣ**.

Плюсквамперфект означав давноминулу дію, тобто дію, яка передувала іншій минулій дії. Утворювався за допомогою активного дієприкметника на **-а** та імперфекта допоміжного дієслова **БЫТИ**.

<i>Однина</i>		<i>Множина</i>		<i>Двоїна</i>	
1. вѣахѣ	неслѣ, -а, -о	вѣахомѣ	несли	вѣаховѣ	несла
2. вѣашѣ	неслѣ, -а, -о	вѣашетѣ	несли	вѣашета	несла
3. вѣашѣ	неслѣ, -а, -о	вѣахѣ (ѣ)	несли	вѣашетѣ	несла

11.5.6. Наказовий спосіб

У церковнослов'янській мові, як і в старослов'янській, наказовий спосіб мав форми *2-ої та 3-ої ос. одн.* та *1-ої і 2-ої ос. мн.* та *дв.* Утворювалися вони від основи теперішнього часу за допомогою суфіксів **-и** та **-ѣ** (у церковнослов'янській – **-ѣ**). Дієслова I–III класів у 2-й і 3-й ос. одн. і у 2-й ос. мн. і дв. мали суфікс **-и**, після голосних **-и** в одн. і мн. переходив у **-ї**: **по-ютъ** – **по-ї**, **пой-тѣ**, а в 1-й ос. мн. і дв. могли мати суфікс **-и** або **-ѣ**. Дієслова IV класу у всіх формах мали суфікс **-и**: **любѣ**, **любѣтѣ**, **любѣмѣ**, **любѣта**.

<i>Однина</i>		<i>Множина</i>		<i>Двоїна</i>	
2. ндѣ	ведѣ	1. ндемѣ	ведѣмѣ	1. ндевѣ	ведѣвѣ
3. ндѣ	ведѣ	2. ндѣтѣ	ведѣтѣ	2. ндѣта	ведѣта

Коли дієслівна основа закінчувалася на задньоязиковий **г, к, х**, то перед **н** та **ѣ** проходила їх зміна на свистячі (II палаталізація): **пек-ѣтѣ** – **пѣци**, **помог-ѣтѣ** – **помози**.

11.5.7. Умовний спосіб

Форма умовного способу утворювалася шляхом поєднання дієприкметника минулого часу основного дієслова і дієслова *быти* у формі аориста:

<i>Однина</i>	<i>Множина</i>	<i>Двоїна</i>
1. БЫХЪ	БЫХОМЪ	БЫХОВЪ
2. БЫ	БЫСТЕ	БЫСТА
3. БЫ	БЫША	БЫСТЕ
} ХВАЛНЛЪ, -а. -о	} ХВАЛНЛН	} ХВАЛНЛА, -н

11.6. Дієприкметник

Дієприкметник – це форма дієслова, яка мала категорії дієслова (вид, стан та час) і категорії прикметника (рід, число та відмінок). Вони поділялися на дві групи: активні та пасивні.

Активні дієприкметники теперішнього часу у старослов'янській мові утворювалися від основи теперішнього часу дієслів I–III класів за допомогою суфіксів **-жци-** (**-ѣжци-**) та **-лци-**, у східнослов'янських мовах їм відповідали суфікси **-уч-, -юч-, -ач-, -яч-**, у церковнослов'янській мові – **-ѣци-** (**-юци-**) та суфікса **-лци-** (**лци-**). Активні дієприкметники мали повні і короткі форми.

У Н.в. чол. і сер.р. *короткі* дієприкметники мали закінчення **-ы** без суфіксів **-жци-** (**-ѣжци-**) та **-лци-**, у жін.р. – закінчення **-н** після суфіксів **-жци-** та **-лци-**.

<i>Основа тепер. часу</i>	<i>Дієприкм. ч. і с.р.</i>	<i>Дієприкм. ж.р.</i>
нес-жтѣ	нес-ы	нес-жци-н
сѣхн-жтѣ	сѣхн-ы	сѣхн-жци-н
плач-жтѣ	плач-л	плач-жци-н
прос-лтѣ	прос-л	прос-лци-н

Короткі дієприкметники чол. і сер.р. відмінювалися як іменники з основою на **jo*, дієприкметники жін.р. – як іменники з основою на **ja*.

Повні дієприкметники утворювалися шляхом додавання до коротких форм займенників **н, га, ю**, тільки у сер. р. займенник приєднувався не до Н.в., а до форми З.в.: **несы-н, несѣци-га, несѣце-ю**.

Відмінювалися повні дієприкметники як повні форми прикметників (за займенниковим типом).

Активні дієприкметники минулого часу мали відмінювану і невідмінювану форми.

Відмінювані форми утворювалися від основи інфінітива за допомогою суфіксів **-ъш-**, **-въш-**, **-ьш-** та відповідних відмінкових закінчень:

а) суфікс **-ъш-** приєднувався до інфінітивної основи на приголосний: **нес-ти – нес-ъш-н, вес-ти – вед-ъш-н** (у церковнослов'янській мові **ъ** не писався) – **нес-ш-н, вед-ш-н**;

б) суфікс **-въш-** приєднувався до основи інфінітива на голосний: **дѣла-ти – дела-въш-н, твори-ти – твори-въш-н**.

У Н.в. одн. чол. і сер. р. додавався суфікс **-ъ** із втратою приголосного **-ш-**: **нес-ъ, вед-ъ, пек-ъ, двиг-ъ**.

Активні дієприкметники минулого часу, як і теперішнього, мали повну і коротку форми. Повні форми утворювалися так, як і в дієприкметників теперішнього часу.

Активні дієприкметники минулого часу на **-л-** утворювалися від основи інфінітива за допомогою суфікса **-л-** і самостійно не вживалися, а використовувалися для утворення складних часових форм: **сѣтворилъ юсьмъ** (перфект), **бѣахъ неслъ** (плюсквамперфект).

Пасивні дієприкметники теперішнього часу у старослов'янській мові вживалися рідше, тому їх менше зафіксовано у давніх пам'ятках. Утворювалися вони від дієслівних основ теперішнього часу за допомогою суфікса **-ом-**, **-ем-**, **-им-**: **нес-омъ, вѣд-омъ, зна-емъ, люб-имъ**. Пасивні дієприкметники минулого часу мали повні і короткі форми. Повні форми цих дієприкметників відмінювалися як прикметники, короткі – як іменники: чол.р. – як іменник **плодъ**, жін.р. – **жена**, сер.р. – як іменник **село**.

Пасивні дієприкметники минулого часу утворювалися від основи інфінітива за допомогою суфіксів **-н-**, **-ен-**, **-т-** :

– суфікс **-н-** приєднувався до основи на **-а**, **-ѣ**: **зна-ти – зна-н-ъ, видѣ-ти – видѣ-н-ъ**;

– суфікс **-ен-** приєднувався до основ на приголосний: **плес-ти – плет-ен-ъ, рещ-ти – реч-ен-ъ**;

– суфікс **-т-** приєднувався до односкладових дієслів та основ, які закінчувалися на **-пѣ-**, **-а-**, **-н-**, **-оу-**: **нача-ти – нача-т-ъ, би-ти – би-т-ъ, пѣ-ти – пѣ-т-ъ**.

Пасивні дієприкметники минулого часу також мали короткі і повні форми, які утворювалися та відмінювалися як іменники (короткі) та прикметники (повні).

11.7. Прислівник

Прислівник – невідмінювана частина мови, що означає ознаку ознаки, не змінюється, не має граматичних категорій (крім ступеня порівняння у якісних прислівників). У реченні виступає обставиною. Прислівники досить часто зустрічалися у давніх слов'янських пам'ятках. До прислівників належали слова, які утворилися від інших частин мови: це переважно скам'янілі форми непрямих відмінків іменників та прикметників з прийменниками, утворені від іменних основ, рідше – від числівників та дієслів.

Прислівники, які утворені від іменників та прикметників: **ранѡ, правѡ, далече, кѡпнѡ, прилѣжнѡ, богатнѡ, хѡдѡ, прилѣжнѡ, позднѡ, заѡтра, вчера, изначала, днесь, вечерь, окрестъ, впереди, внѡтри, вкѡпѣ, влѣстѣ, втайнѣ**; від числівників: **єдиножды, дважды, трижды**; від займенників: **всегда, тогда, никогда, гдѣ, вездѣ, ондѣ, ѡнюдь, ѡсюдѡ, ѡселѣ**.

Правопис прислівників:

Усі прислівники, які закінчуються на [о], пишуться через ѡ: **опаснѡ, ооѡтрѡ, толнкѡ, какѡ**.

Прислівники, які утворені від застиглих форм Д. або М.в. пишуться у кінці через ѣ: **вмалѣ, влѣстѣ, кромѣ, доверѣ, слѣ, поздѣ, вкѡпѣ**; а також із суфіксами -дѣ, -лѣ: **гдѣ, здѣ, ѡселѣ, ондѣ**.

Прислівники, які закінчуються на шиплячий або пом'якшений губний, пишуться у кінці через є: **далече, древле, єднначе**, а також прислівники вищого ступеня порівняння: **паче, нанпаче, больше**.

11.8. Службові частини мови

Прийменник – службова частина мови, яка разом із відмінковими закінченнями виражає різні відношення між словами. Прийменники поділяються на *прості* (або первинні) та *похідні*.

Прості прийменники – **без, воз, из, под, чрез, пред, къ, съ, ѡ, по, до, при, за, на, ооѡ, вѣ**. Деякі з цих прийменників можуть вживатися як префікси: **без-, по-, при-, отъ-, воз-, (вз-)**.

Похідні прийменники походять переважно від прислівників: **близъ, средн, вноутръ, кромѣ, средн, развѣ, вскрай, внѣ**. Наприклад: **воини же ведоша его внѣтър двора** (Марк.15, 16); **и той прохощаще сквозѣ грады и веси** (Лук.8,1).

Сполучник – службова частина мови, яка служить для зв'язку слів у реченні чи частин складного речення. Сполучники класифікуються:

– *за походженням*: первинні (**и, а, н, а, но, да, ли, жеі**) та похідні – походять від інших частин мови, частіше від прислівників (**когда, егда**), від займенників (**что, кто, нже**);

– *за будовою*: *прості* (**и, а, но, да, ли, же**), *складні*, які утворилися шляхом зрощення двох сполучників, сполучників з частками (**или, али, даже, нежелн, неже**), і *складені*, які становлять собою поєднання декількох слів, які у реченні можуть стояти у різних місцях: **н тѣкъмо - но и; да ащ - то; ащ ли да - то; ащ да не; ли... ли;**

– *за характером зв'язку*: *сурядні* і *підрядні*. *Сурядні* сполучники служать для зв'язку слів у реченні та частин у складносурядному реченні: **а, но, или, либо, ни - ни, не токму - но и; підрядні** сполучники служать для зв'язку частин у складнопідрядному реченні: **понеже, дондеже, аще, аще ли, неже, нежелн**.

Частка – службова частина мови, яка надає слову або реченню додаткового відтінку. Переважно частки поєднуються з іншими словами і не вживаються самостійно. Найбільш уживані у церковнослов'янській мові заперечні частки **не-, ни-, нѣ-**: **никто, ничто, никын**. Частка **не-** найчастіше виконує роль префікса при іменних частинах мови: **невѣръство, недвижимъ, непразднъ, недѣгъ**, рідше – при дієсловах – **негодовати, ненавидѣти**, частка **нѣ-** вживається для творення неозначених займенників: **нѣкто, нѣчто, нѣкын**.

До словотворчих часток належали і частки **-во, -ли, -же**: **никтоже, нежелн, ничтоже**.

Вигук – незмінні слова, які виражають почуття, емоції та волевиявлення. У старослов'янських текстах вигуки не представлені у достатньому обсязі. Найчастіше зустрічаємо вигуки **ω,ο**: **о велика танна; скажи ми ω чловѣче**. Вигуки виражали здивування (**ω,ωλε**), переконання (**ен**), скорботу (**оувы**): **ωле мѣка смърти; оу горе мьнѣ окаанѣи; оувы мьнѣ повѣжденъ выхъ мѣжи снн**.

12. Синтаксис

Синтаксис старослов'янської мови досліджений менше, ніж фонетика чи морфологія. Вивченням синтаксичної структури давніх текстів займалися такі визначні вчені: Й. Добровський, Ф. Міклошич, В. Ягич, В. Вондрак, Я. Лось.

Синтаксис старослов'янської мови значною мірою зберігав особливості праслов'янської синтаксичної системи, що сформувалася на ґрунті праїндоевропейської, зазнаючи, звичайно, певних трансформацій протягом усього періоду розвитку. Особливості синтаксису старослов'янської мови знайшли своє систематичне продовження в сучасних слов'янських мовах, зокрема в українській.

У церковнослов'янській, як і в старослов'янській мові був поширений *вільний порядок слів у реченні*, причому він не мав граматичного значення, а використовувався як засіб смислового та емоційного виділення. Найхарактернішим для синтаксичних структур був порядок з препозитивним підметом по відношенню до присудка (підмет стоїть перед присудком): **онъ же отъвѣшталъ рече ѿмъ; чкъ етеръ имѣ дъва ѿна**. Якщо треба було акцентувати увагу на дії, то присудок міг стояти перед підметом: **ґла ѿмоу ꙗс**.

У старослов'янській мові знаходимо ті ж самі члени речення, що і в сучасних слов'янських: *головні* (підмет та присудок) та *другорядні* (означення, додаток, обставини). Підмет найчастіше виражався іменником, займенником, числівником або субстантивованим прикметником: **ївъзиде ꙗс въ ероусалимъ; не оудовъ вѣнидетъ богатъ въ цѣсарьствне неєвеськое; онъ же рече сътомъ коръ**.

Присудок за будовою був простий і складений. Простий присудок міг бути виражений всіма синтетичними і аналітичними формами дієслова дійсного, умовного і наказового способів:

- *теперішній час*: **отрокъ мон лежитъ в домоу моемъ** (Асс. Єв.);
- *майбутній час*: **что хощешн ми дати н азъ вам прѣдамъ н** (Мар. Єв.);
- *минулий час*: **н тогда же придоша оученици его** (Остр. Єв.);
- *умовний спосіб*: **далъ ти бы вода живж** (Остр. Єв.);
- *наказовий спосіб*: **даждь ми пити** (Остр. Єв.).

Складений присудок був представлений переважно іменним різновидом, який утворювався поєднанням дієслова-зв'язки з іменною, рідше з прислівниковою частиною: **азъ єсмь свѣтъ въсьмоу мироу**

(Остр. Єв.). Іменна частина мала переважно форму називного відмінка іменника, займенника, прикметника, числівника, дієприкметника: печальна доуша мога єсть (Сав. кн.); что смѣщенн есте (Остр. Єв.); четыре десате ихъ єсть (Супр.).

Роль зв'язки найчастіше виконувало допоміжне дієслово **быти**, яке, на відміну від сучасної української мови, в теперішньому часі не випускається: ты ли еси црь юдѣискъ (Зогр. Єв.); вы есте соль зѣми (Зогр. Єв.);

12.1. Класифікація речень

I. *За способом висловлювання* речення поділялися на *розповідні, питальні, окличні та спонукальні*.

Найбільш поширені були *розповідні речення*: въ врѣмѣ оно пришьдѣтѣ нѣсь въ домѣ петровѣ; рече гѣ притѣчѣхъ снѣж (Мф. VII, IX). *Питальні речення* мали у своєму складі питальні слова, які одночасно могли вживатися і в ролі неозначених займенників чи прислівників: къто прикоснѣ сѣ ризѣ моухъ (Зогр. єв.); колько нматн хлѣбѣ (Мар. єв.). Досить поширеним питальним словом була частка *ли*: пришелѣ ли еси сѣмо прѣжде врѣмене мѣчитѣ насѣ (Зогр. єв.). *Спонукальні речення* мали присудок, виражений простими або описовими формами наказового способу: просите и дасть сѣ вамѣ нщѣте и обрацѣте. *Окличні речення* були засобом вираження різних емоцій та почуттів. Такі речення, як правило, не мали спеціальних засобів виділення, проте віднесеність їх до ораторського мовлення дає змогу визначити специфічні прийоми, які використовувалися при публічному читанні для вираження окличності. Найчастіше для цього використовувалися риторичні звертання і наявність вигуків та окличних часток: лицемѣре ізъми прѣвѣ брѣвѣно нзѣ очесе твоего (Мар. єв.); в родѣ не вѣрны и разбрацѣны (Мар. єв.).

II. *За наявністю головних членів речення* – *односкладні та двоскладні*. Найтиповішими були двоскладні речення з підметом і присудком: внноградѣ члкъ насади (Мар. єв.); егда молши сѣ не вѣди ако лицемѣри (Сав. кн.).

III. *За будовою* – *прості і складні*. Серед складних у старослов'янській мові розрізняли *складносурядні і складнопірядні*. Складні речення за своєю структурою майже не відрізнялися від сучасних. Складним синтаксичним конструкціям української мови відповідали церковнослов'янські періоди. Найяскравіший приклад періоду – це церковні співи.

Особливістю старослов'янських та церковнослов'янських текстів було вживання дієприкметникових зворотів з **давальним самотійним**. Такий зворот був смисловою єдністю і входив до складу простого речення як граматично незалежний відокремлений зворот, який поєднувався з реченням сурядним зв'язком. Структурно він складався з іменника чи займенника та узгодженого з ним активного дієприкметника у формі давального відмінка. Перекладався давальний самотійний підрядним реченням часу, рідше – причини, умови, допустовим чи способу дії. Наприклад, часове значення: **и вѣлѣзьшоу же кмоу вѣ коравь. по нѣмь идоста оученици его** (Остр. єв.) – *Коли він сів у корабель, за ним пішли його учні: ієште же ємоу далече сѣшшоу оузьрѣ и ѿць его и мнлѣ ємоу высть* (Остр. єв.) – *Коли він (син) ще був далеко, побачив його батько і зрадів йому*. Причинне значення: **не имѣшоу же ємоу чесо въздати, повелѣ господь его да продадатъ и** (Ассем.єв.) – *Через те, що він не мав що віддати, наказав його господар, щоб продали його*; допустове значення: **только же ємоу зѣла нанєсьшоу ни єдиного гласа испоустн** (Супр. рук.) – *Хоч той стільки (йому) зла зробив, (він) не вимовив ні звука*.

Особливістю церковнослов'янської мови було вживання заперечення. У сучасних слов'янських мовах уживається «подвійне заперечення» – тобто заперечна частка вживається і перед дієсловом, і перед логічно наголошеним словом. У давніх церковнослов'янських пам'ятках заперечна частка вживалася один раз: **и никто же даѣаше ємоу** (Ассем. єв.); **никынже равѣ можетъ дѣвѣма господинома работати**. Пізніше під впливом живої розмовної мови з'явилося друге заперечення перед дієсловом: **никын же равѣ не можетъ**.

Термінологічний лінгвістичний словник

Аорист (грецьк. aoristos – неозначений, необмежений) – дієслівна форма, яка в стародавніх індоєвропейських мовах, у тому числі у старослов'янській і церковнослов'янській, виражала єдину нерозчленовану на складові частини дію, що відбувалася у минулому. У сучасних східнослов'янських і в більшості західнослов'янських мов аорист зовсім зник. Залишком аористної форми є умовна частка *би*, що історично походить від форми 2-ої чи 3-ої особи однини дієслова *быти*.

Асиміляція – уподібнення одного звука до іншого: артикуляція, потрібна для вимови одного звука, зазнає змін під впливом артикуляції сусіднього звука. Існує два види артикуляції: регресивна і прогресивна. *Регресивною* асиміляцією називають таке явище, коли наступний звук впливає на попередній (укр. *принісиши* вимовляється як *принішиши*). Коли, навпаки, наступний звук зазнає впливу попереднього, асиміляція називається *прогресивною*.

Афікси – усі значущі морфеми (чи елементи слова), крім кореня і закінчення. Є два основних типи афіксів – префікси і суфікси.

Варіант фонем – різновид фонем у слабкій позиції, тобто в деяких фонетичних умовах, у яких фонема може втрачати деякі зі своїх характерних ознак (довготу, дзвінкість, напруженість тощо).

Вигук – незмінна частина мови, яка не має спеціальних граматичних показників і служить для вираження почуттів і вольових проявів. Від інших частин мови вигуки відрізняються своїм фонетичним оформленням, морфологічною нерозчленованістю, незмінюваністю, відсутністю граматичних значень і граматичних категорій, особливим експресивним змістом.

Вид дієслова – лексико-граматична категорія, що передає різні відтінки дії (стану), вираженої дієсловом: завершеність, обмеженість у часі, результативність – доконаний вид – і тривалість, відсутність обмеження в часі, нерезультативність – недоконаний вид.

Відкритий склад – склад, що закінчується на складотворчий звук (голосний або, в деяких мовах, складотворчий сонорний *p* або *l*).

Вокалізм (від лат. *vokalis* – голосний) – система голосних звуків певної мови.

Генеалогічна класифікація мов (від грецьк. genealogia – родовідна) – класифікація мов на основі їх спорідненості, обумовленої спільністю походження.

Граматична категорія – найбільш абстрактне поняття, яке об'єднує ряд співвідносних граматичних значень, що знаходять своє вираження у відповідних формальних показниках. Граматичні категорії можуть виражати відношення даного слова до інших слів у реченні (категорія відмінка), часове відношення дії або стану до моменту мовлення (категорія часу) тощо.

Губні голосні – голосні звуки, у творенні яких активну участь беруть губи. В українській і російській мовах такими голосними є *о* та *у*. Ці звуки називають ще лабіалізованими.

Давноминулий час – дієслівна форма минулого часу, яка виражає дію, що передувала іншій минулій дії. У старослов'янській і церковнослов'янській мовах давноминулий час утворювався сполученням активного дієприкметника на *-л-* та перфекта допоміжного дієслова *быти*: *есмь былъ неслъ*. Давноминулий час зберігся в українській мові: *Трохи була не втопилася; Нас попередили були про...*

Двоїна – форма відмінювання і дієвідмінювання, яка вживалася у тих випадках, коли мова йшла про двох осіб чи два предмети.

Дисиміляція (розподібнення) – фонетичне явище, при якому відбувається заміна в слові одного з двох однакових чи подібних звуків іншим артикуляційно близьким. Дисиміляція може бути регресивною і прогресивною. При *регресивній* дисиміляції впливовим звуком є наступний, при *прогресивній* – попередній.

Діакритичні знаки – додаткові знаки, які служать для позначення різних звуків (у транскрипції) і їх відтінків, що позначаються однією буквою. Ці знаки ставляться над буквами або під буквами, наприклад: чеські *č, ž*; польські *ź, ń, ś* та ін. Діакритичні знаки позначають короткість чи довготу звуків, м'якість тощо.

Дієвідмінювання – 1. Система змінюваних форм дієслова, що виражають категорії способу, часу, особи, числа. 2. Група дієслів, що мають спільні особливості відмінювання залежно від характеру основи.

Енклітики – слова, які позбавлені власного наголосу, стоять після наголошеного слова, утворюючи з ним одне фонетичне ціле, об'єднане

спільним наголосом. Таку роль виконують короткі слова, наприклад, частки, займенники, артиклі, допоміжні дієслова та ін.

Закритий склад – склад, що закінчується на нескладотворчий (приголосний) звук: *дов-гий*.

Зредуковані голосні – голосні звуки, що вимовляються неповним голосом. Їх називають ще голосними неповного творення. У старослов'янській мові такими голосними були *ь* та *ъ*, які читалися в залежності від позиції. У російській мові – це ненаголошені голосні, крім тих, що стоять безпосередньо перед наголошеним складом: [дѣраго́й], [мѣлако́].

Камора – діакритичний знак, який мав форму малого півкола і вживався біля букв (або над ними), що позначали м'які або пом'якшені приголосні, переважно **р, л, н**: *нѣва, морѣ, полѣ*. Для позначення м'яких або пом'якшених приголосних вживався ще й значок *´*: *оклѣветанъ, рабынѣ*. У запозичених словах, коли після **г, к, х** стояли голосні переднього ряду, також вживалася камора: *аггѣлъ, евангѣліє, китъ, хѣроуѡимъ*.

Консонантизм – система приголосних звуків певної мови.

Лабіалізовані звуки – див. *Губні голосні*.

Логічний наголос – наголос, за допомогою якого виділяється в реченні те чи інше слово, важливе в смисловому відношенні, тобто слово, на якому концентрується відповідно до контексту і ситуації вся увага висловлювання. Логічний наголос може падати на будь-яке слово в реченні: *Куди покласти цю річ, на стіл чи під стіл?*

Метатеза – перестановка звуків або складів у слові: укр. *тарілка*, польськ. *talerz*; рос. *ладонь*, укр. *долоня*.

Морфологія – граматичне вчення про слово (або розділ граматики), в якому аналізуються морфемний (чи морфологічний) склад слова і ті зміни, що відбуваються в його будові, дається класифікація частин мови, встановлюються правила закономірних змін слова, які воно виявляє, сполучаючись з іншими словами у словосполученні і в реченні.

Назалізація – додаткова носова артикуляція звука, переважно голосного.

Носові голосні – звуки, що вимовляються з опущеним піднебінням, причому частина видихуваного повітря проходить у носову порожнину, і голосний звук набуває носового резонансу. Носові голосні були

у праслов'янській і старослов'янській мові (*o* носове та *e* носове), тепер у польській мові (*a*, *e*). Є деякі носові голосні у французькій і португальській мовах.

Основа слова – частина слова, яка виражає його лексичне значення, тобто частина слова без закінчення. Основа може збігатися з коренем слова: *сад-и*, *вод-а*. Така основа називається непохідною. Основи, в склад яких входять префікси і суфікси, називаються похідними: *твор-чість*, *пере-каз*.

Паєрик, або **єртиця** – діакритичний знак, який мав спочатку форму півкола, а десь з XIII ст. форму апострофа ('), вживався на місці пропущених на письмі **ъ** та **ь**: **к'то**, **ч'то**, **д'ва**, **м'ногъ**, **м'нѣ** замість **къто**, **чьто**, **дѣва**, **мъногъ**, **мъне**.

Палаталізація – особливе забарвлення приголосного, що утворюється внаслідок додаткового піднесення середньої частини спинки язика до твердого піднебіння. При вимові палаталізованих приголосних язик займає приблизно таке положення, як і при вимові *i*. Палаталізуватися (пом'якшуватися) може будь-який приголосний, за винятком середньоязикового, для якого піднесення язика до піднебіння є природною артикуляцією.

Палаталізовані звуки – приголосні звуки, при вимові яких основна артикуляція супроводиться додатковим піднесенням середньої частини спинки язика до твердого піднебіння. Ці звуки називаються ще *м'якими*.

Перфект – властива більшості індоевропейських мов дієслівна форма, яка первісно виражала дію минулого часу як таку, що зберігає свій результат у теперішньому. У давніх слов'ян перфект утворювався поєднанням особової форми теперішнього часу дієслова **быти** та активного дієприкметника минулого часу на **-а**: **єсмь**, **неслъ**, **-а**, **-о**.

Плюсквамперфект – див. *Давноминулий час*.

Проклітики – позбавлені власного наголосу слова, що стоять перед наголошеним словом, до якого вони примикають, утворюючи з ним одне фонетичне ціле, об'єднане спільним наголосом. У ролі проклітик виступають переважно короткі слова, які виконують здебільшого службові функції, наприклад, прийменники, сполучники, частки, а також займенники, допоміжні слова, зв'язки тощо.

Редукція – один з видів звукових змін, який полягає в ослабленні артикуляції звуків. Наслідком редукції нерідко є випадання певного звука в слові. Існує два види редукції: *кількісна* і *якісна*. При *кількісній* редукції зменшується сила і довгота звука, але зберігається його якість (у рос. мові пор. кореневий *а* у словах *сам* і *сама*). При *якісній* редукції змінюється якість голосних. Так, у рос. мові у слові *вода* ненаголошений *о* вимовляється як *а*.

Службові слова – слова, які виражають різні відношення між повнозначними словами, так чи інакше об'єднують слова, словосполучення і інші утворення, що входять до складу речення або надають їм різних відтінків. Службові слова не можуть виступати членами речення. До цієї категорії слів належать прийменники, сполучники, частки, артиклі.

Сонорні звуки – приголосні звуки, у творенні яких голос переважає над шумом. Їх іноді позначають терміном *півголосні*. До таких звуків відносяться *р, л, м, н, в, ж*.

Супін – незмінювана дієслівна форма, яка вживалася у давніх слов'янських, у тому числі і в старослов'янській, мовах при дієсловах руху для означення мети дії. У результаті спільності синтаксичної ролі і близькості форм супін досить рано (уже у XI ст.) став змішуватися з інфінітивом, а згодом у більшості слов'янських мов вийшов з ужитку.

Суплетивні форми – співвідносні форми слів, утворені від різних коренів або основ. Явище суплетивізму властиве переважно індоєвропейським мовам, у тому числі і слов'янським. Суплетивні форми відрізняються одна від одної граматичним (а іноді і лексичним) значенням. Ці форми зустрічаються, наприклад, при утворенні ступенів порівняння від деяких прикметників (укр. *гарний* – *кращий*, *поганий* – *гірший*, рос. *хороший* – *лучший*), а також у деяких дієслівних та іменних утвореннях: укр. *брати* – *взяти*, *говорити* – *сказати*; рос. *ребенок* – *дети*, *человек* – *люди*.

Титло (гр. *τίτλος* – напис) – найчастіше вживаний надрядковий знак, ставився над скорочено написаними словами, а також над буквами-цифрами. Форма титлів була різною: ~~~~~. Скорочені написання допускалися тільки для добре відомих і часто вживаних слів, зокрема *аг҃лъ*, *аг҃г҃лъ* = *ангелъ*, *б҃ъ*, *б҃г҃ъ* = *богъ*, *б҃ѣа* = *богородица*, *д҃хъ* = *доухъ*, *і҃сѣ* = *інсоусъ*, *м҃чкѣ*, *м҃чннкѣ* = *мученикѣ*, *б҃ць* = *отець*, *пр҃кѣ* = *пророкѣ*, *с҃тѣ* = *свѣтѣ*, *х҃сѣ*, *х҃ѣ* = *христос*, *ц҃рь* = *ц(ѣс)арь*, *ч҃лкѣ*, *ч҃лвкѣ* = *чловѣкѣ* та ін.

Транскрипція – (лат. transcriptio – переписування) – фонетичне письмо, завданням якого є якнайточніше записати звучання тієї чи іншої мови незалежно від її графічних і орфографічних норм. Транскрипція може бути *фонетична* та *фонематична*. При *фонетичній* транскрипції дається детальний опис звуків у їх акустичному або фізіологічному аспекті, відмічаються усі деталі, усі відтінки звуків, незалежно від їх ролі у фонологічній системі мови, при цьому кожному звукові має відповідати окремий знак, і ці знаки мають вживатися тільки з одним звуковим значенням. За основу фонетичної транскрипції береться якийсь існуючий алфавіт, до нього додаються окремі знаки для тих звуків, які не відображаються у звичайному алфавіті, а також використовуються діакритичні знаки, лігатури та ін.

Фонематична транскрипція передає тільки основні звуки даної мови (фонеми) без урахування їх відтінків – кожна фонема, незалежно від позиції, позначається одним і тим же знаком. Ця транскрипція застосовується в записах прикладів і парадигм граматики, де важливий структурний, а не артикуляційний бік справи.

Транслітерація – передача тексту, написаного тим чи іншим алфавітом, засобами іншого алфавіту. Транслітеруючи написання, враховують не звукове оформлення, а відповідність букв двох алфавітів.

Слова під титлом

А

анѣи – анѣели
агѣлъ, агѣлъ – ангелъ
амни – амниъ
апѣлъ – апостолъ

Б

бѣ, бѣтъ – богъ
ба – бога
боу – богоу
бви – богови
бже – боже
бжини – божини
бжтвенный – божественный
блгъ – благъ
блженъ – блаженъ
блго – благо
блгсви – благослови
блгнъ – благослов(л)енъ
блгочтнw – благочестно
блгть – благодать
бца – Богородица
бы – бысть

В

влка, влдка – владыка
влчца – владычница
влдкахъ – владыкахъ
въ оно – въ врѣмѣ оно
в ѓ – въ оно

Г

глати – глаголати
гла – глагола
гъ, гдъ, гдъ – господь

гн – господи
гмь – господомь
гви – господевн
гнь – господень
гнъ, гъ – господинъ
гна – господина
гоу, гноу – господиноу
гнома – господинома
глъ – глаголъ
глати – глаголати
глаше – глаголаше
гла – глагола
глаша – глаголаша
глеши – глаголеши
глоу – глаголоу
глѣште – глаголѣште
гла – гласъ

Д

да – дастъ
давдъ – давидъ
давдъ – давидовъ
два – двѣ
дхъ – доухъ
дхмъ, дхомъ – доухомъ
дша – доуша
дши – доуши
дшж – доушж
дшеж – доушеж
дшамъ – доушамъ

Є

епѣ копъ, епѣ пъ – епископъ
евѣліе, евѣліе – евангеліе
єрслимъ – иерусалимъ

ѣрсмѣхъ – иерусалимѣхъ
ѣрслма – иерусалима
ѣппъ – епископъ
ѣ^с – есть

И

їсь, їсь, їс – Иисусъ
їісови, їїсви – Иисусови
їісомь – Иисусомь
їїха – Иисуса Христа
имѣрекъ – имарекъ
и-цѣркве – ис цѣркве
іерлмъ, ірмъ – іерусалимъ
імѣль, імъ – іерусалимъ
їль – изранль
въ іїи – въ изранли
излнтѣннѣ – изранлнтѣннѣ

К

кѡ, кѡцъ, к^ц – коньць
крѣтъ – крестъ
крѣтителъ – крестителъ
крѣстителѣ – крѣстителѣ

М

мѣриа – Маріа
мѣти – мати
мѣтва – молитва
мѣлиша – молиша
мѣть – мность
мѣрдїе – милосердіе
мѣсрдова – милосръдова
мѣнцъ – младенецъ
мѣчь, мѣчникъ – мѣченикъ
мѣа – мѣченна
мѣць – мѣсаць

Н

нѣво – небо
нѣвсе, нѣсе – небесе
нѣвскъ – небесьскъ
нѣвскы – небесьскы
нѣвскихъ – небесьскихъ
нѣвскыа – небескыа
нѣвскоумоу – небесьскоумоу
нѣвсцѣмь – небесьцѣмь
нѣла – недѣла
нѣ^с – не есть, нѣсть

О

о^н – оно
ѡць – отецъ
ѡче – отъче
ѡца – отъца
ѡцоу – отъцоу

П

пѣпъ, пѣ – попъ
пове – попове
пѣркъ, пѣрокъ – пророкъ
пѣрка – пророка
пѣркѣмъ – пророкомъ
пѣрѡ – пророци
пѣтолъ – престолъ
пѣвѣнъ – преподобѣнъ
пѣвѣникъ – праведникъ
пѣа – писано
пѣть – памать

Р

рѣ^ч – рече (аорист від ректи)
рѣмь – сътомь (р = 100)

Бібліографія

Підручники

Бабич Н. Д. Історія української літературної мови. – Львів, 1993.

Бабич Н. Д. Історія української літературної мови. Практикум. – Львів, 1983.

Бернштейн С. Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. – М., 1961.

Беседина-Невзорова В. П. Старославянский язык. – Харьков, 1962.

Бирнбаум Х. Праславянский язык: Достижения и проблемы в его реконструкции. – М., 1987.

Біленька-Свистович Л. В., Рибак Н. Р. Церковнослов'янська мова. – К., 2000.

Войлова К. А. Старославянский язык. – М.: Дрофа, 2003. – 220 с.

Возняк М. Коротка граматики давньої церковнослов'янської мови в порівнянні з українською для ужитку в середніх школах. – Львів, 1925.

Горшков А. И. Старославянский язык. – М., 1963.

Дементьев А. А. Сборник задач и упражнений по старославянскому языку. – М., 1975.

Елкина Н. М. Старославянский язык. – М., 1960.

Иванов В. В. Историческая грамматика русского языка. – М., 1990.

Иванова Т. А. Старославянский язык. – М., 1977.

Кархут С. Граматика української церковно-слов'янської мови. – Львів, 1927.

Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. – К., 2000.

Кравчук Р. В. З історії слов'янського мовознавства. – К., 1961.

Кривчик В. Ф., Можейко Н. С. Старославянский язык. – М., 1974.

Ларин Б. А. Лекции по истории русского литературного языка (X–середина XVIII в.). – М., 1975.

Лев В. Нарис граматики староцерковнослов'янської мови в порівнянні з українською церковнослов'янською мовою. – Стемфорд, Конн, 1956.

Леута О. І. Старослов'янська мова. – К.: Вища школа, 2001.

Майборода А. В. Старослов'янська мова. – К., 1975.

Майборода А. В., Коломісць Л. І. Старослов'янська мова: Збірник вправ і завдань. – К., 1992.

- Матвеева-Исаева Л. В.* Лекции по старославянскому языку. – Л., 1958.
- Мельник Я. Г.* Церковнослов'янська мова. Буквар та читанка. – Львів : Манускрипт, 2023. – 150 с.
- Миронова Т. Л.* Церковнославянский язык. – М., 2008. – 302 с.
- Мейе А.* Общеславянский язык. – М., 1951.
- Огієнко І.* Історія української літературної мови. – К., 1995.
- Огієнко І.* Історія церковно-слов'янської мови: Короткий науково-популярний нарис. – Варшава: Друк. Синодальна, 1931.
- Огієнко І.* Історія церковно-слов'янської мови. Повстання церковно-слов'янської мови. Костянтин і Мефодій: їх життя і діяльність. – Варшава, 1926. – Т.1.
- Огієнко І.* Історія церковно-слов'янської мови. Фонетика церковно-слов'янської мови... – Варшава, 1927. – Т.3.
- Плетнева А. А., Кравецкий А. Г.* Церковнославянский язык. – М., 2001.
- Попович І. Д.* Граматика церковно-слов'янської мови в українській редакції. – Рим, 1962.
- Ремнёва М. Л., Савельев В. С., Филитчев И. И.* Церковнославянский язык. Грамматика с текстами и иллюстрациями. – Москва, МГУ, 1999. – 230 с.
- Рудницький Я.* Нарис граматики старо-церковнослов'янської мови. – Мюнхен, 1947.
- Русинов Н. Д.* Древнерусский язык. – М., 1997.
- Селищев А. М.* Славянское языкознание. – М., 1941.
- Селищев А. М.* Старославянский язык. – М., 1951. – Ч. 1.
- Собинникова В. И.* Лекции по исторической грамматике русского языка. – Воронеж, 1967.
- Станівський М. Ф.* Старослов'янська мова. – Львів, 1964.
- Станівський М. Ф.* Старослов'янська мова. – К., 1983.
- Стеценко А. Н.* Хрестоматія по старославянському языку. – М., 1984.
- Супрун В. И.* Учебник церковнославянского языка. – Волгоград, 1998.
- Трофимович К. К.* Практикум з порівняльної граматики слов'янських мов. – Львів: ЛДУ, 1960.
- Цейтлин Р. М.* Лексика старославянского языка. – М., 1977.
- Юсип-Якимович Ю. В., Шимко О. В.* Старослов'янська мова. – К.: Знання, 2009. – 279 с.
- Якубинский Л. П.* История древнерусского языка. – М., 1953.

Історія слов'ян

Гиндин Л. А. Язык древнейшего населения юга Балканского полуострова. – М., 1967.

Котляр Н. Ф. Древняя Русь и Киев в летописях, преданиях и легендах. – К., 1986.

Літопис руський. – К., 1990.

Монтэ Пьер. Египет Рамесов. – М., 1989.

Огієнко І. І. Українська культура. – К., 1991.

Розов Н. Н. Книга Древней Руси. – М., 1988.

Рубинштейн Р. И. Новые археологические открытия в Египте. – М., 1962.

Сказания о начале славянской письменности. – М., 1981.

Славянские древности: В 4 т. – М., 1995–1999.

Толочко П. П. Древний Киев. – К., 1970.

Успенский Л. В. По закону буквы. – М., 1973.

Филин Ф. П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков. – Л., 1972.

Історія письма у слов'ян

Амирова Т. А. К истории и теории графемики. – М., 1977.

Блаватская Т. В. Греческое общество второго тысячелетия до н.э. – М., 1966.

Амусин И. Д. Находки у Мертвого моря. – М., 1965.

Амусин И. Д. Рукописи Мертвого моря. – М., 1961.

Варшавский А. С. Вначале были легенды. – М., 1982.

Варшавский А. С. Рукописи Мертвого моря. – М., 1960.

Георгиев Е. Славянская письменность до Кирилла и Мефодия. – София, 1952.

Донских О. А. К истокам языка. – Новосибирск, 1988.

Драчук В. С. Дорогами тисячоліть. – К., 1978.

Жуков Д. А. Загадочные письмена. – М., 1962.

Замаровський В. Спочатку був Шумер. – К., 1983.

Истрин В. А. Возникновение и развитие письма. – М., 1965.

Истрин В. А. 1100 лет славянской азбуки. – М., 1988.

Караславов С. Х. Солунські брати. – К., 1988.

Карский Е. Ф. Славянская кирилловская палеография. – Л.: Изд. АН СССР, 1928.

Кодратов А. М., Шеворошкин В. В. Когда молчат письма. – М., 1970.

Колесов В. В. Мир человека в слове Древней Руси. – Л., 1986.

Крывелев И. А. Раскопки в «библейских странах». – М., 1965.

Липин Л., Белов А. Глиняные книги. – М., 1952.

Максимов П. О. Про докириличне слов'янське письмо. // Галицько-буковинський хронограф. – Івано-Франківськ; Чернівці, 1998. – С. 79–92.

Матвеев К. П., Сазонов А. А. Когда заговорила клинопись. – Л., 1979.

Молчанов А. А. Таинственные письма первых европейцев. – М., 1980.

Черепнин Л. В. Русская палеография. – М., 1956.

Давні слов'янські пам'ятки

Буганов В. И., Жуковская Л. П., Рыбаков Б. А. Мнимая “Древнейшая летопись” // Вопр. истории. – 1977. – № 6. – С. 202–205.

Георгиев Е. Славянская письменность до Кирила и Мефодия. – София, 1952.

Жуковская Л. П., Филлин Ф. П. “Влесова книга...” Почему не Велесова? (Об одной подделке) // Рус. речь. – 1980. – №4. – С. 111–118.

Жуковская Л. П. Поддельная докириллическая рукопись: (к вопросу о методе определения подделок) // Вопр. языкознания. – 1960. – №2. – С. 142–144.

Огієнко І. Історія церковно-слов'янської мови: Пам'ятки старослов'янської мови X–XI віків. – Варшава, 1929.

Рєбіндер Б. Влесова книга: життя та релігія слов'ян. – К., 1993.

Скурлатов В., Николаев Н. Таинственная летопись: Гипотеза на проверке. “Влесова книга” – подделка или бесценный памятник мировой культуры // Неделя. – 1976. – № 18. – С. 6.

Творогов О. В. Что стоит за “Влесовой книгой”? // Лит. газета. – 1986. – 16 июля. – С. 5.

Труды Отдела древнерусской литературы / Ред. Д. С. Лихачев, М. А. Салмина. – Л., 1990. – Т. XLIII.

Уханова Е. В. У истоков славянской письменности. – М., 1998.

Флоря Б. Н. Сказания о начале славянской письменности. – Санкт-Петербург, 2000.

Історія книгодрукування у слов'ян

Александрович В. Соратник першодрукаря // Жовтень. – 1984. – № 8. – С. 97–99.

Буквар Івана Федорова. – К., 1975.

Владимиров Л. И. Всеобщая история книги. – М., 1988.

Запаско Я. П., Мацюк О. Я. Львівські стародруки. – Львів, 1983.

Ісаєвич Я. Д. Літературна спадщина Івана Федорова. – Львів, 1989.

Ісаєвич Я. Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. – Львів, 1983.

Момина М. А., Шварц Е. М. Рукописный прототип старопечатных московских Триодей XVI в. // Древнерусская литература: источниковедение. – Л., 1984.

Немировский Е. Л. Мир книги. – М., 1986.

Огієнко І. І. Історія українського друкарства. – К., 1994.

Хижняк З. І. Києво-Могилянська академія. – К., 1981.

Яремко П. К. Мілетій Смотрицький: Життя і діяльність. – К., 1986.

Переклади Святого Письма

Головащенко С. Біблієзнавство. – К.: Либідь, 2001.

Дарманський П. Ф. Земні джерела „Святого письма“. – К., 1985.

Житецький П. И. О переводах Евангелия на малорусский язык. – СПб., 1906.

Кудасевич Й. Богословсько-практичне введення до Святого письма. – Львів, 1994.

Словники

Белей Л., Белей О. Словник старослов'янсько-український. – Львів, 2001.

Дьяченко Г. Полный церковно-славянский словарь. – М., 1993.

Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К., 1982–1989.

Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.): В 10 т. – М., 1988–1991.

Словарь русского языка XI–XVII вв. – М., 1975–1991.

Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: В 2 т. – К., 1977–1978.

Срезневский И.И. Словарь древнерусского языка: в 3 т. – М., 1989.

Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков) / Под. ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. 2-е изд. – М., 1999.

Додатки

ТЕКСТИ ДЛЯ ЧИТАНИЯ

1

О ПИСМЕНЕХЪ ЧРЪНОРИЦА ХРАБРА

прѣжде оубо словѣне не имѣху книгъ • нж чрътами и рѣзами чѣтѣху и гатааху погани сжще • крѣстивше же сѧ, римсками и грѣчьскими писмены, нждааху сѧ словѣнскы рѣчь безъ оустроенна • нж како можетъ сѧ писати добрѣ грѣчьскими писмены • бѣтъ • или животъ • или зѣло • или црковь • или чаанне • или широта • или гадь или ждоу • или юность • или жзыкъ • и инаа подобнаа симъ. и тако бѣшж многа лѣта. по том же члключецъ бѣтъ строган и всѣ. и не вставлѣж члча рода безъ разоума. нж всѧ къ разоумоу привода и цпсенню. помнловавъ родъ члчъ. посла имъ стго квестантина философа нарицаемаго кирила. мжжа праведна и истинна. и сътвори имъ, -л- писмена и осмь. вѧ оубо по чиноу грѣчьскыхъ писменъ. вѧ же по словѣнстѣн рѣчи. Ѡ прѣваго же наченъ по грѣчьскоу • вни оубо алфа • а съ, азъ • Ѡ аза начатъ вѧое. и гако же вни подобльше сѧ жидовьскимъ писменемъ сътворишж, тако и съ грѣчьскимъ. жидове бо прѣвое писма имать алефъ. еже сѧ сказаетъ оученне съврѣшжще. вѣводиоу дѣтицоу и глѣще оучи сѧ. еже естъ алефъ. и грѣци подобаще сѧ томоу алфа рѣшж. и сподови сѧ реченне сказанна жидовьска грѣчьскоу жзыкоу. да речеть дѣтицоу въ оученна мѣсто нци алфа. вонши сѧ речеть грѣчьскомъ жзыкомъ. тѣмъ бо подова сѧ цтын кирилъ створи прѣвое писма. азъ нж гако и прѣвомоу сжцоу писмени азъ. и Ѡ бѧ даноу родоу словѣн'скомоу на Ѡврѣстне оустъ. въ разоумъ оучащимъ сѧ боукамъ. великомъ раздвиженнемъ оустъ възгласитъ сѧ. а вна писмена маломъ раздвиженнемъ оустъ възгласатъ сѧ и исповѣдажтъ сѧ. се же сжтъ писмена словѣнськаа. сицеа подбаеть писати и глати. а̄ б̄ в̄ г̄. дроузни же глѣтъ почто естъ. -лн- писменъ створилъ. а можетъ сѧ и менушимъ того писати. гако же и грѣци. -кд- пишжтъ. и не вѣдатъ колицѣмъ пишжтъ грѣци. естъ бо оубо -кд- писменъ.

нж не наплѣнѣжт' сѧ тѣмнѣ книгы. нж приложили сѧтъ дво-
гласныхъ -ѣі- и въ писменехъ же ꙗ̄ ѡ̄ ѣ̄. и -ѡ̄- десѧтноє. и -ѡ̄-
сѣтноє. и съвиражт' сѧ ихъ -лн- тѣмъ же потѡмоу подобно
и въ тѣжде шбразѣ створи стѣынѣ кирнѣлѣ -лн- писменѣ.
дроузѣни же глѣаѣт' чѣсѡмоу же сѧтъ словѣн'скы книгы. ни
того бо єсть бѣ створиѣлѣ. ни то аггѣли. ни сѧтъ нжде конни.
ѧко жидовьскы и рим'скы и еллинѣскы. нжде Ѡ̄ конѧ сѧтъ.
и прижты сѧтъ бѣмѣ. а дроузѣни мнѧтъ ѧко бѣ намѣ єсть
створиѣлѣ писмена. и не вѣдѧт сѧ что глѣаѣще шкаанни. и ѧко
трѣмнѣ жзыкы єсть бѣ повелѣлѣ книгѧмѣ быти. ѧко же въ
єѣгѣли пишѣтъ. и вѣ дѣсѧка написѧна жидовьскы и рим'скы и
еллин'скы. а словѣн'скы нѣ тоу. тѣмѣ же нѣ сѧтъ словѣн'скы
книгы Ѡ̄ бѣ: къ тѣмѣ что ꙗ̄лемѣ или что речемѣ къ тацѣмѣ
везѡумнемѣ. шбачѣ речемѣ Ѡ̄ сѣтхѣ книгѣ ѧкоже научѣномъ сѧ.
ѧко всѣ по радѡу бываѣтъ Ѡ̄ бѣ. а не н'огдож. нѣсть бо бѣ
створиѣлѣ жидовьсѧ жзыкѧ прѣжде. ни рим'сѧ. еллиньсѧ.
нж сир'скы. нмже и адѧмѣ ꙗ̄ла. и Ѡ̄ адамѧ до потопа. и Ѡ̄
потопа дондеже бѣ раздѣли жзыкы при стѣлѣпо-творѣни
ѧкоже пишѣтъ. размѣшенѡмѣ же бывшемѣ жзыкомѣ. и ѧкоже
сѧ жзыци размѣсишж. тако и нравѣи и обывѣає и оустѧви. и
закѡни. и хытрѡсти. на жзыкы. єгѣптѣномъ же землѣмѣренне.
а персомѣ и халдѣѡмѣ и асирѣомѣ. звѣздѡчѣтѣнне. влѣшвенне.
врачевѧнне. чѣровѧннѧ. и всѣ хытрѡсть члѣа. жидѡвомъ же стѣыж
книгы въ нѣхъ же єсть писѧно. ѧко бѣ нѣ бо створи и землѧ. и всѣ
ѧже на нѣн. и члѣа. и всѣ по радѡу ѧко же пишѣтъ. еллинѡмѣ
грамѧтѣкѣнѣ. ритѡрѣкѣнѣ. филѡсѡфѣнѣ. нж прѣжде сѣго елѣнни
не имѣхж своѣмѣ жзыкѣмѣ писмен'. нж финѣчьскыми писменѣ
писѧхж своѣ сѣ рѣчь. и тако вѣшж мнѡгѧ лѣѣта. панѧмѣидѣ же
пѡслѣжде пришедѣ. начѣнѣ Ѡ̄ алѣфы и виты [...]

(За списком 1348 р.)

2

Члѡвѣкъ нѣкѣи имѣ дѣва сына. и рѣчѣ мѣнни сынѣ єю
ѡ̄цоу ѡ̄чѣ даждѣ ми. достѡинѣж чѧстѣ. имѣннѣ. и раздѣли
нѣмѣ имѣннѣ. и не по мнѡзѣхѣ дѣнѣхѣ. сѣвѣравѣ все мѣнни
сынѣ. ѡ̄тѣде на стѣранѣ далѣчѣ. и тоу растѡчи имѣннѣ своѣ

живы блжно· и жднвѣшоу же юмоу всѣ· высть гладъ
крѣпѣкъ на странѣ тон· и тѣ начатъ лишати сѧ· и шѣдъ
прилѣписа єдиномъ отъ житель тоѧ страны· и пошѣла на
села своѣ пастъ свинни· и жѣлааше насытити чрѣво своє
отъ рожьць, ѡже вѣдѣахъ свинни· и никѣтоже не дагааше
юмоу· въ себе пришѣдъ рече· коликоу нанмѣнникъ ѿца моего
избы· ваѣтъ хлѣвы· азъ же съде гладѣмъ гыбнѣ· въставъ
идѣ къ оцѣоу моемоу· и рекѣ юмоу· ѿче съгрѣшихъ на нѣбо
і прѣдъ товоѣ· оуже нѣсмь достоинъ· нарешти сѧ сынъ
твон· сътвори мѧ· гако єдиного отъ нанмѣнникъ твоихъ· и
въставъ иде къ ѿцоу своємоу· иште же юмоу далече сѣштоу·
оузрѣ и ѿць его· и мнѣ юмоу высть· и текъ паде на выѣ
єго и обловыза и рече же юмоу сынъ ѿче съгрѣшихъ на небо
и прѣдъ товоѣ· оуже нѣсмь достоинъ нарешти сѧ сынъ
твон рече же ѿць къ рабомъ своимъ· скоро изнесѣте одеждѣ
прѣвѣж· и облѣчѣте· и и дадите прѣстень на рѣкѣ єго и
сапогы на нозѣ и приведѣше тельць оупитанын· заколѣте·
и вѣдѣше да веселимъ сѧ· гако сынъ мой съ· мрѣтвѣ вѣ и
оживе· изгыбѣлъ вѣ и обрѣте сѧ· и начаша веселитисѧ·
вѣ же ѿнъ єго старѣи на селѣ· и гако грады приближисѧ
къ домоу· слыша пѣниѣ и лкы· и призѣвавъ єдиного отъ
равѣ· въпрашааше· чѣто оубо си сѣтъ· онъ же рече юмоу·
гако братъ твон приде и закла ѿць твон тельць оупитанын·
гако съдрава и приѣтъ· разгнѣвавъ же сѧ· и не хотѣаше
вънити· ѿць же єго ишѣдъ молѣаше· и онъ же отъвѣштавъ
рече ѿцоу своємоу· се колико лѣтъ работѣхъ тебѣ и николиже
заповѣди твоєѧ не прѣстѣпихъ· и мѣнѣ николиже не далъ
єси козѣлате да съ дроугы моими възвеселилъ сѧ выхъ· єгда
же ѿнъ твон съ изѣды твоє имѣниє· с любодѣицами· приде·
закла юмоу тельць питомын· онъ же рече юмоу чѣдо· ты
вьсегда съ мѣноѣ єси· и всѧ моѣ твоѣ сѣтъ възвеселити
же сѧ и възрадовати подобаше· гако братъ съ· мрѣтвѣ вѣ
и живе· изгыбѣлъ вѣ и обрѣте сѧ·

(Зографське евангеліє. Лк., XXIII)

3

Рече Гѣ- не осъжданте да не осъждени бждете нмъ же бо сждѣмъ сждите- сждитѣса вамъ и въ ню же мѣрж мѣрните възмѣритѣса вамъ чѣто же види сжчѣць иже ѣсть въ очеси брата твоего- а бръвьна ѣже ѣсть въ очеси твоемъ не чоуеши или како речеши братоу своему остави и изъмж сжчѣць из очесе твоего и се бръвьно въ оцѣ твоемъ- лицемѣре- изъми прѣвѣ бръвьно из очесе твоего- тогда оузьриши изгати сжчѣць из очесе брата твоего не дадите сѣааго пьсомъ ни помѣтанте енсеръ вашихъ прѣдъ свиннигами- да не попержтъ ихъ ногами своими и вращѣте са растрыгнжтъ вы просите и дастъ са вамъ нщѣте и обращете тлѣцѣте и отъвърьзетѣса вамъ вса къ бо просаи приметъ- и нщѣ и обрѣтаетъ и тлѣкжцоумоу отъвърьзетѣса

(Остромирово евангеліе. Мф., VII)

4

Въ врѣма оно- пришѣдъ ѿисъ въ домъ петровъ видѣ тѣщѣже ѣго лежащѣ- огньмъ жегомж- и прикоснж са ржцѣ ѣмъ- и остави ѡгнь- и вѣста и слоужааше ѣмоу поздѣ же бывъше- приведоша ѣмоу вѣсьны мѣногы- и изгна дѣхы словѣмъ- и вса болащѣа исцѣли да съвждетъ са реченою нсаніемъ пророкъмъ глѣбцѣмъ- тѣ неджгы наша приятъ- и болѣзни понесе оузьрѣвъ же ѿис- мѣногы народы окръстъ себе- повелѣ нти на онъ полъ- и пристѣплъ ѣдинъ кънѣнкъ- и рече ѣмоу оучителю ндж по тебѣ- гомже колнждо идешн- и гла ѣмоу ѿис лиснца ложа нмжтѣ- и пѣтница ѿвськыа гнѣзда- а сынъ чловѣчьскыи не нматъ къде главы подѣклонити- дроугын отъ оученикъ ѣмоу рече къ нѣмоу- гѣи повели ми прѣжде нти- и погрѣти оца моего- ѿис же гла ѣмоу гради по мѣнѣ- и остави мрътвѣа- погрѣти своѣа мрътвѣца- и вѣлѣзъшоу же ѣмоу въ корабль- по нѣмъ ндоша оученици ѣго-

(Остромирово евангеліе. Мф., VIII)

5

Въшъдъшоу ꙗкоу въ каперѣнаоумъ и пристѣпи къ
 нѣмоу сътъникъ мола и и гла. ꙗко отрокъ мой лежитъ
 въ домоу ославленъ. лютеѣ тако стражда. и гла ꙗкоу ꙗко
 пришъдъ исцѣлю и. и отъвѣцавъ сътъникъ рече. ꙗко нѣсмь
 достоннъ да подъ кровъ мой вънннешн. нъ тѣкъмо рци
 слово. и исцѣлѣетъ отрокъ мой. ибо азъ члвкъ ꙗсмь подъ
 владыкоѣ. нмы подъ собою вонны. и глѣж семоу. нди идетъ.
 и дроу-гоумоу. приди и придетъ. и рабоу моѣмоу. сътвори се и
 сътворитъ. слышавъ же ꙗко дивнса ꙗкоу и рече ндѣшнимъ
 по нѣмь. аминь глѣж вамъ ни въ ꙗзи толкы вѣры обрѣтохъ.
 (Остромирово евангеліе. Мф., VIII)

6

Виноградъ чкъ насади. і огради і оплотомъ. і ископа точно.
 і създа стлѣпъ і вѣдастъ і тѣжатедемъ і отиде. і посъла къ
 тѣжатедемъ рабъ въ врѣмѣ. да отъ тѣжатель приметъ.
 отъ плодъ винограда. і нмъше і виша. і посълаша тѣштъ. і
 пакы посъла къ нмъ дроугы рабъ. і того каменнемъ бивъше
 пробнша главѣ емоу. і посълаша вештѣстѣна. і пакы много
 посъла. і того оубиша. і нны многы. овы быжште. овы же
 оубѣжште. Еште же имѣаше единого сѣна възлюбленааго
 своего посъла і того къ нмъ послѣди гла чко посрамлѣжтъ
 сѣна моего. они же тѣжатеде видѣвъше и граджштъ къ севѣ
 рѣшѣ. чко съ естъ наслѣдникъ. придѣте оубиѣмъ і. і наше
 бждетъ достоѣнне. нмъше оубнша и і изврѣгоша и вънъ ізъ
 винограда.

(Зографське евангеліе. Мф., XXI)

7

Въ врѣмѣ оно прѣходѣшоу ꙗкоу ꙗкоу. по нѣмь ндоста
 дѣва слѣпца. зовѣца и глѣжца помнлоуни ны сѣноу дѣдовъ
 пришъдъшоу же ꙗкоу въ домъ. пристѣписта къ нѣмоу слѣпца
 и гла има ꙗко вѣроуѣта ли тако мож се сътворити. гласта
 ꙗкоу ен ꙗко. тогда прикоснѣ сѣ очесоу има. гла бждѣта.
 да никъто же не оубѣстѣ она же ишъдѣша. прослависта и

по всен земли тон- тѣма же нсходащема- се приведоша къ
нѣмоу члѣвкъ нѣмъ бѣсьнѣ и изъгнаоу бѣсоу про҃ла нѣмыи
и дивнша сѧ народи глѣѣще- николи же гави сѧ тако въ
нѣзи- а фарисеи глѣахъ о кѣнѣзи бѣсѣ- изгонитѣ бѣсы- и
прохождааше нѣс- гргѣды всѧ и всен- оучѧ на съборницхѣхъ и
проповѣдаѧ еѡнгелнѣ црстѣвнѧ- и исцѣла всѧкъ недѣлѣгъ и
всѧкъ ѧѣзжъ въ людехѣ-

(Остромирово евангеліе. Мф., IX)

8

Въ врѣмѧ оно нсходащоу нѣсоу отѣ пернхона по нѣмъ
идоша народы мѣнози и се дѣва слѣпца сѣдаца при пѣти-
слышавѣша како нѣсѣ мимо ходитѣ възъпнста глѣѣща
помноуи ны нѣи сѣноу дѣдовѣхъ народѣ же запрѣти нма да
оумлѣчнѧ- она же паче зѣваста глѣюца помноуи ны нѣи сѣноу
давидовѣхъ- и ставѣ нѣс възгласн гѧ и рече чѣто хоцѣта
да сѣтворѣ вама- глѣаста емоу нѣи да отѣврзѣта сѧ очн
наѣхъ милосръдовавѣ же нѣс прикоснѣ сѧ очню нма и авнѣ
отѣврзѣста сѧ нма очн и по нѣмѣ идѣста .:

(Остромирово евангеліе. Мф., XX)

9

Рече нѣ притѣчѣ снѣхъ- оуподобнѣнѣ црствнѣ нѣвьсною-
члѣкоу цроу нже въсхотѣ сѣтѣзати сѧ о словесн- сѣ рабы
своини начѣнѣшоу же емоу сѣтѣзати сѧ- приведоша емоу
длѣжннѣкъ едннѣ- тѣмоѣхъ талантѣхъ немѣщоу же емоу
въздати- повелѣ господннѣхъ его да продадатѣ н- и женѣ
его и чѣда- и всѣ еленко нмѣаше и отѣдати падѣ оубо рабѣ
тѣхъ- клѣнѣаше сѧ емоу глѣа нѣи потрѣпи на мѣнѣхъ и всѧ ти
въздамѣ- милосръдовавѣ же нѣ раба того поустннѣи- и длѣгъ
отѣпоустннѣ емоу- изѣшьдѣ же рабѣ тѣхъ обрѣтѣ едннѣго
клѣврѣтѣхъ свонхъ- нже бѣ длѣжннѣ емоу- сѣтѣхъ мѣцѣтѣхъ и
нмѣнѣхъ- давлѣаше нѣ глѣа въздаждѣ мнѣ- нмѣ же еси длѣжннѣ
падѣ же клѣврѣтѣхъ его на ногоу его молѣаше нѣ глѣа потрѣпи
намѣхъ нѣи всѣ ти въздамѣ- онѣ же не хотѣаше нѣхъ шѣдѣхъ
въсади и въ тѣмьннѣцѣхъ- донѣдеже въздастѣхъ всѣхъ длѣгѣхъ его-

видѣвъше же клеверѣти ѿго бывъшаго - съжалилиша си зѣло и пришѣдъше съказаша господиноу своемуу вса бывъшаго - тогда призъва и господинъ ѿго - гла ѿмоу рабе лоукавын - всь дългъ твои отъпоустихъ ти понеже оумоли ма не подобаше ли и тебѣ помилвати клеверѣта своего - гако и азъ та помилвахъ и прогнѣвавъ са господинъ ѿго прѣдасть и мжчнтелемъ дондеже въздасть всь дългъ свои тако и бѣць мои нѣвсьныи сътворитъ вамъ аще не отъпоуцаете къждо братоу своемуу отъ сѣрдецъ вашихъ прѣгрѣшениихъ . :

(Остромирово евангеліе. Мф., ХVІІІ)

10

Члкъ единъ добра рода иде на странѣ далече - приати себе цѣрствне - і възврати са - призъвавъ же и десать рабъ своихъ - і дастъ имъ десать мѣнасъ - і рече къ нимъ коупаж дѣйте дондеже придѣ - граждане же ѿго ненавидѣахъ ѿго - посълаша молитвѣ въ слѣдъ ѿго глаже не хоштемъ семоу да цѣрствоуотъ надъ нами - і бысть егда са възврати - приимъ цѣрствне і рече да пригласатъ емоу рабы ты - імъ же дастъ сѣребро - да оувѣстъ - какъ коупаж сжтъ сътворили - приде же прѣвы гла гн - мѣнѣ твоѣ придѣла десать мѣнасъ - і рече емоу благы раби добры - ꙗко о малѣ вѣренъ бысть - вѣди областъ нмы надъ десатыхъ градъ - і приде вторы гла - мѣнасъ твоѣ гн - сътвори - д - мѣнасъ - рече же и томоу - і ты вѣди надъ патнихъ градъ - і дроугы приде гла гн - се мѣнасъ твоѣ ѿже имѣхъ - положенъ въ оуброусѣ воѣахъ бо са тебе - ꙗко члвкъ вѣръ еси - въземлеш ѿго же не положъ - і жнеш ѿго же не сѣвъ - гла емоу отъ оустъ твоихъ сжждѣ ти зѣлы рабе - вѣдѣаше ꙗко азъ члвкъ вѣръ есмъ - въ земля ѿго не сѣхъ - і почто не въздасть моего сѣребра пѣнажнникомъ - і азъ пришѣдъ съ лихвож истѣзалъ е вимъ - і прѣдѣстоѣштинимъ рече - възмѣте отъ него мѣнасъ - і дадите имъштжоумоу - і - мѣнасъ і рѣшѣ емоу гн иматъ - і - мѣнасъ -

(Маріинське евангеліе. Лк., ХІХ)

11

Въ врѣмѣ оно възнесоста родителѣ отрочѣ ꙗ́са въ неѣрслимѣ· поставити прѣдъ гѣмъ· тако же ꙗсть писано· въ законѣ гѣни тако въстакъ младенець мжжѣска полоу· развързана ложе сѣна· сѣто гѣви наречетьсѣ и дати жьртвѣ по реченоуоуоуоу въ законѣ гѣни· дѣва гѣрличница· или дѣва пѣтеньца голжвинна· бѣ чѣлкѣ въ неѣрслимѣ· ꙗмоу же нма сѣмеонъ и чѣлкѣ съ правьднѣ и чьстивѣ чага оутѣхы ꙗзѣвы· и дѣхъ бѣ сѣтъ въ нѣмъ· и бѣ ꙗмоу отъвѣщано дѣхъмъ сѣтынмъ· не видѣти сѣмьрти прѣжде даже видитъ хѣ гѣни и приде дѣхъмъ въ цѣрквь и ꙗгда въведоста родителѣ· отрочѣ ꙗ́са· сѣтворити нма· по обычаю законьноуоуоу о нѣмъ· и тѣ пригати ꙗ на ржкоу своѣю и блгсловн сѣмеонъ бѣ и рече нынѣ отъпоустити раба твоего блко· по гѣлоу твоемоу съ мирѣмъ тако видѣсте очи мои спсѣннѣ твое ꙗже ꙗси оуготовалъ прѣдъ лицемъ въсѣхъ людин· свѣтъ въ окрѣвѣннѣ ꙗзыкомъ· и слава людин твоихъ нѣла и бѣ носифъ и мати ꙗго· чоудѣшасѣ· о гѣмьыхъ о нѣмъ и блгслови га сѣмеонъ и рече къ марии· матери ꙗго се лежитъ съ на падѣннѣ и на възстаганнѣ мѣногомъ въ нѣли и въ знаменнѣ прѣрочно·

(Остромирово евангеліе. Лк., II)

12

Въ врѣмѣ оно· мимо нды ꙗ́сѣ видѣ чловѣка слѣпа отъ рожьства и възпросиша и оученици ꙗго гѣжше· равни· кѣто сѣгрѣши съ ли или родителѣ ꙗго· да слѣп родисѣ отъвѣща ꙗ́сѣ ни съ сѣгрѣши ни родителѣ ꙗго· нѣ да гавати сѣ дѣла божни на нѣмъ· мѣнѣ подобаѣтъ дѣлати дѣла поствлавѣшааго ма доньдеже днѣ ꙗсть· придетъ же ноцѣ· ꙗгда никѣто же не можетъ дѣлати ꙗгда же въ мирѣ ꙗсмь свѣтъ ꙗсмь мироу· си рекъ планижа на землю· и сѣтвори вѣрннѣ отъ плюновѣнига и помаза ꙗмоу очи вѣрннѣмъ· и рече ꙗмоу· иди оумын сѣ въ кжпѣли силоуомьстѣ поствланъ шьдѣ же и оумы сѣ и приде видѣ сжсѣди же и нже и бѣахъ видѣли прѣжде тако слѣпъ бѣ· гѣлаахъ не съ ли ꙗсть сѣдан и просѣ·

(Остромирово евангеліе. Ин., IX)

13

Петръ же вѣнѣ сѣдѣаше· на дворѣ і пристѣпи къ нѣмоу
 една рабыни· гл҃ашти· і ты вѣ съ ісѣмъ галилѣискымъ·
 онъ же отъверъже сѧ прѣдъ всѣмн гл҃а· не вѣмъ чыто гл҃ешн·
 ішьдѣшю же емоу въ врата· оузырѣ и дроугаѣ· і гл҃а емоу· тоу
 і съ вѣ чѣкъ· съ ісѣомъ назарѣнномъ· і паку отъверъже сѧ
 съ клатвоѣж· ѣко не знаѣж чѣка· не по многоу же пристѣплше·
 стоѣаште рѣша петрови· въ істинѣ і ты отъ нихъ еси·
 і бесѣда твоѣ авѣ тѧ творитъ· тѣгда начатъ ротити
 сѧ і клати сѧ· ѣко не знаѣж чѣка· і авне коуръ възгласи і
 помѣнѣ петръ гл҃а ісѣвъ і рече емоу ѣко прѣжде даже коуръ не
 възгласитъ· три кр҃аты отъверъжешн сѧ мене· і ішьдѣ вѣнъ
 плака сѧ гор'ко·

(Зографське евангеліе. Мф., XXVI)

14

Чл҃къ единъ съхождааше отъ нѣма въ ерихѣ і въ
 разбонники выпаде· иже и съвлѣкъше и· и ѣзвы възложъше
 отидѣ· оставльше елѣ живѣ сѣштъ· по приключаю же нерен
 единъ съхождааше пѣтемъ тѣмъ· і видѣвъ и мимо нде·
 такожде же и левѣннѣтъ· бивъ на томъ мѣстѣ· пришедъ и
 видѣвъ и мимо нде· самарѣннѣтъ же единъ грады приде надъ
 нь· і видѣвъ и милосѣрдва· і пристѣплъ обаза строоупы его
 възлива· олѣн и вино· въсаждъ же и на свон скотъ приведе
 и въ гостинницѣ· і прилежа емъ і на оутрѣни ишедъ изьмъ
 дѣва пѣнѣза дастъ гостиньникоу· і рече емоу прилежи емъ і
 еже аште принждивешн· азъ егда възвращѣтѣ сѧ въздамъ ти·
 (Маріинське евангеліе. Лк., X)

15

въ оно^ѣ· оубѣди ісѣ оученикы своѧ вѣлѣсти въ коравь·
 и варити его на онъ полъ морѣ· дондеже отъпоуститъ
 народъ· и отъпоуцѣ народъ възиде на горѣ единъ· помолитъ
 сѧ· поздѣ же бивѣшю въ ·д̄· ѣже же годинѣ ноци· приде къ
 нимъ ісѣ по мороу хода· и видѣвъше і оученици его по мороу
 ходаца· оубогаша сѧ гл҃ашце· гако призракъ естъ и отъ страха

възъпиша· и гла имъ ꙗко надѣвите сѧ тако азъ есмь и не вонте сѧ· отъвѣщаа же петръ рече емоу ꙗко· аще ты еси повели ми прити къ себѣ· ꙗкоже рече емоу приди· излѣзъ же нсѣ кораблѣ петръ и хоуждаше по водѣ и приде къ ісѣу видѣ же вѣтръ лють оубога сѧ· и нача потаплѣти сѧ· и възъпи гла ꙗко ꙗкоспима· ꙗкоже простъръ ржкж ѡтъ его· и гла емоу маловѣре· почто сѧ сжмнѣ· и вълѣзъшию емоу въ корабль оулеже вѣтръ· а сжщєи въ кораблє поклоннша сѧ емоу ꙗкоже· тако· ты еси въ истинѣхъ бжнїи снѣ и прѣплоувъше· приде въ земльєхъ генисареѣ·

(Гавина книга. Мф., XIV)

16

Исѣ оу рождшоу сѧ въ виѣлѣи ноуденстѣ· въ дньи нрѣа цѣра· се влѣсви отъ вѣстока· придоша въ нѣрсалимъ ꙗкоже· кѣде естъ рожднїи сѧ цѣрь ноуденскъ· видѣхомъ бо звѣздахъ єго на вѣстоцѣ· и придохомъ поклонити сѧ ємоу· оуслышавъ же нрѣа цѣрь смѣте сѧ· и всѣ нѣрсалимъ съннмъ· и събравъ всѧ архїереѣхъ и кѣннїишнїи людьскїи· въпрашааше ѧ· кѣде хѣсѣ раждаєтъ сѧ· они же рекоша ємоу въ виѣлѣи ноуденстѣ· тако бо писано естъ ꙗкоже· и ты виѣлѣомє· землє ноудова· ничнмъ же мьнши єси въ влѣкахъ ноудовахъ· нсѣ тебе бо изидетъ блѣкѣ· нже оупасетъ люди моѣхъ ꙗкоже· тогда нрѣа отан призъвавъ влѣхвы· испыта отъ ннхъ врѣмѣ гавльша сѧ звѣзды· и постълавъ въ виѣлѣемъ рече· шѣдъше испытанте извѣстѣно о отрочѣхъ· єгда же оберѣщете· повѣдите ми· да и азъ шѣдъ поклонѣ сѧ ємоу· они же послоушавъше цѣра· ндоша· и се звѣзда ѡже видѣша на вѣстоцѣ ндѣвшє прѣдъ ннми· дондєже пришѣдъши ста върхоу· ндєже бѣ отрочѣ· видѣвъше же звѣздахъ вѣздрадоваша сѧ радостнѣхъ велнкохъ зѣло и въшѣдъше въ храмннѣ· видѣша отрочѣ съ марнїєхъ матернѣхъ єго и падъше поклоннша сѧ ємоу· и отъврѣзъше сѣкровнїца своѣа· принесоша ємоу дары· злато и ливанъ и змѣрьнѣ· и отъвѣтѣ прннмъше въ сѣнѣ· не възвратити сѧ къ нрѣау· нъ ннѣмъ пѣтѣмъ отидоша въ странѣхъ своѣхъ· отъшѣдъшемъ же влѣхвомъ· се ѡнглѣ ꙗкоже въ сѣнѣ гавнса носифоу· гла вѣставъ поннн отрочѣа и матерѣ

ієго- и вѣжи въ егѣптѣ и вѣди тоу- доньдеже ти рекж- хоцетъ
во родѣ искати отрочатѣ- да погоубитѣ іє- онъ же въставъ
полтъ отроча и матеръ ієго ноштинж- и отиде въ егѣптѣ- и
вѣ тоу до оумрътнѣа родова-

(Остромирово евангеліе. Мф., II)

17

На гдѣа оуповахъ, какъ рече́те дѣши моѣй: превнтай по
горамъ, гакъ птица; гакъ сѣ грѣшницы налакоша лѣкъ,
оуготоваша стрѣлы въ тѣлѣ, сострѣла ти во мѣцѣ правыа
сѣрдцемъ. Занѣ гѣже ты совершилъ а҃си, о҃ни разрѣшилша:
прѣникъ же что сотвори; гдѣ во храмѣ стѣмъ своѣмъ. Гдѣ,
на нѣси прѣтолъ егѣ: о҃чи егѣ на ницаго призираетѣ, вѣжди
егѣ и спытаетѣ сыны челоѣческіа. Гдѣ и спытаетъ прѣнаго
и нечестиваго: любѣи же непраѣдѣ, ненавидитъ свою дѣшѣ.
Дождитъ на грѣшники сѣти, о҃гнь и жѣпель, и дѣхъ вѣренъ,
часть чашн нхъ. гакъ прѣнъ гдѣ: и правды возлюбн: правоты
видѣ лице егѣ.

(Псалтир, поч. XX ст.)

Глава:

18

Спсі ма гдѣн, гакъ ѡскѣдѣ прѣбный, гакъ оумалишасѣ
нѣстны ѡ сынѡвъ челоѣческнхъ. Сѣетнаа глабола кѣждо ко
нѣскреннемѣ своемѣ: о҃стнѣ лѣстнвыа въ сѣрдцѣ, и въ сѣрдцѣ
глаболаша злаа. Потребнѣтъ гдѣ всѣ о҃стны лѣстнвыа,
а҃зыкъ велерѣчивый, Рѣкшыа: а҃зыкъ нашъ возвеличимъ,
о҃стны наша при насъ сѣтъ: кто намъ гдѣ ѣсть; Страсти
ради ницихъ, и въздыханіа о҃бѡгнхъ, нынѣ воскрѣнѣ,
глаболетъ гдѣ: положѣсѣ во стѣснѣе, не ѡбниѡсѣ ѡ немъ.
Словеса гдѣна, словеса чѣста, сревро разжѣно, нѣкѣшено земли,
ѡнѣшено седмерицею. Ты гдѣн сохраниши ны, и соблюдѣши ны ѡ
рѡда сегѡн во вѣка. Окрестъ нечестивн хѡдатъ: по высотѣ
твоей о҃множилъ еси сыны челоѣческіа.

(Псалтир, поч. XX ст.)

Гдн вседержителю, бже отецъ нашихъ, авраамовъ, исааковъ, иіақвль, и сѣмене ихъ првнэгъ, сотвориный нво и зѣмлю со всею лѣптою ихъ, свазавый море словомъ повелѣнїа твоегѡ, заключивый безднѡ, и запечатствовавый ю страшнымъ и слáвнымъ именемъ твоимъ, егѡже всл богатса, и трепещѡтъ ѡ лица силы твоеа: гакъ непостомнно великолѣпїе славы твоеа, и нестерпимъ гнѣвъ ѣже на грѣшники прецѣнїа твоегѡ. Безмѣрна же и неизслѣдованна млсть ѡбѣщанїа твоегѡ. Ты во еси гдѣ вышнїй блгѡтробенъ, долготерпѣливъ, и многомлтивъ. И каѣйса ѡслобахъ челѡвѣческихъ. Ты гдн, по множествѡ блгости твоеа ѡбѣщаль еси покаанїе, и ѡставленїе согрѣшнвшымъ тебѣ, и множествомъ щедрѡтъ твоихъ ѡпредѣлилъ еси покаанїе грѣшникѡмъ во спсѣнїе. Ты оубѡ гдн бже силъ, не положилъ еси покаанїе првнымъ, авраамѡ, и ісаакѡ, и іақвѡ, не согрѣшнвшымъ тебѣ: но положилъ еси покаанїе на мнѣ грѣшномъ, занѣ согрѣшнхъ паче числапеска морскагѡ. Омножишася беззакнїа моа гдн, оумножишася беззакнїа моа, и нѣсмь достоинъ воззрѣти, и видѣти высотѡнвнѡю, ѡ множества неправдъ моихъ. Сплаченъ есмь многими оумами желѣзными, во ѣже не возвестн главы моеа, и нѣсть мнѣ ѡславленїа: занѣ прогнѣвахъ гѡрость твою, и лѡкавое пред тобою сотворихъ, не сотвориный боли твоеа, и не сохранивый повелѣнїй твоихъ. И нынѣ приклоню къ тебѣ сѣрдца, требѡ ѡ тебе блгости: согрѣшнхъ гдн, согрѣшнхъ, и беззакнїа моа азъ вѣмъ, но прошѡ моа са: ѡслави мнѣ, гдн, ѡслави мнѣ, и не погуби мене со беззаконїи мои: ниже въ вѣкъ враждовавъ соблюдеши зѡлъ моихъ, ниже ѡсѡдиши ма въ пренспѡднихъ землїи. Занѣ ты еси бже. Бгѣ кающнхса, и на мнѣ гдн виши всю блгость твою, гакъ недостѡйна сѣща спсѣши ма по мнозѣи млти твоеї, и восхвалю та вынѡ во днѣхъ животѡ моегѡ. гакъ та поѣтъ всл сила нѣнаа, и тѡма естъ слава во вѣки вѣкѡвъ, амїнь.

(Псалтир, поч. XX ст.)

Сохранн ма г^сдн, г^ак^в на т^л оу^повахъ, Р^ѣхъ г^сд^вн:
 г^сдъ мой еси ты: г^ак^в блг^нхъ мойхъ не тр^ев^деши. Ст^бымъ,
 нже с^втъ на земл^и ег^в, оуднв^н г^сдъ вс^л хот^ѣн^на сво^л въ
 н^нхъ. Оу^пмножннс^л не м^лщн н^хъ, по с^нхъ оу^сскорн^ша.
 не совер^л соборы н^хъ ѿ скров^ѣн, нн поман^л же н^мен^ъ н^хъ
 оу^стама мойма. Г^сдъ часть досто^лн^на моег^в, н чаши мое^л:
 ты еси оу^сстро^ла^н досто^лн^не мое^л мн^ѣ. Оу^жа^л напад^лоша мн^ѣ
 въ державныхъ мойхъ: н^во досто^лн^не мое^л державно е^стъ
 мн^ѣ. Бл^гословлю г^сда враз^лмн^ѣшаго ма^л: е^ще же н до н^ощн
 нака^лзаша ма^л оу^тр^лв^ы мо^л. Предзр^ѣхъ г^сда предо мною
 вы^нл, г^ак^в ѡдесн^ю мен^ѣ е^стъ, да не подвн^жлс^л. Сег^врадн
 возвеселн^сл с^ѣрдце мое н^во в^озрадовас^л а^л зык^ъ мой, е^ще же н
 плоть мо^л вселн^тс^л на оу^пова^ннн. Г^ак^в не ѡста^лвшн д^лш^л
 мою во ад^ѣ, ннже^л д^лсн пр^лвном^л тво^ем^л внд^ѣтн н^ст^лв^нн^л.
 Сказа^ллъ мн^ѣ еси п^лтн^н живота^л: н^сполнншн ма^л вес^ѣл^нл съ
 лице^мъ тво^нмъ: красота въ десн^цѣ тво^ѣн въ кон^ѣц^ѣ.

(Псалтир, поч. XX ст.)

21

Док^лб^ѣ г^сдн, зав^ѣдешн ма^л до кон^ца; док^лб^ѣ ѡв^раца^ѣешн
 лице^мъ тво^ѣ ѡ мене^л; Док^лб^ѣ полож^л сов^ѣты въ д^лшн^н мо^ѣн,
 бол^ѣз^нн въ с^ѣрдц^ѣ мое^мъ д^ѣнь н^ч н^ощ^н; док^лб^ѣ вознес^ѣтс^л
 вра^гтъ мой на ма^л; Прнзрн, оу^сслышн ма^л г^сдн б^же мой: просв^ѣтн^н
 очн мой, да не когда оу^сн^л въ см^ѣрт^ь. Да не когда реч^ѣтъ вра^гтъ
 мой: оу^кр^ѣпн^лс^л на него^л. Ст^лжа^ющн мн^ѣ в^озрад^лд^лютс^л, а^ще
 подвн^жлс^л. Аз^ъ же на м^лтъ твою оу^повахъ: в^озрад^лдетс^л
 с^ѣрдце мое ѡ сп^сс^ѣннн тво^емъ: восп^ою^л г^сд^вн бл^год^ѣл^лвшем^л
 мн^ѣ, н пою^л н^менн г^сда вышн^лг^л.

(Псалтир, поч. XX ст.)

22

Реч^ѣ без^лменъ въ с^ѣрдц^ѣ сво^ѣмъ: н^ѣсть б^гтъ. Растл^ѣша
 н^н ѡмерз^ншас^л въ начин^ннхъ: н^ѣсть твора^н бл^гостын^н.
 Г^сдъ съ н^вс^ѣ прнн^че на сы^ны чел^лв^ѣческ^л: внд^ѣтн, а^ще
 е^стъ раз^лм^ѣва^л н^лн взыска^н б^га. Всн оу^клонн^шас^л,

вкѣпѣ неключими быша: нѣсть творѣи бл҃гостыню,
нѣсть до единого. Ни ли оуразумѣють вси дѣлающии
беззаконіе, снѣдающии люди моѣ въ снѣдѣ хлѣба, г҃да не
призваша. Тамъ оубоѡшася страха, ѡдѣже не въ страхѣ,
г҃а въ рѣдѣ прѣдѣхъ. Говѣтъ ницагѡ посрамисте:
г҃да же оупованіе егѡ есть. Кто дасть ѡ сѡна сп҃се нїе и҃лево;
внегда возвратитъ г҃да плѣненіе людеи своихъ, возрадетса
іакѡвъ, и возвеселитса и҃ль.

(Псалтир, поч. XX ст.)

Глава:

23

Г҃ди, кто ѡбитаетъ въ жилищи твоѣмъ; и҃и кто вселитса
во тѣбѣ гора твою; Ходѣи непорѡченъ, и дѣлаѣи правдѣ,
глаголаѣи истинѣ въ сердцѣ своѣмъ: Иже не оульстѣи ѡ зыкомъ
своимъ, и не сотвори искреннемъ своемъ зла, и поношеніа не
пріимъ на ближніа своѣ. Оуничиженъ естъ предъ нимъ
лѡкавнѡи, боѡщыа же са г҃да славитъ: кленыи са искреннемъ
своимъ, и не ѡметѡса: Сребра своегѡ не даде въ лихѡвѣ, и
мзды на неповинныхъ не пріимъ. творѣи сѡ не подвижитса
во вѣкѣ.

(Псалтир, поч. XX ст.)

24

Дѣлїа сватыхъ апѡстѡлъ

а. Перѡе оубѡ слово сотвори хъ ѡ всѣхъ, ѡ Феѡфїле, г҃аже
начатъ Иисъ творити же и оучити,

б. Даже до днѣ, въ ѡныже заповѣдавъ Апѡтолмъ Дхѡмъ
тѣтымъ, и҃же и зѣра, вознесѣса:

г. Предъ нимже и постаѡи себѣ жива по страданїи своѣмъ.
Во мнѡзѣхъ истинныхъ знаменїихъ, денми четыредесатми
гавлаѡса имъ, и глагола, г҃аже ѡ царствїи Бжїи:

д. Съ нимже и г҃дый повелѣ имъ ѡ Иерѡсалїма не
ѡлѡчатса, но жда ти ѡвѣтованїа О҃ца, еже слышасте ѡ менѣ:

е. г҃ако Іѡаннъ оубѡ крѣтилъ естъ водою, вы же имате
крѣтитса Дхѡмъ тѣтымъ, не по мнѡзѣхъ си хъ днѣ хъ.

5. Онѣ же оубо сошедшеса вопрошаху его, глаголюще: Гдн, аще въ лѣто сѣе оустроиши црѣтвіе Іілево;

3. Рече же къ нимъ: нѣсть ваше разумѣти временанлѣта, гакже Оцъ положи во своей власти:

н. Но прїимете силѣ, нашедшѣтѣ оумѣ дхѣ на вы, и вѣдете мнѣ свидѣтели во Іерусалимѣ же и во всей Іудей и Самарїи и даже до послѣднихъ земли.

ф. И сіа рекъ, зрашымъ имъ взятса, и облакъ податъ его ѿ очю ихъ.

ї. И егда взирающе бяху на нво, и дѣшѣ ѣмѣ, и се мѣжа два ста пред нимъ во одежди бѣлѣ,

аї. И же и рекоста: мѣжїе Галїлейстїи, что стонте зраше на нво; сїи Іи съ возносыиса ѿ васъ на нво, такожде прїидетъ, и мже образомъ видѣсте его и дѣша на нво.

бї. Тогда возвратишася во Іерлїмъ ѿ горы нарицаемыя Елеѡнъ, гакже есть близъ Іерлїма, събвѣты и мѣщїа пѣть.

гї. И егда внидоша, възидоша на горницѣ, и дѣже бяху пребывающе, Петръ же и Іаквѣ и Іуаннъ и Андрей, Фїліппъ и Ѡма, Варѡломей и Матѡей, Іаквѣ Алфѣевъ и Сїмонъ Знѡтъ, и Іуда Іаквель.

дї. Сїи вси бяху терпаше единодѣшнѡ въ молитвѣ и моленїи, съ женами и Мрїєю Мтрїю Іисовою, и съ братїєю егѡ.

еї. И во днї тѣмъ воста въ Пѣтръ посредѣ оученикъ рече: (вѣ же имѣнъ народа възпѣ гакъ стѡ и двадесать:)

ѕї. Мѣжїе братїе, подоваше скончатиса писанїю семѣ, еже предрече Дхъ свѣтїи оустѣ дѣдовыми, ѿ Іудѣ бывшемъ вожди ѣмшымъ Іиса:

зї. гакъ прїтѣчъ вѣ съ нами, и прїимъ баше жрѣвїи слѣжвы селѣ.

нї. Сїи оубо стѣ жасело ѿ мзды неправедныа, и ницѣ бывъ просѣдса посредѣ, и нзлїася всѣмъ оутрѡба егѡ:

фї. И разумно бѣсть всѣмъ жившымъ во Іерлїмѣ, гакъ нарецисѣ селѣ томѣ своимъ ихъ ѡзыкомъ ѡкелдамѣ, еже есть селѣ кровѣ.

К. Пншетса бо въ книзѣ ѱаломствѣй: да вѣдетъ двѣрѣ ѣгѡ пѣстѣ, и да не вѣдетъ живѣщагѡ въ нѣмѣ, и ѣпископство ѣгѡ да прїиметъ и нѣ.

Ка. Подоваѣтѣ оубо ѡ сходявшихса съ нами мѡже и во всяко лѣто, въ нѣже вниде и нѣзде въ насѣ Гдѣ Иисѣ.

(Дїанна Апостолів, XIX ст.)

25

Сотворенье свѣта.

На початкѣ сотворилъ Богъ небо и землю. Земля была пѣста и порожна, покрыта глѣбокими водами и окрѣжена темнотою. Надъ водами оуносилса Дѡхъ Божїй. И рекъ Богъ: "Най вѣде свѣтло". И заразъ настало свѣтло. То былъ день першїй. Дрѣтого дня рекъ Богъ: "Най станеса звѣдъ небесный". И въ сей часѣ станѣло красное, голѣвое небо. Третього дня сказалъ Богъ: "Най соверѣтса воды въ одно мѣстце, и най оукажеса сѡша". И сталоса такъ. И назвалъ Богъ сѡшѣ землю, а собранье водъ назвалъ моремъ. И рекъ Богъ: "Земля най зродитъ травѣ, зела выдающїи сѣмена, и дерева плодовиїи". И сталоса такъ. Земля оукрасилса зеленою травою, безчисленными цвѣтами и всякого рода деревьями. Четвертого дня рекъ Богъ: "Най вѣдѣтъ свѣтила на небѣ, цѡбы свѣтили надъ землею и значили дни и лѣта". И появилоса на небѣ гасное солнце, цѡбы свѣтити въ день, и мѣсѣць а съ нимъ безчисленное множество звѣздъ, цѡбы свѣтити въ ночи. Пятого дня рекъ Богъ: "Най вѣдѣтъ въ водѣ рыбы, а въ воздѡхѣ птицѣ". И оживилса вода всякого рода рыбами, а воздѡхъ лѣтающими птицами. Шестого дня рекъ Богъ: "Земля най выдастъ гады и звѣри всякого рода". И тоѣ сталоса. Наконецъ сотворилъ Богъ чоловѣка. И видѣлъ Богъ все, цѡ сотворилъ, и все было дѡже добре.

Такъ отже сотворилъ Богъ весь свѣтъ видимый въ шести дняхъ, сего же дня Онъ ѡтпочилъ, благословилъ сей день и освѣтилъ его.

(Бївл. оповїд. Укр. ред., поч. XX ст.)

Першіи люди. Рай. Першіи приказъ Божій.

На земли было оуже все, чога чоловѣкъ до житья потребѣе. И рекъ Богъ: Сотворѣмъ чоловѣка на образъ и подобіе наше; най панѣ надъ рыбами морскими, надъ пѣднебесными птицами, надъ всѣми звѣрами, и надъ всею землею. - И оутворилъ Богъ тѣло чоловѣка зъ землѣ и вдѣнѣвъ въ него дѣшѣ безсмертнѣ. Томѣ першомѣ чоловѣковн далъ Богъ имя Адамъ, то значитъ, зъ землѣ оутвореный.

Адама осадилъ Богъ въ прекрасномъ огородѣ, который называеся рай. Въ раю были розличнии дерева съ смачными и здоровыми овочами. Изъ находившогося тамъ жерела выплывали въ чотыри стороны рѣки, которіи своимн водами орошали весь огородъ. Посередъ раю росло дерево, которое звалось деревомъ пѣзнанья доброго и злого. - Въ томъ то прекрасно мъ раю оумѣстилъ Богъ першого чоловѣка, и хотачи, цобы чоловѣкъ заслѣжилъ собѣ на счастливо сть райскѣю послѣшеньствомъ, сказалъ емѣ: "Зъ каждого дерева райского можешъ ѣсти овочи, лишь зъ дерева по пѣзнанья доброго и злого не ѣжь, во гако то лъко вкѣсишь зъ него овочѣ, смертїю оумрешъ". Потѣмъ привѣлъ Богъ передъ Адама всѣ звѣри, и ѣнъ далъ кожномѣ имя. - Адамъ былъ самъ одинокій на земли. Далъ того рекъ Богъ: "Не добре быти чоловѣковн самомѣ; сотворѣмъ емѣ помо чницу, подо бнѣ емѣ; и спѣстилъ на Адама твердый сонъ. Коли Адамъ заснѣлъ, вынулъ Богъ одно ребро изъ вокѣ его, и изъ того ребра оутворилъ невѣстѣ. Коли же Адамъ пробѣдился, припровадилъ Богъ невѣстѣ передъ него. Адамъ оурадовался и сказалъ: "То ко сть зъ кости моеи и плоть зъ плоти моеи", и далъ невѣстѣ имя Ева (то естъ: мати всѣхъ живѣчихъ).

(Бібл. оповід. Укр. ред., поч. XX ст.)

Погрєвєніє Інсоуса

Цовѣ страчєныхъ тѣлесѧ неоставѧлиса на крестѧхъ въ Сѣвѣотѣ черєзъ прѧзѣдникъ Пасхи, прійшливѣнны и поломили голєни, т.є. нѣги нїжше колѣнъ, двома злодѣгамъ, авѣ вѣрше сконѧли. Прійшо́вши же къ Инсѣсѣ, оу́вїдѣли, цю Ѡнъ оу́жє оумѣръ, и не перебивѧли Емѣ голєній; но одѣнъ изъ воннѣвъ, цовѣ лѣ чше оудостовѣритисѧ о Егѣ смѣртѣ, пробїлъ Емѣ копїемъ ребрѣ, изъ которѣго за́разъ вытекла кровь и вода.

Пѣдъ вѣчеръ, прійшо́лъ Іосифъ изъ Арїмѣѣи, богѧтый и знаменїтый совѣтникъ, который несогласїлсѧ былъ съ Іудѣями на доуѣйство Исѣса оудѧлсѧ смѣло къ Пїлатѣ и просїлъ егѣ о тѣло Инсѣса. Пѣслѣ то́го Ѡнъ и Нїкодїмъ, который давнѣйше разъ былъ прійшо́лъ но́чію къ Инсѣсѣ, пѣшли рѧзомъ и снали тѣло Инсѣса изъ крестѧ, намастили оно́е дорожїми ма́стїми и обвїли въ чїстѣю плащанїцю. Блїзъко мѣстца, гдє Инсѣсъ былъ роспѧтый, нахѣдїлсѧ огорѣдъ Іосифѧ, въ которѣмъ Ѡнъ былъ велѣлъ длѧ сѣбе новїй грѣвъ высѣчи въ кѧмени. Тамъ положили онї тѣло Инсѣса. Потѣмъ привѧли велїкїй кѧмень перѣдъ двѣри грѣва.

Слѣдѣющѣго днѧ собрѧлиса архїерѣѣ и Фарїсѣѣ, боу Пїлатѧ и сказали: "Пѧне, припѣмнїлисмо совѣ, цю лестѣцъ ѣный за жїтѣлѣ говорїлѣ, цю воскресне въ трѣтїй дєнь. Прикажї прѣдъ стєрегчї грѣвѣ Егѣ до трѣтего днѧ, авѣ оученикї Егѣ непрішли и не оукрѧли Егѣ и потѣмъ не розголосїли въ наро́дѣ, цю Ѡнъ воскресъ изъ мѣртвѣхъ, а такъ послѣднѧ лестъ вѣдє гѣрша пѣрѣвѣ". Пїлатъ ѣтвѣчѧлъ нмъ: "Дастъ сѧ вамъ стѣрѣжѧ, ндѣте же самї и постѧвте стѣрѣжѣ, такъ самї разѣмѣете". Онї пѣшлипостѧвили стѣрѣжѧ при грѣвѣ и крѣмѣ то́го запечѧтали кѧмѣнь грѣва.

(Бївлїйна їсторїѧ, II пол. XIX ст.)

Воскресѣніе Инсоу́са

Коли зазорѣло ра́но по́слѣ СѸввѣты, ста́ло на́разъ вели́ке землетра́сеніе. Въ то́мъ само́мъ момѣнтѣ вѣйшо́лъ ИнсѸсъ живы́й изъ гро́ба сла́вно. Въ то́е же вре́мя зстѸпѣлъ а́нгель съ не́ба, которо́го лицѣ блиста́ло какъ мо́лніа и одѣга́ніе бы́ло вѣле какъ снѣ́гъ, и на до́казъ, що́ Го́сподь и́стинно воскрѣ́сь, отвали́лъ ка́мѣнь и оу́сѣ́лъ на немъ. Стѣро́жѣ при гро́вѣ изъ стра́хѸ попада́ли на зе́млю га́ко ме́ртвіи Опама́тавшіи са, повстава́ли и бо́рзо повѣ́гли въ го́родъ.

Вечеро́мъ пере́дъ тимъ на́кѸпѣли бы́ли гдекоторі́ повожни́ жены́ благово́нній ма́сти, що́бы пома́зати тѣ́ло ИнсѸса. Тѣ́н оу́да́лиса дѸже ра́но къ гро́бѸ. Дорѣ́гою идѸчи говори́ли жа́лостно одна́ ко дрѸгой: "Кто о́твалитъ на́мъ ка́мѣнь отъ дверѣ́й гро́ба?" Но прише́дши тамъ, оу́ви́дѣли що́ ка́мѣнь былъ оу́же о́твалѣ́нъ. Въ то́скныхъ дога́дкахъ вѣншли́ въ гро́бъ, и до́стно не найшли́ въ немъ тѣ́ла ИнсѸсового. ЗажѸрени́ изъ то́и причи́ны дѸже, оу́зрѣ́ли они́ на́разъ двоухъ а́нгеловъ въ блиста́чнхъ оде́жахъ. Они оу́жаснѣ́лиса. Ангель же на пра́вдѣй сторо́нѣ ихъ сказа́лъ: "Не бо́итесь; вы шѸка́ете ИнсѸса Назара́нина роспа́того; О́нъ возста́лъ и нема́ Егѣ́ тѸ. Идѣ́те и скажѣ́ть то́е оу́ченика́ма Егѣ́, особѣ́нно же Петро́". Тогда́ они́ о́тѣншли́ поспѣ́шно съ вели́кою ра́достію, що́бы то́ возвѣ́стити оу́ченика́мъ.

(Біблійна історія, II пол. XIX ст.)

Инсоу́съ подаѣ́ Петроу́ найвы́шшою́ вла́сть па́стырства́ Апѣ́столы оу́да́лиса по при́казѸ Го́спода изъ ІерѸсали́ма въ Галиле́ю. ТѸ га́вилса́ имъ ИнсѸсъ одно́го дня́ на о́зерѣ́ Геннисаре́-ѣскѣ́мъ, благослови́лъ ихъ ло́витвѸ́ рыбе́ и ѣ́лъ съ ними. Коли́ были́ пообѣ́дали, вопро́силъ Сѣ́мона Петро́: "Сѣ́моне Іѣ́нинѣ́ любишь-ли ты Ма́ больше́ си́хъ?" Петро́ о́твѣ́чалъ: "И́стинно Го́споди́ Ты вѣ́си га́ко люблю́ Те́". На то́е сказа́лъ емѸ́ ИнсѸ́ съ: "Паси́ га́гницѣ́ Мои́" Потѣ́мъ спроси́лъ ИнсѸ́ съ второ́й разъ: "Сѣ́моне Іѣ́нинѣ́, любишь-ли ты Ма́?" Петро́ о́твѣ́чалъ: "Ей го́споди́, Ты вѣ́си, га́ко люблю́

Тѧ". Инѡсъ сказа́лъ зновѣ: "Паси́ овцѣ Мои́!" Незадо́лго потѡмъ спроси́лъ его́ Инѡсъ по трѣтій разѣ: "Симоне́ Іо́ннинъ. любишь-ли ты Ма́?" Петро́въ засмѣти́лся, що́ оу́же трѣтій разѣ спроси́лъ его́, чи́ любитѣ Егѡ́ и сказа́лъ: "Гѡсподи́! Ты все вѣда́ешь; Ты вѣси́ га́ко лю́блю Те́". На то́е сказа́лъ емѡ́ Инѡсъ: "Паси́ о́вцѣ Мои́!" Ами́нь, ами́нь прибави́лъ ѡ́нъ, ка́ждѡ тово́у: коли́ былѣ-есть молодѣи́й, оперѣ́зовалѣ-есть са́мъ и ходи́лъ-есть кѡ́гда есть хотѣ́лъ: коли́ же постарѣ́ешься, воздви́гнешь рѡ́ки твоѣ́, и кто́ инѣи́й те́ оперѣ́же и поведе́, кѡ́гда несхо́чешь. Ти́ ми́ же слова́ми пред-на́зна́меновалѣ, га́ко́ю сме́ртію Петро́въ ма́лъ просла́вити́ Бѡ́га.

Потѡмъ по́шли́и одина́дцять Апѡ́столовъ на одне́мъ горѣ́, кѡ́гда имѡ́ Инѡсъ оу́да́тисѧ́ былѣ́ прика́залѣ. Съ ни́ми́ прии́шло́ было́ те́гда́ во́льше́ нѣ́же пѧ́тьсо́тъ оу́ченико́въ. Инѡсъ гави́лся́ пере́дъ все́хъ очі́ма. Все́ оні́ оу́ви́дѣвши́ Егѡ́ па́ли лице́мъ на зе́млю́ и поклоні́лисѧ́ емѡ́ въ на́йгла́шѣи́и по́чести́. По́сле́ то́го вернѡ́лисѧ́ съ ра́достію́ наза́дъ въ Іеру́салі́мъ.

(Біблі́йна істо́рія, II пол. XIX ст.)

30

Во вре́ма о́но, прише́дъ і́исъ въ до́мъ петро́въ, ви́дѣ́ те́щѡ́ егѡ́ ле́жащѡ́, и ѡ́гнемъ́ же́гѡмъ. И́ прикосне́сѧ́ рѡ́це́ е́ѧ́ и ѡ́ста́ви́ ѡ́гонь: и́ воста́, и́ слѡ́ужа́ше емѡ́. По́здѣ́ же́ вы́вшѡ́, приве́доша́ къ не́мѡ́ все́сны́и мно́зи́и и́ и́згна́ дѡ́хи сло́вомъ́, и́ все́́ вола́щы́и и́сцѣ́ляи́и. Да́ свѣ́детсѧ́ рече́нное́ и́ са́емъ́ прѡ́рокомъ́ глаго́лющимъ́: то́и́ недѡ́гни́ на́ша́ пріа́тъ, и́ вола́ззи́и понесе́. Ви́дѣ́въ́ же́ і́исъ́ мно́зи́и наро́ды о́крестѣ́ себе́, повеле́́ и́ти́ на ѡ́нъ́ по́лъ. И́ присто́упи́въ́ е́динъ́ кни́жнику́, рече́ емѡ́: оу́чи́тлю́, и́ дѡ́ по́ тебѣ́, а́може́ а́ще́ и́дещи́. Глаго́ла́ емѡ́ і́исъ́: ли́си́ га́звинны́и и́мѡ́тъ, и́ пти́цы́ не́бны́и́ гнѣ́зда: сы́нъ́ же́ члѡ́вѣ́ческі́и не́ и́мѡ́тъ́ гдѣ́ гла́вы́ подкло́ни́ти. Дрѡ́гій́ же́ ѡ́учени́къ́ егѡ́́ рече́ емѡ́: гдѣ́, повеле́́ ми́ пре́жде́ и́ти́ и́ погрѣ́всти́ ѡ́тца́ моего́. І́исъ́ же́ рече́ емѡ́: гра́ди́ по́ ми́нѣ́, и́ воста́ви́ ме́ртвы́хъ́ погрѣ́всти́ своѡ́́ ме́ртвѣ́цы. И́ влѣ́зшѡ́ емѡ́́ въ ко́рабль, по́ не́мъ́ и́до́ша́ оу́чи́нцы́ егѡ́́.

(Еванге́ліе, кн. XIX - поч. XX ст.)

Розвиток церковнослов'янського письма
(палеографічний аспект). За І. Огієнком та Є. Карським

Хиландарські Листки

(и адхамъ. тѣмъ же т)рѣ
(кѣ намъ есть кж)на
(благдѣтъ и о)умъ
(трѣзкъ и ки)дши
(очи да не) и знанья
(ак)о шенницъ адх
(ше) некѣдѣтвомъ
крѣдши кждемъ.
ни казка окыж мь
нѣккши оудени
кждемъ. ни анѣла
благоткорника дѣа
кола нешцекавше
пожрѣти кждемъ.
овьходитъ во тако мь
кз рекзи. шца кого по
жрѣтъ по кзинга
мъ. сего ради цркви
наказаетъ. сего ра
ди нечѣшнѣа оу
чительства. сего ра
ди поуштаннѣа. ко
учетнѣа же образъ
отъ джеоѣго сего кз
стоитъ. оучени

доверуетъши и дѣ
анни каази. да ни
оучениа правѣа кѣ
рзи. без дѣла каази
прнатъна боу. ни дѣ
ла творимаа без ка
гоуетъшнхъ оуче
нни прнатъна кѣтъ
отъ ба. каа во полѣ
еже кѣдѣтн. о кзѣ пра
каа оучениа докрѣ.
а каа дѣати грамъ
нѣ котерзи же пакзи
оуспѣхъ цѣломъ
дробати докрѣ хоу
ловати же неуетъ
нѣ. Велико оубо е
тъ прнтѣжаннѣ
правовѣрнхъ.
оучениѣ навкуеннѣ.
да трѣкѣ есѣ трѣзка
дѣа. намъ же мжно
зи кѣтъ крадоо
дѣшнѣа филозофн
еиѣ и тѣцеиѣ лѣтнѣа.

Охридські Листки

їмъ амь камъ. номь гѣа тома. прїнеси
 (п)рѣстѣ чѣкой сѣмо. ї кїждѣ рѣца мої. ї
 прїнесї рѣкѣ чѣкож. ї вѣложї къ рѣкра моѣ.
 ї не вѣдї некѣренѣ. нѣ вѣренѣ. отѣвѣца
 тома. ї (р)ече емоу. їъ мої ѣх мої. гѣа емоу
 їѣх. ако вѣдакѣ амь вѣрока. блаженн
 некѣдѣкѣшеї. нѣ вѣрокакѣшеї. мѣзнога
 же ї нѣа знаменїѣ сѣтѣкорї їѣх. прѣдѣ
 (оу)ченїкѣ екоїамн. дже не сѣтѣ неана.
 (к)ѣх кѣнїгаѣх сїѣх. сї же неана вѣнна.
 (д)а вѣрѣ їмѣте. ако ї се естѣ. сїѣх вѣї. да
 вѣроуїцѣ жїкотѣ вѣчнїнї їмѣте. вѣ ї
 амь егѣ. ѿ

вѣ ѿ : ѿ нѣ : вѣѣ ѿ нѣѣ | гѣѣ ї ѣ : > :

(р)ѣ оѣо. вѣрѣкѣ вѣнна. вѣ кана гѣамѣѣ.
 сїѣѣ. нѣ вѣ матї нѣѣка тоу. зѣванѣ же кѣ
 етѣ їѣх. нѣ оученїцї егѣ. на вѣрѣкѣ. ї не
 (д)остѣкѣнїю вїноу. гѣа матн їѣѣка вѣ не
 моу. вѣнна не нѣвѣтѣ. ї гѣа їѣх. чѣто естѣ
 мѣна ї чѣѣд ѿно. неоу прїѣе годїна моѣ.
 гѣа мѣнї егѣ слѣугамѣ. еже аѣе гѣлетѣ вѣ
 (м)ѣх сѣтѣкорїѣе. вѣ же тоу вѣдоногѣ камѣ
 (н)ѣх шѣстѣ. нѣ по очїщенїю їюдѣїскоу. лежїѣ
 (ц)ѣх вѣмѣстїѣцїѣ по дѣѣѣма. амь по трѣамѣ
 (м)ѣрамѣх. гѣа їмѣх їѣх. наплѣнїѣте вѣдо

Листки Ундольського

ВЪ ПОН

✠. ^АВГЕ ^ΩМН .: ГЛА .: Р Д .: —

Рѣ гъ . притхуж ихъ . подобно естъ
 црѣтко икъное . Ѹльккоу сѣбѣвшоу
 доврое сѣма . на селѣ своемъ . испащемъ же
 Ѹльккомъ . приде крагъ его и кзсѣлѣ пафкелъ
 погрѣдѣ пшеница и отиде . егда же проза
 ке трѣка . и плодъ изтворн . тогда и бѣвша паф
 келъ . пришедше же рабн гна рѣша емоу . : . ги не
 доврое ан сѣма сѣбѣв еш на селѣ своемъ . Сѣти
 кждоу скв ѿматъ пафкелъ . онъ же рече намъ . вѣ
 гъ Ѹльккъ то изтворн . Сѣни же рѣша . хоцешн ан
 да шедше изберемъ . онъ же рече ни еда како
 кзстрѣзжѣе пафкелъи . кзстрѣзнете и из нимн
 пшеницъ . Сѣтакнте коупно растн до жъ .
 ткзи . и кз сѣма жатвѣ рекъ жателемъ . шедъ
 ше изберѣте прѣжде пафкелъ . и сѣжѣте ѣ
 кз снопи . ѣко сѣжѣн . а пшеницъ изберѣте
 кз жигзищъ мож . и притжапаше оучениц[и]

Зографська Євангелія

ЄВАНГЕЛІЄ ОТЪ ЛУКЪ:

Понѣже оубо. мнози начаша.
чинити показъ. о їзвѣ
стхнзїхъ кх насъ вештѣхъ.
акоже прѣдаша намъ. вѣкъ
шии їсконн самовидци.
ї слоуги словесн. їзко
агса ї мьна хождышю. ї
спрѣка по ксѣхъ. кх їсти
нж по радюу. псати тебѣ.
славнхї теофиле. да ра
зоумѣши. о инхъ же наоу
чнлхса єси словесехъ.
оуткрѣженъ. вхистъ
кх дьни їрода прѣ. їюдеїска.
(їерей етерх їменемъ захариѣ).

Зографська Євангелія

(НХ ДА ОУКА
СТЕ ДКО ВЛАСТЬ ІМАТХ СІНХ
ЧІСКИ· НА ЗЕМН ОУТХРОУ)
ШТАТИ ГРАХІ· РЕЧЕ ЖЕ О҃ГЛА
БЛ҃ЕНОУМОУ· ТЕКА ГЛ҃ІЖ КХ
СТАНИ· І ВХЗХМИ ЛОЖЕ
ТКОЕ· І НДИ ВХ ДОМІХ ТКОІ·
І АБ҃Е ВХСТА ПРДДХ НІМИ·
ВХЗ҃ЬМХ НА НЕМЬ ЖЕ ЛЕЖА
АШЕ ІДЕ ВХ ДОМІХ СКОІ·
СЛАКА Б҃А· І ОУЖАСХ ПРИТ҃А
КСА· І СЛАКЛ҃АХ҃ Б҃А·
І НЕПАВНИШАСА СТРАХОМЬ
ГЛ҃ІЖШТЕ· ДКО ВИДАХОМХ
ДИКІНА ДНЬСЬ· І ПО СХХ
ІЗНДЕ· І ОУЗЬРАД МХІТАР҃А·
ІМЕНЕМЬ ЛЕУ҃ЧІНІЖ· СДДА
ШТЬ НА МЬЗДЬНИЦИ· І РЕЧЕ
ЕМОУ ІДИ ПО МНД· І ОСТА
КХ ВСА· ВХСТАВХ ВХ СА
ДХ ЕГО ІДЕ· І СХТВОРН ЧРА
ЖДЕНЬЕ ВЕЛІКО· ЛЕУ҃ЧІНИ
ЕМОУ· ВХ ДОМОУ СКОЕМЬ·
І БД НАРОДХ МНОГХ МХІТАР҃Ь

Ассеманова Євангелія

(вззкращєннє моцїем)

ст҃аго ꙗѡана златооуст҃а. ѿ в (2) септ҃а.:

Мѡца енѡу н з (28) ст҃аа ѡѡа на ефрема сурѡнна.

ѿ л (5) дѣ. Мѡца енѡу н з (29) пѡ вззкращєннѡ-
моцїемз. скнолїка вѡнѡ нгнѡтна.:

ѿ сѡ по на в (3):

Мѡца тѡ в (30). окрѡтєннє чѣнзї моцїнї ст҃аа кан
лєн҃та напєжа рнѡска. ѿ сѡ л (5) пѡста.:

Мѡца тѡ в а (31) ст҃оую чїѡтворцю кура ꙗѡана. ѿ а

Мѡца фѣвѡ а ст҃ра ст҃аго мѡа трїфо [ноїа.:

на. еѡ ѡ лѡу глѡ р з і. Рече гѡ вѡнѡ оучѣ
се даух вѡлїх. кѡ прѡ тѡїж. ѿ сѡ і лѡу.:

Мѡца фѣрѡ в (2) євѡтєннє гѡ на ꙗс хѡ.

єѡ ѡ лѡу глѡ в (3):... —

Вк онѡ вззнасѡ отрѡча нѣа.

Вк єрѡлїмз пѡставїтї н прѡ

дѡ гѡїх. ѡко же єстѡ пн҃сѡно.

вк законѡ гїн. ѡко вѡвкз мѡлѡдѡ

нѣцѡ мѡжѡска полоу развѡрзѡлѡ

лѡжєна. Ст҃о гѡї нарѣчѡтѡсѡ.

И дѡтї жрѡтѡвѡ по рѣчєнѡу мѡу вк

законѡ мѡсѡбѡ. Дѡвѡ кѡгрѡлї

чнїѡ. Ан дѡ пѡтєнца гѡлѡвннѡ.

И вѡ чѡкз вк нѣрѡлїмѡ. Є мѡу же нѡлѡ

сумѡбѡнз. И чѡкз єѡ правѡднѡвз.

н кѡчѡсгнѡвз. чѡлѡ оутѡхї н зѡ

вкї. и дѡх ст҃ї вѡ вк нѣлїз. И

вѡ є мѡу ѡвѡцїѡнѡ дѡлїмз ст҃їмнмз.

Ассеманова Евангелія

(Продадѣтъ же братѣ брата на съирѣть и отьць члдо
нхтѣ члдо на родителѣ. и оуби [и взета])
жтѣ ѿ. И вждете негавндѣ

ми ксдми намене моего ра
дн. прѣгрѣшавши же. до ко
нца спѣенх вждетѣ.:

Мѣца авгѣ $\overline{\text{д}}$ стѣго мѣка еоуѣгна. $\overline{\text{н}}$ $\overline{\text{нѣ}}$
Мѣца авгѣ $\overline{\text{е}}$ к стѣое прѣдѣбраженне $\overline{\text{д}}$ $\overline{\text{о}}$ лоу
.:гѣ наго нѣ хѣ.:. Евѣ $\overline{\text{о}}$ ма гла $\overline{\text{р}}$ $\overline{\text{нѣ}}$.:

Рз онѣ Поиѣтъ нѣх петра и н
ѣкока нѣана брата ёмоу.
и вхзѣде ѿ на горѣ взи
токж еднхн. И прѣокрази
сѣ прѣдѣ нимн. И прѣскхта
сѣ лице ёго акши сѣхнѣ. а рн
зѣ ёго вхша кдлзи ако сна
гѣ. И се ѣкнетесѣ нах моненн.
и нѣдѣ сѣ нимх гѣца. Отхѣдѣ
цавѣ же петрѣ рече нѣвн. гн до
бро ёстѣ. нах сѣде вхити. а
ште хоцешн да сѣгѣоримх сѣде
три кровхн. теѣд еднх. и мо
нѣн еднх. и нан еднх. В
днначе же ёмоу гѣрѣю. се ѣбла
кѣ сѣдтелѣ ѣсна ѿ. и се гла изѣ
ѣблака гла. сѣ ёстѣ нѣх моѣ вх
зѣокленхн. того послѣуша

Синайський Требник.

благодарьче· і чкѣювче снѣ
рака твоѣ· Възлюбльша се
ве· Аѣювчимь възлюбле
ннѣмь· і пришедшиа къ стѣжѣ
твоѣж црѣкѣ· стѣжинѣ и бл҃гве
ннѣ твоѣ хотѣща приѣти· Даждн
іма варѣ непостыднѣж· лю
бькѣ немилостивнѣж· і ако же
далѣ еси стѣжимъ оученикомъ
твомъ· і апломъ твоимъ·
скои мирѣ· і скои любькѣ· і еи
ма подаждн хѣ вѣже нашѣ· Даж
іма къд прошеннѣ спѣзнаѣ· і жи
знь качьнѣж· в· Тзи бо еси
скатѣ истиннѣж· і жизнь
качьнѣж· і тебѣ славаж· и хва
лаж въсхвалѣемъ· оцю и сноу и ··
И ПОТО Рече ДИ ПРАВДРО ПРѢ
сказаннѣмъ стѣаго евангѣліѣ· пѣж
Рече ѿ Иѡн· Въ о крѣмъ възвѣ
ннѣж очн скои· на оученикѣхъ скои·
къ· і азъ въ ннѣхъ ·· ици ж (7) нѣ по па
сцѣ· и ако отъчѣтѣ пѣж евангѣліе· днѣ
рече днѣконстѣ тажде· ·· пѣж

Синайський Требник

МѢНІА ТРАСѢМѢ ЗАУТРА.

Ізгонитъ та гь трасавице
Іютрзидѣ. Погодидѣ іазе.
Хоудооумизнаѣ. і хоудоси
лаѣ. Хоудооумизна и хоу
добаризна трасизи.
о немь же заоутра свѣтъ да
ѣша. старѣшннзи и попове жи
докисци. і старци іудѣисци.
взикъ свѣзанъ отъ архіерѣй.
і старецъ іудѣискъ. вь заоу
трзнимь свѣтъ. і прѣда
нъ пжтѣскоумоу пилатоу. оубо
исѣ его. і излѣзи. Помани ію
дѣ скаріотѣискаѣго. оубоавзша
сѣ. і положиша свребро. і вь
звѣшнѣсѣ. Помани кзни
жизникзи. несѣлѣвзшѣ вѣ
зѣти. свребра цѣнзи ѣго. ста
кзша прѣдѣ пилатомь. і о
вѣнѣѣмъ ѣстѣ. кзниж
никзи. і старци. ѣмоуже ни
(латѣ днѣхѣ залѣ)

Хиландарські Листки

[Ты же по ма]
 лѣ непокренъ нх не
 оу ти крѣмене ѣстх
 снхх сахшати. стх
 крхценне тѣх крх
 стнххса самх. да а
 ще стхх кжнн крхстн
 са. кхто оуже крх
 ценннн некрѣкх
 благоухстохуе тх.
 крхстн же са не да
 грѣхоххное прннме
 тх оставленне. ве
 згрѣшннх ко вѣаше.
 нх безгрѣшенх. схи
 крхстнса да благо
 да [ть бжню и] доето
 ннхство подаеть
 крхштасамх
 како [же нхх же] дѣ
 ти [прнхаст]ншаса
 крхкнн и нххтн. н тх
 прнхастнса тѣхх
 жде. да пххтхноу
 моу его прншестно

н бже [стхнннн него]
 благода [ти прнча]
 стхннннн бждемх
 да н тѣмь пакх
 мхх прнхастне прн
 нмемх спенннннн
 стое. змнн вѣа
 ше вх водахх по н
 обоу прнемалнн то
 рѣдана вх оустѣхх
 свонхх. понеже оу
 во подовааше. н гла
 вхх змѣкххххххх
 шнтн. схахххххххх
 дхххххххххххххх
 аго да власть прн
 нмемх настхпхтн
 крххоу змннн н ско
 рпннн. не хохудх вѣ
 аше зкѣрь нх стра
 шннх. вьсь ко корабь
 морскхххххххххххх
 нод хобота его подх
 дтн не можааше
 прѣдхххххххххххххх

Хиландарські Листки

[погыв'каь по]гоуба'ѣ
 [юшти сзр'ѣ]таїѣца
 прѣдзтѣе жызнь.
 да кз томоу сзлрз
 ть окрзтитзѣа. да
 спсєннн кѣн рѣе
 мз. кзде тн сзлрз
 тн пов'даа. кзде тн
 аде стрѣкало. разз
 рѣѣтз же сз сзлрз
 тзное стрѣкало крз
 ценнєамь. кзлазн
 шн во вх бодж єцє но
 сз грѣхз. нз благо
 датное прнзкв
 ннє знаменавз
 дшж. не дастз кз
 томоу страшнзї
 мз пожрзтоу вхїтн
 занєамь. мрзткх
 грѣхзї сзл'кзз. нзла
 зншн ожкєлєнз
 правдоїж. ацє ко сз
 образєнз вхїстз по
 добню сзлрзтн сз

мого спса. н вкєкрз
 єнннє сзподобншн
 сз. нан іако же ієз' вь
 єєго мнра грѣхзї вк
 спрнїамз оумрѣтз.
 да оумрзткєвз грѣ
 ха вкєкрзєнєтз пра
 вдоїж. тако н тзї
 вкзл'кзз вк бодж. н окрз
 ззамь єтеромь вк бо
 д'ѣ погрєкєнз. іако
 же н онз вк камєнє-
 вкзстаашн пакзї вк
 обнєвлєннї жызнн
 ход[а да єгда] благо
 [а]ѣт[н сзподобншн]
 [сз] т[згда тн влз]сть
 [даєть протн]вж сж
 п[остатннн]мз єн
 ламз [вратнєа].
 іако ж[є во крѣ]щє
 ннї [м дн]нн нєкє
 шаємз вхїстз. не
 іако н прѣжде єєго
 одолѣтн не можаашє.

Хиландарські Листки

..ОУЧЕНІЕ ДѢ ПРѢСВѢЩІА:..
 ..ЕВАНГІА КЪ НАМѢ ПРѢДАНО:..
 ..О А ТѢ ЗАПОВѢДИ И УЧЕНІЕ:..
 ..ОТЪ КЪ КОЛАСАНСКАГО ПО:..
 ..СЛАВННА ВЛЮДѢТЕ ЕДА КЪ:..
 ..ЧТО ВЪ ЕСТЬ КРАДОВОДАИ:..
 ..ПРѢКЛАДРОСТНІКЪ И ТЪЦІЕЖ:..
 ..ЛЕТНІКЪ ПО ПРѢДАНІЮ:..
 ..УЛЮЮ ПО СТУХНЕЛИХ АИРЪ
 ..НХІАМЪ И ПРОУЧЕ:..

ПРОДОВИТЪСА ДОКРѢИ
 ДѢТКАИ ЗЛАОВА
 И ПАКВЕАХ ИЖДИ
 ЧЕСА ИШЕНЦА
 АМНАМЪ БХІТИ
 ОБРАЗХМЪ ОУКО КЪ
 ИШЕНЦИ ОУПОДО
 ВАКАСА ОТЪ КЪКОУ
 ШЕННА ЖЕ РАСМОТРЕ
 АНВЗНАИ И ЗОБАН
 УАЕМЪ И ДНАБОАХ
 ЖЕ ПРѢКБРАЗУЕТЪСА
 КЪ АНГЕЛА СВѢТЛА

НЕ (ДА КЪ ЗКРАТИТЬСА)
 ИД (ЕЖЕ И КЪ. НХ ДА ПРѢ)
 АЛТИ. ВЪДЕЛИХ (ІАКО)
 ЖЕ ВО И (АКОКААНО ЖЕ)
 СТОКО ЕРЪ (ДІЦЕ СЪТЛА)
 ЖАВЪ НЕПОКААН (ЬНО)
 КЪ ТОМУ ИМАТЪ (И)
 ЗКОЛЕНІЕ. НХ ДА Р (А)
 КЪНО АНГЕЛОМЪ ЖИ
 КЪЦІА ПОМРАУЕННА
 ТЪАМОЖ. И НЕКЪРЪ
 СТВА ГОУВНТЕАЛИХ
 АМЪ ОКЛОЖИТЪ ОУТРО
 ЕИНАМЪ. АИНОЗИ
 ВАЦИ ОВЪХОДАТЪ КЪ
 ОДЕЖДАХЪ ОВЪУАХЪ.
 ОВЪУА ОУКО ОДЕЖДА
 ПМЖІЕ НХ НЕ И ЗЖ
 БХІ И НОГЪТИ. НХ КРО
 ТЪКОИЖ ОКЛОЖЕНИ
 КОЖЕИЖ. И ОБРАЗХМЪ
 БЕЗЛАОВНЕЗІА ПРѢ
 АЦІАЖІЕ. ТЪЛА
 ШТИАМЪ НЕУЕСТЪА

Зографські Листки

разоумѣхомъ николи же. мнозѣмъ
наѹе оуне естѣ. обвѣстятѣ самѣмъ
сѣ сокож. ꙗко по скръѣннн земь. ꙗко обвѣ
гхѣннн пѣваль. о много ошѣстнн.
ꙗко празньствѣ. ꙗко о ннѣхъ конхъ на
пастехъ. ꙗко же отхажѣметѣ отѣ
кратнѣ. ꙗко друга другоу оутѣшатѣ
остакленнн. много же оубо ꙗко вѣнѣшь
ннѣхъ вѣстнн некоюшеннѣ. на прѣ
дхлежаштнн разоумъ. пользекатн.
намъ моштн намѣ ꙗко ꙗко вѣнѣшь
ннѣ хытрѣцн. рѣвноуѣтѣ тхѣвно
намъ оумѣжштннмъ хытрѣцѣмъ.
кхпнѣннрѣзнннмъ кхзвнжштѣ.
тако оубо ꙗко вѣ земь жнтнн. многыштн
схкыкаѣтѣ вѣтн. наѹннше бо рѣвно
катн на доброѣ. ꙗко подкнзѣжштѣ ꙗко
же другоу друга доврѣншоу вѣтн ꙗко
ли кх штоуждннхъ вхведеннн. ꙗко кх кх
зрастеннн ѹнса сѣ^а здрѣжннкы. ꙗко
кх ннѣхъ таковынхъ дѣлѣхъ неходѣ
штѣн. вѣ рѣтн непадажтѣ [°ва]ѹе прнхо

Зографські Листки

азъ сказаныи о ги. подобно ходити по
заканню намъ же позываетъ
о шт лкн[о] отък[аж]ати д[о]
къи нан въ градѣ погоукити въ кратна
показаннѣ оудноѣ. на много прикажда
емо. потрѣбныѣ намъ оушннати
прѣдлажащтее. елма же оуко слоко по
каза. яко хоташтоуоумоу тѣлаеш. до
врѣк и по унноу на къе дѣлестко екета
клатица. трѣбованнѣ естъ оуно и азъ
ка. и проуныишхъ иже ештъ потрѣбъ
нѣнна. кѣдно же и необраштелю. днѣ
моштнхъ оуеы многы. аште во и про
зоранко. и къ словеш довланноѣ намъ
ште и вздрланкоѣ. и анлогрѣдноѣ. и къ
сзкршенѣ грѣдци. иджштоу пра
къды бжнѣ старѣншоуоумоу кратна
иштетъ каагонспытаннѣ како. естъ
моштно къ тон же къи мнозѣхъ
ещнхъ полоушнти. аште ан ед и сз
вже когда. до дею нан трнн тацѣ
хъ полоушнти. еже не оудокъ естъ ни

ПОНЕЖЕ ОУКО МЪНОСИ НАЧАЛА
ПЧИННТИ ПОКАЕТЬ О ЇЗБА
 СТОКАНХІУХЪ КЪ НАСЪ ВЕ
 ШТЕУХЪ. ДКОЖЕ ПРДАША НА
 МЪ КЪКЪКЪШЕН НЕКОНИ САМОВИДЦІ
 Ї СЛОУГЪІ СЛОКЕЕ. ЇЗКОЛІСА И
 МЪНА ХОЖАШЮ НЕПРЪКА ПО ВЪСАДЪХЪ.
 КЪ ІСТІНЪ ПО РАДЪ ПИСАТИ ТЕБЪ.
 СЛАКЪНЪІ ТЕОФІЛЕ. ДА РАЗОУ
 МЪШІ О ПНУХЪ ЖЕ НАОУЧИЛЪСА ЕИ
 СЛОКЕЕУХЪ ОУТЪКЪЖДЕНІЕ. ЇІЗІ
 СЪКЪ КЪ ДЪНІ ПРДА ЦАЕСРА ПНОДЕ
 НЕКА. ЇЕРЕН ЕДНІХЪ ИМЕНЕМЪ ЗА
 ХАРНА. ОТЪ ЕФІМАРІА АВИДА
 Ї ЖЕНА ЕГО ТЪ ДЪШТЕРЪ АРІОНЪ.
 Ї ИМА ЕИ ЕЛІСАКЕТЪ. КАШЕТЕ ЖЕ
 ОКА ПРАКЕДНА ПРДА БМЪ. ХОДА
 ШТА КЪ ЗАПОКАДЕУХЪ ВЪСАДЪХЪ. Ї О
 ПРАКЪДАННІУХЪ ГНІНІУХЪ ВЕС ПОРОКА.
 И НЕ БД ИМА ЧАДА. ПОНЕЖЕ КД ЕИ
 САКЕТЪ НЕПЛОДЪІ. Ї ОКА ЗА
 МАТОРАКЪША КЪ ДЪНЕУХЪ СКО
 НУХЪ КАШЕТЕ. ВЪІЕТЪ ЖЕ СЛОУ
 ЖАШТОУ ЕМОУ. КЪ ЧІНОУ ЧРДАІ
 СКОЕА. ПРДА БМЪ. ПО ОБЪІ
 ЧАЮ НЕРЕНЕКОУМОУ. КАЮЧІСА

Фрейзингенські Листки

Єще ки дѣд наш не єь
грѣшна те к кѣки ємоу кѣ
жити старости не приєам
люки никоан єже не
чаан не пави ни казна
тѣаєєє ємоки нх оу кѣ
ки ємоу кѣ жити нєє
же закнєтнєу кѣ не
прназннєу кнєпан
од єакн кожнє. Потом
на народ чаокѣчки
єтраєти н печалн пон
до (н) єємоки н к(є)зрє
доу єамьрѣт. И пакн кра
трнн єомєнєлєє
да н єннєкє кожн на
речєлєє потємоу оє

танєам єнх амьрзкнх
дѣа єже єкѣт дѣла єотє
нннє єже трѣкєу трєорнє
кратѣра оклєкєтєам єже
татѣа єже разкєн єже пѣлн
оугоєннєє єже рєтн кєн
єє нх не пєлєам нх єє прє
єтєпєам єже нєнакнєст
ннєєє тѣкѣх дѣа амьрзєє
прѣд кожнєам очнєам мє
жєтє потємоу єннєцн оуки
дѣтн. И єамн разєуамѣтн
єже кєшє прѣкѣ(є) чєо
кѣцн к ацѣа тѣцнє аєо
жє н мѣтн єєнєам тєрє нє
прназнннєа оузнєпакн
дѣнє а кожю оузнєпннє

ГЛАГОЛИТЕ ПО НАС РѢДВА СЛОВЕСА.

Гєжє гєєпєдн амьлєєтнєкн. очтє кєжє. тєвѣ нєнєкѣдѣ.
кєє мєн грѣх. И єкєтємоу крєєтєу. И єкєтєн мєєрнн. И єкє
тємоу мнхєлєу. И кѣєам крнєлєтцєам кєжнєам. И єкєтємоу нє
тєрєу. И кѣєам єєлєам кєжнєам. И кѣєам мєуєчєннєкєм кєжнєам.
И кѣєам кѣєрннєкєм кєжнєам. И кѣєам дѣєам прєкдннєам. И кѣєам
прєкдннєам. И тєвѣ кєжн рєвє. хєкєу. внтн. нєнєкѣдєн.
кѣєх. мєнх
грѣх. И кѣєрєуєу. да мн. єє. на єєам євѣтѣк. кєвнн. нтн
жє. на он
євѣт. пакн жє оуєтєтн. на єодѣ^м дєн. И амѣтн мн єє. жнєвєт

Листки Клоца.

¹Кольми· екашгѣ і екаѣнальникі і ²мѣшчѣ· гѣа кого
 шгѣте· і не знахъ е ³гоже хотѣахъ іати· тольми· іюда
 не мо⁴жаше его прѣдати· аште не би самъ хотѣахъ
⁵і того не можааше зѣрѣти· его же хотѣаше прѣ⁶дати·
 іко екаѣнальникомъ ежштемъ | ⁷і екашгѣамъ толкаамъ·
 се ко еказаа | ⁸екаѣнальгѣ рече адо екаѣнальникі | ⁹екашгѣа
 пошахъ· і тако его не обрѣтаахъ | ¹⁰сѣтѣ· і іюда етодше
 ехъ наиш· тѣ рекзи· | ¹¹чѣто хошгѣте ми дати і азъ
 каамъ прѣда¹² ми н· оладш ко іамъ оумъ· хотѣа акии
 | ¹³екожъ еамъ· і хотѣа ехтворити· да кѣ | ¹⁴прѣгѣали·
 отъ зѣловзи екои· і да | ¹⁵кѣ оукѣдѣаи· адо некъ-
 зможнаа нач¹⁶найтѣ· і поетемъ да оукѣамъ· решгѣахъ·
¹⁷нѣжъ его еамъ· послѣоушаи чѣто сѣтѣ | ¹⁸екаѣнальгѣ·
 еахшакше сѣтѣ глаеа· | ¹⁹іаъ кѣпаѣтѣ· і наѣа на
 зѣамъ шци· | ²⁰не моготѣ еахшати· нѣ наѣанѣамъ | ²¹екожъ
 немощгѣ намъ показаша· і еамъ | ²²испоушгѣнаго глаеа·
 зѣри оуже чѣлю²³ кѣеткъа гѣа· понеже не прѣгѣа іюда·
 о²⁴тѣ того етоуда· ни іюдаи отъ того безоу²⁵мѣа·
 секе прѣдагѣтѣ· егда сѣтѣ ебое ех²⁶творихъ· еамъ авихъ·
 показахъ адо не²⁷кѣзможнао начнайтѣ· хотѣахъ гнакхъ
 | ²⁸ихъ оутолнѣти· не хотѣатѣ нѣ еште прѣбѣх²⁹вайтѣ· кѣ
 зѣлока екои· се самъ еа | ³⁰прѣдааъ· се гѣаъ азъ нѣнаа·
 да не окаеке³¹тайтѣ етери нѣа· гажшгѣте почѣто не
 обра³²ти· іюди отъ тоа зѣловзи· почѣто | ³³не етвори
 его доучина· рѣци ми· како по³⁴докаше етворити доучишъ·
 нѣждежъ | ³⁵іаи колежъ· аште нѣждежъ· і тако не би

Остромирово Євангеліє 1057 р.

<p> : ВЪ УЄТВѢРТКЪ · СВѢТЛА : ꙗко · а́ле гла · д · напразни спъ- : ни црѣствоуи · Євангеліє: : отъ нодн · гла · Ръ оно время · уао- вккъ етеръ отъ фарсен · има іемоу никоди- 5 мъ · кѣназь но- денскъ · съ приде къ іскн ноцирж · и реуе іемоу рлѣки + вѣмь ꙗко от ба 10 іесн пришьлаъ оу- унтель + никѣто же бо не можетъ · знаменни сихъ творити · ꙗже ты 15 твориши · аце не бждеть бѣ съ нимъ + отъвѣцавъ іс и ре- </p>	<p> уе іемоу + аминъ а- минъ глаж тебе · а- 20 цре кѣто не родить са съвѣше · не мо- жеть видѣти црѣ- ствни бѣжи + гла къ іемоу никоди- 25 мъ + како можетъ улвкъ родити са старъ сы + еда може- ть вѣторицеж къ жтробѣ вѣлѣсти 30 мѣре своимъ ꙗ и роди- ти са ꙗ отъвѣца іс · и реуе іемоу + аминъ аминъ глаж те- бѣ + аце кѣто не ро- 35 дить са водою и дхъ · мь · не можетъ вѣ- нити въ црѣство бо- жие + рожденое бо </p>
---	---

Туровське Євангеліє XI ст.

Ръ время оно · вѣниде іс · въ ка-
 перѣнаоумъ · въ градъ гаанле-
 нскъ · и въ оуѣ въ сѣботы · и оу-
 жасѣж са оуѣници іего · ꙗко съ
 5 властнѣ въ слово іего · и въ сѣ-
 мници бѣ улвкъ имъ дхъ въ-
 сѣнъ · неунстѣ · и вѣзѣпи гла-
 сриъ веліемъ гла · останн · уѣ-
 то намъ · и тебе ісе назаранине ·
 10 пришьлаъ іесн погоуѣнтъ насъ · вѣ-
 мь та · кѣто іесн стѣи бѣжи · и за-

Архангельське Євангеліє 1092 р.

РЕУЕ Г҃ Ꙗ прослаꙗемоу оу тебе
дан· и хотацааго ѿ тебе за-
рати не възврати· слышасте
яко реуено ієсть· възлюбнши
5 блнжнѣааго своєго· и възне-
навннши врага своєго· азъ же
г҃лю камъ· любнте врагы ваша·
бл҃гословнте кльнѡщѣахъ въ·
добро творнте ненавнѣщнн-
10 хъ басъ· молнте за твѡращѣахъ
камъ напати· нзгнѡщѣахъ въ
бл҃гословнте· да боудете снѡве
оцѣа вашєго нже ієсть на нбсхъ·
яко слнцє своє спнѣетъ· на злы-
15 ка и на бл҃гы· и дѣжднть на пра-
вѣднхъ и не на правѣднхъ.

Служєбна мнєя верєсєнь 1095 р.

Проувѣте ѡчстѡтѡю· яко увѣтъ сєльнхъ
мнѣа· дшѣа всєхъ ѡчстнхъ· бл҃гоѡщѣаннхъ
стрѣтнн· анѡннє прѡтнвнхъаа ваша вѣрою
прѡтнвнѡвашє· вѣрою хвалѣщннхъ тѣа· стн-
5 тєю мнѣа· многѡстрѣстнє·

Грамота Мстислава 1130 р.

- † Се азъ мстиславъ володимръ снъ държа роу-
ськоу землю въ свое кнажение повелѣлъ е-
смь снѹ своему всеволодоу ѿдати боуи-
цѣ стѹмоу геѡргнеки съ даннѹ и съ вирами и съ
+ и кино вѣскои
- 5 продажами даже которъи князь по моему кн-
женнѹ поучнеть хотѣти ѿдати оу стѹго геѡрги-
ѿ. а бѣ боудн за тѣмъ и стѹмъ бѣдъ и тѣ стѹи геѡ-
ргни оу него ѡтнимають. и ты игоумене иса-
ние. и въ братиѣ. донелѣ же сѣ миръ състоить.
- 10 молитѣ бѣ за ма и за моѣ дѣти. кто сѣ ихоѡста-
неть въ манастири. то въ тѣмъ длѣжни е-
сте молити за ны бѣ и при жикотѣ и въ смѣ-
рти. а и азъ далъ роукою своею. и ѡсеньниѣ по-
люднѣ даровноиѣ полътретнѣ десѣте гри-
- 15 внѣ стѹмоу же геѡргнеки. а се ѿ всеволодъ да-
лъ есмь блюдо серебряно. въ .ѿ. гривенъ серебра.
стѹмоу же геѡргнеки велѣлъ есмь бити въ
ниѣ на ѡбѣдѣ коли игоуменъ ѡбѣдають.
даже кто запъртити или тоу данъ и се блю-
- 20 до. да соудити емоу бѣ въ днѣ пришьствен-
нѣ своего и тѣ стѹи геѡргни.} †

Добрилове Євангеліє 1164 р.

въ сѣ · ē · нѣ · ѿ мѣт

Въ о҃но · пристоу-

пиша къ ісѡу

кннжннннн

и фариснн

б гл҃юще · оу҃нте-

лю хоцѣмъ ѿ те-

бе знамѣныє вн-

дѣти · онъ же ѿ-

выцавъ реує нмъ ·

10 родъ лоукавын

любодѣн · знаме-

ныѣ проситъ и зна-

мѣныє не дастъ

са юмоу · нъ то-

15 кмо знамѣнъ-

ю нонъ прѣка · ꙗ-

ко бо еъ нона въ

урвѣ кнтовѣ

три днн и три но-

20 цн · тако боудѣ

снѣ уа҃ускын

въ срѣцн землѣ

три днн и три но-

цн моужн ннне-

25 вгнтьсннн въ-

станоуѣ на соу-

дѣ съ родомъ сво-

нымъ · и осоудати

и · ꙗко покляша

30 са въ проповѣда-

ныє іонннн · и се

боле нонъ сдѣ ·

црца оужьскаѣ

въстанѣ на св-

35 дѣ · съ родомъ сво-

нымъ и осоудати

и . . . .

Євангеліє 1282 р.

Во шнѡ възведѣ

ісѣ шнн свои на

оу҃ченикы свои

и рѣ · ꙗко тѣи ма

б оу҃е посла въ весе

миръ · и азъ по-

слахо га въ весе

миръ · и за на азъ

снѣ же молю то-

кмо нъ и ѿ вѣроу-

юцнмъ словомъ

15 нко въ ма · да вси

іединоу соуѣ ꙗко

же тѣи оу҃е во мнѣ

и азъ въ тобѣ да

и ти въ насъ іедино

.. БѢ ВЪЗДВИГЪ
 ѠТРОКА СВОЕГО
 ІСА. ПБСТИ Й ВАГО-
 СЛОВѢСТВАНІА
 5 ВАСЪ. ІЕГДА ВЪЗЪ-
 ВРАЩАЕТЕСЯ КО-
 ЗДО. Ѡ ЗЛОВЪ СВО-
 ИКЪ: -

ВРАТИТЕ ДЪ-
 ЛЪЖНИ ІЕ-
 СМЕ СИЛЬНИ-
 Й НЕМОЩНЫ-
 5 КЪ НОСИТИ
 И НЕ СЕВЕ
 КОЖДО НА ОУГА-
 ЖАЕТЕ. БЛИЖНЮ-
 МОУ ДА ОУГАЖА-
 10 ІЕТЬ. ВЪ БЛГОЕ
 КЪ СЪЗДАНИЮ
 ИВО ХЪ НЕ СЕВЕ
 ОУГОДИ. НЪ ІА-
 КОЖЕ ЕСТЬ ПИ-
 15 САНО. ПОНОСЕНЬ-
 ІЕ ПОНОСАЩИ-

КЪ ТЕБЕ НАПА-
 ДОША НА МА:

. . . . Иль-
 ІА УЛКЪ ВЪ ПРЕКЛО-
 НЕНЪ СТРАМИ НА-
 МЪ. И МЛТВОЮ ПО-
 5 МОЛИ СА ІАКО НЕ НА-
 ДЪЖГИТИ. Й НЕ ВЫ-
 ДЪЖГА НА ЗЕМЛИ
 .Г. ЛѢ И .С. ІЦЬ. ПА-
 КЪИ ЖЕ ПОМОЛИ СА
 10 Й НЕО ДЪЖГЪ ДАСТЬ
 Й ЗЕМЛѦ ЙЗРАСТИ
 ПЛОДЪИ СВОІА. БРАІЕ
 АЩЕ КТО ВАСЪ ЗА-
 ВЛОУДИТЬ Ѡ ИСТИ-
 15 НЪИ. ТИ ѠВРАТИ-
 ТЬ Й КТО. ДА ВЪЕСТЬ
 ІАКО ѠВРАТИВЫЙ
 ГРѢШНАГО Ѡ ЗА-
 ВЛОУЖЕНИА ПОУ-
 20 ТИЙ ІЕГО. СПТЬ
 ДШЮ Ѡ СМРТИ И
 ПОКРЫІЕТЬ МНО-
 ЖЕСТВО ГРѢХОВЪ: -

ВѢСНА ЧУМА РАКЪС. МЖУЄННКОСТАГОРННЕСА:
ГААНРА ВЪБААГЪСЪДОБРОУБСТННЕМЪ
ВЪЗАРАСТЪ БОЛЪШННХЪЖЕЛААСТРАХЪ
БЪЖННПРННМЕТЪ. ЧЪГДА ВЪСЕНЖЕВЪ
СЕМЪЖНТННПФЪБНАФЪВЪ. ІСЪОБЪШТА
МЪІНХЪБААГЪІНХЪПРНТАТННЮЛОДВНЗА
НТЪСАДАНАЖЕПОСАУШАНННМЪАКЪІСЖ
ШТАВФРОІЖТЪВЪДОІЖВНАДЪБЪЖДЕЛА.
ТРАЖЕПАКЪІБОЖННІЖСАЛОВОІЖВЪСПРННМІ
САВНТЪГОСПДА. НЖЕВЪІСТЪНОБААЖЕНФ
МЪНРННЕНЕПНСКОУПФЕРЕМННСКААТОТРА
ДА. КРОТОСТНРАДАННХЪІА. ННЖЕОБОЖНН
ДОБРОВФННН. ДФАЛЪІОУТЪРЪАНАРАЕУЕ
НОК. ПОСТНГЪШОУБОГОМЄННЮ. НЖЕВЪІ

Супральный рукопис XI ст.

ЛБЕНЦА·ИНАРЕУЕНІА

ЕГЛОУ ІС:—

ВЪНАБЕУЕ рн юржаѣ

ХѢ·СҮ Ш ЛОУКЫ·—

ВЪНЫДНН·ИЗНАПОБЕ
ЛЕННѢ Ш КЕСАРА·А УТЖ
СТАНА ФАТНЬСЖВЪСВ
ЛЕНОУЖ·СЕ НА ФАННѢ
ПРЪБОБЫ·БЛАДОУЩЖ
СУРНѢЖ ГУРНННІЖ·НІ
АМАХЖВЪСН·КЪЖАОНАФА
ТНСМЪСВОИГРАДЬ·БЪЗН
ДЕЖЕНОСН ФЪШТАЛНАКѢ·
Ш ГРАДА НАЗАРѢ·ФА·ВЪЖНАДО

Реймське Євангеліє XI ст.

САИЖРНЕМЪ ДАНЕАКЪ
НЪЛОДЪНОУМЪРЕШИИ
ЛНИЕСИСЛЫШАЛЪПО
ВЪДИЦРАИСТЪНУХЪБО
ЛМРЪНКОЛНИКОТЪМЖ
ЖЪДОБРЪНУХЪНУОУД
НЪНУХЪВЪСТАВНШАИИ
ЕДИНОШОУКРСТНАИИ
ЖИТИ

КОНДРАТЪРЕУЕБЛАЖЕ
НЪЕСТЪМЖЖЪИЖЕНЕ
ШЪСТВОБАВЪСЪВЪТЪ
НЕУЪСТИВЪНУХЪИИПЯ
ТИГРЪШЪНИСЪНЕСТА
ИИАСЪДАЛИЩИГОУБИ

Житіе Кондрата XI ст.

КАЗАЮТЬМОУДА
ЛА·ДАВЗІУОУАНТЕ
СА+·ЯКОВОЦЬ ВЪ
СКРѢШАЮТЬМЪР
ТВЪІАНЖИВНТЬ·
ТАКОЖЕНСНЪ·ЯЖЕ
ХОЩЕТЪЖИВНТЬ+
ОЦЬ·БО·НЕСЖДНТЬ·НИ
КОМОУЖЕ·НЪ·СЖДЪ
ВЪ·СДАСТЬ·СНОВН·
ДАВЬ·СНУТЬ·ТЖТЬ
СНЪ·ЯКОЖЕ·УТЬ·ТЖ

Остромирове Євангеліє 1057 р.

Възвѣстунъ сѣвъ истинноу на кнѣзѣна
рождѣствѣ мѣтвонмѣ не вѣсто бо на рече
наѣа два жѣи зыкаше при се доутѣ сѣуѣ
на вѣцѣ слабага на знаменю ꙗва жны
и хъаша:—

Да прудальноу сѣтѣуѣри кы не ста сѣхъ тна нѣ
да шѣврѣзуртѣ сѣи те бѣ бѣсквѣрныаго

СѢЩАТОУ КЪ КСА СѢЩА

СѢ НАШЕГО ИЛАРНОНА ТРО ГЛА. Н:—

Удѣлъ тѣ кону источьникѣи поустѣи
и нѣ сѣщадьномъ вѣдѣтѣ кѣ сѣи нѣтѣ
и нѣи вѣдѣтѣ хъа нѣи вѣ сѣтѣ троуѣи
расладнаѣ кѣ сѣи нѣ вѣ сѣтѣ нѣи нѣи
всѣленѣи сѣи нѣи юдѣ сѣи нѣи ларноне
оуѣна шѣ молнѣа да сѣ сѣтѣ аша наша

Мінея 1096 р.

С
З

ФЦРІМОУЖИ.

ІЗ Ф ОУМЪІКАНИ.

ФНМОУЩІ. ЛН.

ІЗ Ф ПАРАКЛИТЪ.

ЛЪВЪНЕДОУЗЪ.

ІН Ф НСПРОШЕНИ

Ф ПАТНХАТЪ.

Н ТЪЛЕСЕГНА.

Н
Ф

Ф МОРИЦЪМЪХО

ЖЕНИН.

ЕУА. НА ПА.

С
Т
Х

Е ВАТГЕЛНИ. ѠН ѠАНА,..

НСКОНИБАШЕСЛОВО. НСЛОВОБАШЕ ѠБА. НБЪБАШЕСЛОВО. РЕБЪНСКОНИ ѠБА. КСЕТЪ. МЪБЗИКЕЖНИГОНИУТОЖЕ НЕБЗИКЕЖБЫ. ВЪТОМАЖН

ТЪ БЪ. НЖИКОТЪБЪСКЪ ТЪУАКОМЪ. НСКЪТЪВЪТЪМЪСВЪТІТЬ. НТЪМАКГОНЕПОСТНЖЕ.

Галицьке Євангеліе 1143 р.

ствоу : Павль аплъ ·
жидовниъ бродъмь ·
ѿ колѣ навень амно
ва · и рсью же фарисъ
и · оучитѣла вѣрнага
малнѣла · мостъ ѿвоу
законоу наказанъ ·
вѣмъ же вѣки лнкн
нѣтъ аль ѿтоцъ · вѣ

Тлумачний Апостол 1220 року

жѣтвѡущѣдрѡтътвѡи, и мѡ
недостѡиство · прѡстѡи мѡ
вѣжко прѣгрѣшенне вѡлно
еженне вѡлно · и не на шн
радн грѣхъ · въ збранн шн бл
годѣтн стѡтвѡи годѣ хъ
прѣдлежѡущнхъ дарѡвъ ·
помѣннѣи прѣзвнтерство
еже шхѣ слѡуженне · и все
госщѣнннѣ скаго тнма · и
ннѣднного же на посрамн
обѣстоющнхъ стѡи твѡи
жѣтвннкѣ · посѣтн насъ
блгостн ю твѡе югн · ѡвн
се на мѣ богаты мн твѡи

Афонський службник XIII–XIV ст.

ШЫНКОЦЬ. ПО
БРАЩЕННЄ ДЪВЫ
НГЕ ДННОУАДЫ
ДЪСНІУГВОІА
ГДЕ ДЫНШНІУ
ІХІДЬ. ПШЕПОК
ЗАНАДЪЦНОВЬ
ІСТЬ. НОБРАСЬ

ВЪ ПОНЕ А НЕШО
ПАНИКОСТЫН. СМА
РЕГЬ. БЛЮТЪТЕНЕ
РОДНТЕ. ОЕДУНОМЬ
СОМЛУХЪСНХЪ ГЛО
БОЧАМАЬ. ІАКОІНІАН
НХЪНАНБЪХЪ. ВЪ
ИЦЪВЛАТЬ. ЛНЦЕО
ТЪЦАМОІЕГОНБЪСНИ

Трестѣга тѣце, вѣже всего
мнра, поспѣши на пра
внсаце мое. на вати
сразоумомъ. и конуати
дѣлы блгыи. в годъ хно
венны раснакниги, и

Псалтир XV ст.

Павель ракъ иухвъ. званъ апль. и збранъ
въ блговѣстїе блжне, еже прѣже обѣща
прркы свои мн. въ писанїи стхъ о сѣ сво
емъ. бывши мѣсѣ мене двѣ поплѣти.
на рече на госнѣ блжїавъ снѣ. подхоу
стына. и звъскрѣшенїа мртвыхъ.
иуха ганашего. и мже прихъ блгтъ
и посланїе въ послушанїе въ рывъ въ сѣ
жъ цѣи меннего. въ нхъ же естен въ
званїи иухоу, въ сѣ мѣ жщїи мѣ въ рнѣ
въ злюбленн мѣ боу званн мѣ стыл.

Апостол XV ст.

клетвоу . ѿзаклананіе , раздрѣшаніе ѿмоу .
рѣкше трістѣи . таже , гоу помлнмсе .:

н іу хе бже нашъ . Спсн
слове бга жнваго . па
стнроу н агнбче . възѣ
манн грѣхы мнроу . нже
длбгь двонма длбжннко
ма ѿставнвн . н грѣ
шнон жене ѿставаннне
грѣхѡвъ давъ ѿн . нже нсцѣленнне раслабле
нномоу даровавъ , сѣѿставаннннемь грѣхѡ
мь ѿго . самь ѿслабь ѿстави прѡстн грѣ
хы , безаконіа волнаа н неволнаа . ѿже въ
вѣдѣннн , ѿже въневѣдѣннн . ѿже въпрѣ
стоупаннннже н прѣплоушанннн бвшѡ ѿра
ба твоѣго , нмѣрѣкь . нже ѿко улкь плѣтъ
носе , н въмнрѣ семь жнвѣ , прѣстоупн .
нлн сьгрѣшн . нлн въсловѣ нлн въдѣлѣ ,
нлн въпомышлнннн . въразоумѣже , нвъне
вѣдѣннн . въднне нвънощн . нлн подѣ
твою . нлн ѿлоученннн архіереѡ іереѡ бысть .
нлн въскон проклѣтїе въпадѣ . нлн клѣтесю
заклѣтсе вънмѣ бжїе . нсїю прѣстоупн .
нлн ѿскѡтскын нрѡстн , нѣкоѣго ѿхрї
стіань проклѣтъ . нлн завндѣ , нлн сьлб
га . нлн помѣноу злобоу . нлн възынрнсе
нпрогнѣвасе . нлн разгрѣдѣ , нлн прѣлб

Псалтир 1494 р. Черногорія

ЕМОУ ѿДОМОУ ЦРЕВА. ВЪСЛКО,
ДНЕ, ВЪДНЬСГШ. ВЪСДНН. КНКВ
ТЛЕГО :

✠ КОНЬЦЬ СЪБГОМЪ, ЦРЬКЫН. ЧЕТВРТЬЕ :

СІЕ ЧЕТЫРЕХЪ ЦРТВІІ КНИГЫ ПРѢВЕДОУХЪ,
ѿГРЬТЬСЯ СЫІ КНИГЪ. НА СРЬБЪСЯ СЫЕ. БЛГО
УБЪТНВМОУ НХЪ ЛЮБНВМОУ НСАМО,
ДРЪЖЦОУ СРЬБЛНМЪ ГНОУМОЕМОУ ДЕСНУ
ТОУ СТЕФАНУ. ВЪДАРОВАНІЮ ХЪ ИДНО
СТЕХЪ, НШКОМОУ КИРОУ. ВЪСАДЪ КОГЛА
НІНХЪ ВЪ ЦРЬКОМОУ ДАНАСІІН. ВЪ ЛЮБОУТИ
ТЕЛЪСТВѢ ПОДЪ БЕСЦОМОУ СЕ ПРѢМОУ ДРЪ
НШОМОУ СНАДЕШНОУ. ВЪ НСПЫТАНІНХЪ,
ІНЗЫСАНАІНЪ ЖЪТВЫНМЪ ВЪ ТХЫНМЪ
ІНОВЫНМЪ ІНСАНАІШМЪ РАВНЪ ТЪТНШ
МОУ ПТОЛОМОУ ШНШМОУ, ЕМОУ ЖЕ ПО

Книга Царств 1418 р.

УГО ЗМЫТАРЫ ИГРЬШНИ
КИ ОУЧИТЕЛЬВАШЬ ГАСТЬ, И
ПІЄТЬ. ОУСЛЫШАВШИТОІС,
РЕКЛИ. НЕПОТРЕБОУЮ ЗДОР
ВЫИВРАУА; НЖ ОЛЦІИ,
ШОШИНА ОУЧИТЕСЛ УТОЄ
МЛТИХОЦІОУ АНЕЖО КТВЪ

Пересопницьке Євангеліє 1561 р.

ПЕРВОЕ ОУСЛООВО СОТВОРИХЪ ОВЕСЪХЪ,
ЄДВОФНАЕ. ОНИЖЕНАУМЪТЪ ІС, ТВО
РИТИЖЕ НОУЧИТИ. ДОНЕГОЖЕ ДНЕ,
ЗАПОВЪДАВЪ АПЛОМЪ ДХОМЪ СТЫ,
ИХЖЕ ИЗБРАВОЗНЕСЕА. ПРЕНИМЖЕ
ИПОСТАВИСЕБЕ ЖИВА ПОСТРАДАНИИ

Апостол XVI ст.

І́ при́ста́вни́кнє́моу́ фа́
рнсе́є́ зкля́жнлѹ́не́го
ре́кѹ́не́моу́. е́сли́го́днє́
ѹ́лє́коу́ па́стѹ́ти́же́ноу́сво́ю
што́же́и́ко́лвє́закнѹ́ма
і́сѹ́сѡ́пѡ́кда́ю́ти́ре́кльи́.
ѹ́не́ѹ́нта́лнє́тє́, тѣ́и́ко́го
ры́и́нє́ткѡ́рнлє́спѡ́ѹ́ако́ѹ́моу́

Пересопницьке Євангеліє 1556 р.

ЛАНТЕ. ТАКОЦНЕ
ГЕСТЬВАМЪ. ДАЕДИ
НВУЛВІКЪОЦМРЕТЬ
ЗАЛЮДИ. АНЕВСТА
СТРАНАПОГЫБНЕБ.
СЕГОЖЕОСЕБЕНЕРЕУЕ.
НОСТАРЪИШНИЛАБ
ТОЦТОМОЦПРОРЕУЕ.
ТАКОХОТАШЕІСТЬВЪ
МРЕТНЗАЛЮДИ. НО
УАДАБЖЪИРАСТО
УЕНАГАСОВЪКОЦПІ
ТИ. ВЪЕДИНО. ОТЪ

Луцьке Євангеліє XIV ст.

МІЖАТО СВЯГВЕТВАНІЄ

ЗАЧАЛО ЄВАНГІА ІСХУСА СНА
 БЖІА . ЯКОЖЕ ЄСТЬ ПІСАНО ВЪ
 ПРЦѢХЪ . СЯЗЪ ПОСЫЛАЮ АГГЕЛАМО
 ЕГО ПРѢЛІЦЕМЪ ТВОИМЪ , ИЖЕ
 ОУГОТОВИТЪ ПѢТЬ ТВОИ ПРѢ
 ТВОЮ . ГЛАСА ВОПИЮЩАГО
 ВЪ ПУСТЫНИ . ОУГОТОВАНТЕ
 ПѢТЬ ГНЬ , ПРАВЫ ТВОРИТЕ
 СТЕЗѢ ЕГО . БЫСТЬ ІОАННЪ
 КРТА ВЪ ПУСТЫНИ . И ПРОПОВѢДА КРЩЕНІЄ
 ПОКАЯНІА ВО УЩЕНІЄ ГРѢХОВЪ . ІНХО

ПА
 А

Євангеліє XVI ст.

Ѡтрокъ ѣсть мѣи двѣ чѣта , прѣчѣта . ѣго
 же возлюбихъ азъ , двѣственикъ , и оучникъ
 мой . гакъ оутвердѣша мѣть ѣго на насъ ,
 и истина гдѣа пребываетъ во вѣки .
 Ѡ толѣ прочее двѣственикъ , двѣю во своѣ
 возведѣ домъ . снѣ бо нареченъ бывъ ѡ снѣ
 всецѣдрагъ , показѣ снѣбнѣа къ мѣри , по
 добное снѣбствѣ и присвоеніе тепло всегда .
 и хже мѣтками хрѣте спасѣ душы нашѣ .
 сла , и ннѣ , крѣтого . ѣгда на крѣтѣ , при
 гвождаема видѣвши агнца , иже и зѣтебѣ
 агнице рожденнаго , копѣаше власы терзаю
 щѣ , оувѣ мнѣ чадо сладчайшее , кромѣ бо
 лѣзней прѣжде родихъ та : ннѣ же болю
 срѣемъ , и не терплю тебѣ зрѣти распинаема
 хрѣте , снѣ мой многомѣтѣе . та , вѣте ти
 хѣи . про , днѣ . пѣмошь моѣ ѡ гдѣ , сѣтво
 ршагъ небо и зѣмлю . стѣ . в озведѣохъ очѣ
 мой въ горы , ѡнѣудѣ же прѣидѣ пѣмошь моѣ .
 , подѣки гдѣи въ вечеръ сѣи . частѣ , стѣры ,
 крѣтны . гла , ѣ . Крѣтѣ твоѣ гдѣи , жизнь и
 застѣпленіе людемъ твоимъ ѣсть . и нанѣ

Псалтир XIX ст.

Библіїні повѣсти изъ старого Завѣта.

Періодъ першій.

Отъ сотворенья свѣта до Авраама.

1. Сотворенье свѣта.

На початкѣ сотворилъ Богъ небо и землю. Земля была пуста и порожна, покрыта глѣбокими водами и окружена темнотою. Надъ водами оуносила Духъ Божій. И рече Богъ: „Най бѣде свѣтло“. И заразъ настало свѣтло. То былъ день першій. Другого дня рече Богъ: „Най станеса звѣздъ невисный“. И въ сѣй часъ станѣло красное, голѣвое небо. Третьего дня сказалъ Богъ: „Най соверѣтса воды въ одно мѣстце, и най оукажеса сѣша“. И сталося такъ. И назвалъ Богъ сѣшъ землю, а сокранье водъ назвалъ моремъ. И рече Богъ: „Земля! най зродитъ травѣ, зла выдаючій скѣмена, и дѣрева плодоентій“. И сталося такъ. Земля оукрасилася зеленою травою, безчисленными цвѣтами и всакого рода дѣревами. Четвертого дня рече Богъ: „Най бѣдѣтъ свѣтила на небѣ, шобы свѣтили надъ землею и значили дни и лѣта“. И появилося на небѣ ясное солнце, шобы свѣтити въ день, и мѣсяць а съ нимъ безчисленное множество звѣздъ, шобы свѣтити въ ночи. Пятого дня рече Богъ: „Най бѣдѣтъ въ водѣ рыбы, а въ воздѣскъ птицѣ“. И оживилася вода всакого рода рыбами,

МОЛИТВИ ЩОДЕННІ.

Знак св. хреста.

† Въ́ имя́ Отца́ и Сы́на и свята́го Дѣ́ха, а́ми́нь. 3-чи.		† Вѣ́мя́ Отца́ і́ Сы́на і́ свѣ́- та́го Дѣ́ха, а́ми́нь. (3 ра́зи)
--	--	---

М о л и т в а.

Моли́твами свѣ́тыхъ О- те́ць на́шихъ Го́споди І́суса Хри́сте, Бо́же нашъ, поми́луй насъ.		Моли́твами свѣ́тыхъ От- це́в на́ших, Го́споди І́суса Хри́сте, Бо́же наш, поми́луй нас.
Сла́ва тебѣ́, Бо́же нашъ, сла́ва тебѣ́.		Сла́ва Тебѣ́, Бо́же наш, сла́ва Тебѣ́.

Моли́тва до св. Дѣ́ха.

Царю́ небе́сний, Оутѣ́ши- телю, Дѣ́ше истины, і́же вездѣ́ съи́ и вса́ исполня́й, сокро- вище́ благо́ухъ, и жи́зни пода- телю, при́иди́ и всели́ся въ ны́, и очисти́ ны́ отъ вса́кѣ́хъ скве́р- ни, и спаси́ Благі́е, дѣ́ши на́ша.		Царю́ небе́сний, Утѣ́ши- телю, Дѣ́ху пра́вди, що всю́ди вси́ і́ все́ю наповня́еш, ска́рбе́ все́го добра́ і́ житя́ пода́телю, при́иди́ і́ всели́ ся в нас, і́ очисти́ нас відъ все́яко́ї скве́рни, і́ спаси́, о Благі́й, ду́ші на́ші.
--	--	---

Т р и с ь в я т о е.

† Свѣ́тый Бо́же, свѣ́тый крѣ́пкій, свѣ́тый везме́ртний, поми́луй насъ 3. р.		† Свѣ́тій Бо́же, свѣ́- тій крѣ́пкій, свѣ́тій без- сме́ртний, поми́луй насъ. 3. р.
---	--	---

Славословіє мале.

Слава Отцю и Сынѣ и свѣ-
тѣму Духу, и нѣмѣ и прѣсно
и во вѣки вѣковъ, аминь.

Слава Отцю і Сїну і
свѣтѣму Духу, і нїні і за-
всїгда і в віки віків, аминь.

Молітва до св. Тройці.

Пресвѣтѣа Тройце помї-
луй насъ, Господи очисти грѣ-
хї наша, Владїко прости без-
закѣнїа наша, Свѣтїи посѣти
и исцѣли нѣмоци наша, їмене
твоего радї.

Господи помїлуй. 3.

Слава Отцю и Сынѣ, и
свѣтѣму Духу, и нѣмѣ и прѣсно
и во вѣки вѣковъ, аминь.

Пресвѣтѣа Тройце по-
мїлуй нас, Господи очи-
сти грїхї нашї, Владїко про-
сти беззакѣнїя нашї, Свѣ-
тїи вїдвїдай і сцїли нѣмочи
нашї, задля їмени твоего.

Господи помїлуй. 3.

Слава Отцю і Сїну і
свѣтѣму Духу, і нїні і за-
всїгда і в віки віків, аминь.

Молітва Господня.

Отче нашъ, їже єси на не-
бесѣхъ: да скатїтсѣ їма
твое; да прїидетъ царствїе
твое; да вѣдетъ воля твоя,
їако на небїи и на землї;
хлѣбъ нашъ насѣщїи даждь
намъ днесь; и остави намъ
дѣблї наша, їакоже и мы оста-
вляемъ должникѣмъ нашимъ;
и не введї насъ во искушенїе;
но избави насъ отъ лѣкаваго.
Аминь.

Господи помїлуй. 12. Сла-
ва Отцю, и Сынѣ, и свѣтѣму
Духу, и нѣмѣ и прѣсно и во
вѣки вѣковъ, аминь.

Екатерина Дегарба.

Отче наш, що єси на не-
бесах; най свѣтить ся їмя
Твое; най прїиде царство
Твое; най буде воля Твоя,
як на небї, так і на землї;
хлїб наш насущнїй дай нам
сегоднїя; і прости нам довгї
нашї, як і ми прощамѣ дов-
жникамъ нашим; і не введї
нас в искушене, но вїбави
нас від лукавого, аминь.

Господи помїлуй. 12.
Слава Отцю і Сїну і свѣ-
тѣму Духу, і нїні і завсїгда
і в віки віків, аминь.

12

вѣдѣши чѣдѣ даже мертвыхъ воскресѣти и самъ изъ мертвыхъ воскресѣ. Просѣмъ мы Исѣса, щобѣ намъ даровѣлъ на всегда добръ вѣлю, вѣрвати егѣ словамъ. „Господи оудержи и оумножи изъ насъ вѣрѣ!“

*42. Отче нашъ.

Коли Исѣсъ оубѣстивши Иерусалимъ помолѣся на ономъ оубединѣмъ мѣстѣци, тогда рѣкъ одинъ изъ егѣ оубениковъ къ нѣмъ: „Господи, нашь насъ моли тѣса. гакъ передъ тимъ Іоаннъ нащилъ сконѣхъ оубениковъ.“ На тоъ сказѣлъ Исѣсъ: „Коли моли тѣса, то моли тѣса такъ: Отче нашъ, иже вои на небесѣхъ: да святѣтся имя твоѣ; да прѣидеть царствѣе твоѣ; да бѣдетъ воля твоѣ, ꙗко на небеси и на земли; хлѣбъ нашъ насущный даждь намъ днесъ; и остави намъ долги наша, ꙗкоже и мы оставѣемъ должникомъ нашимъ; и не введи насъ во искушенѣе; но избѣви насъ отъ лукаваго, амѣнь.“

Исѣсъ прибѣгнахъ къ сѣмъ: „Полезѣмъ, що который изъ васъ малъ бы прѣителъ, и той прѣишѣлъ бы къ нѣмъ о полночи и сказѣлъ: Дрѣже, поживѣ менѣ трѣе хлѣба; тепѣрь бо власнѣ изъ дорогѣ прѣишѣлъ ко мнѣ мой знакомый, а ꙗ немаю чимъ оубогѣстѣи егѣ. Прѣителъ же отвѣчалъ бы емъ изъ хѣты: Не докчаи менѣ: дверь оубже затворѣна, а мой дѣти при мнѣ въ комнатѣ, ꙗ немогѣ встѣти и дѣти товѣ. Тотъ же на дворѣ не перестѣлъ бы толкати. Истинѣ каже вамъ: Хотѣ бы прѣителъ оубже не далъ того встѣлъ и емъ далъ. що вѣтъ прѣителемъ егѣ, то ꙗки задаѣ докчаивости егѣ встѣне и дасть емъ, що днѣ трѣбѣе.“ „ꙗ такъ каже вамъ: Просѣтъ оуб Бога и дасть сѣ камъ, шѣкайте оуб нѣго и найдѣте, толкайте и отворѣатъ камъ. Вѣсакъ бо просѣщѣий прѣимѣе. шѣкающей нахѣднѣтъ. и толкѣчемъ отворѣютъ. Который же отѣцъ, коли сынъ егѣ прѣснѣтъ оуб нѣго хлѣба, подѣстъ емъ камѣнь? ꙗво коли рыбы прѣснѣтъ, подѣстъ емъ смѣю? ꙗво коли прѣснѣтъ ѣйца, подѣстъ емъ скорпию? ꙗ такъ если вы, вѣдчи слыши, оубжете даиѣнѣ доброй давати дѣтѣмъ

БАШИНАМЪ; ЧИЖЬ НЕ БОЛЬШЕ ОТЦУ БАШЬ НЕВЕСНЫЙ ДАТЬ БЛАГА ПРΟΣЯЧИНАМЪ ОУ НЕГО?“

Молѣвъ по ѡказанію красной молитвы Господней „Отче нашъ“ особливо о нѣсеній дарыи просѣвъ съ повѣрностію, ѡпованіемъ и постоианніемъ! Такъ нехѣбно наша молѣтва выслушана бѣде.

*43. Богатый молодець.

За іакѡвскъ время потѡмъ зайшѡлъ дорѡгъ Исѣсови одѣнъ богатый молодець, ѡупаахъ нѣредъ нимъ на колѣна и спросіахъ Его: „Оучителю благій, що менѣ дѣлати, абымъ наследнахъ живѡтъ вѣчный?“ Исѣсъ же сказахъ емѣ: „Що ты менѣ называвшихъ благіймъ? Никтѡ не всть влгъ лишъ одѣнъ Богъ. Если же хочешь вхити вх живѡтъ, хороній заповѣди!“ Молодець спросіахъ: „Которіи!“ Исѣсъ же отвѣчалъ: „О сін: Чти отца и мать; не ѡувѣй; не любодѣйствуй; не кради; не свѣдчи ложно; не возакчи ближнего твоего шкъ самъ сѣбѣ.“ Съ радостію сказахъ на тѡе молодець: „Все тѡе я хороніахъ отъ молодости мои; що жемъ ещѣ не докончилъ?“ Тогда возрѣвши Исѣсъ на него съ любѡвію и сказахъ: „Одно ещѣ недостае тебе. Если хочешь совершнихъ быти, иди, продай все имѣние твое и роздай ѡубогимъ, а бѣдешъ мати сокровище на нѣбѣ: и послѣдй менѣ!“ Оучѣвши тѡе молодець, отхншѡлахъ смѣтний; жаль бо мѣ бѣло звѣти сѣ своего имѣнія.

Бѣтъ добри дѣла, такъ зовѣиши евангелскій советъ най рады, которій къ сватѡмъ Евангелію не прикѡзвѣются, аши тѡакко поединѡчимъ для достиженія совершинства радатъ сѣ. Бѣдѣ предѡсѣмъ налѣжитъ доверѡванное ѡубѡжество т. е. если кто Исѣса Христа ради доверѡвано отрѣкае сѣ всѣхъ своихъ доверѣминыхъ добрихъ и ничѡго изъ нихъ іако влѣстнѡсть не поствѣде.

*44. Воскресеніе Лазаря.

Дѣкъ сѣстры Марія а Марѣа вх селѣ Бѣдѣнии мали брата именимъ Лазаря, которѡго Исѣсъ дѣже любіахъ. Той занедѣжалъ былъ тѣжко. Вх тотъ часъ ѡтправили сѣстры посланца къ Исѣсу и сказаши емѣ речі: „Гѡ-

разлучи*, и пренсподнѣйшей смѣрти предаде
въ зѣмлю*, но ѿкв Бѣка и благострѣбенъ*,
пѣки воззови.

Одѣжды боготканныя* совлакохса обаян-
ный, твоѣ бжтвенное повелѣніе преслашавъ,
Гди, сохѣтомъ врага*, и смоковнымъ лист-
вѣмъ*, и кожными рѣзами нынѣ облакохса*,
потомъ ко обездѣнъ къхъ* хлѣбъ трѣдный
снѣсти*, терніе же и колѣецъ мнѣ принести*
земля проклята бысть*, но въ послѣднѣмъ
лѣта коплотивыиса ѿ Дѣы*, козвѣвъ ма,
введи пѣки къ рай.

Рай всесестный*, краснѣйшаа доброто*, бо-
гозданное славіе*, веселіе некончаемое и на-
слаждѣніе*, славо праведныхъ*, прѣквѣвъ кра-
сотѣ, и стѣхъ жилище*, шѣмомъ лѣствіи
твоихъ*, годѣтелѣ всѣхъ моли* врата ѿвер-
сти ми, ѿже прѣстѣплѣніемъ затворихъ*, и
сподобитиса древо животное пріѣти*, и ра-
дость, ѣмже прѣжде въ тебѣ насладихса.

Идамъ изгнанъ бысть изъ рай* пресла-
шаніемъ*, и сладости изверженъ*, живскими
глаголан преліченый*, и нагъ сѣдѣтъ*, селѣ
оубы мнѣ, прѣмш рыдаа*, тѣмже потщѣмса
кеи*, времѣ пріѣти поста*, посашающе еван-
гелскихъ преданій*, да сѣми благозрѣдн
вырше Хртѣ*, рай живище* пѣки коспрїимемъ.

Слава: Глѣз тѣмже, Самогласнх.

Гдѣ Идамъ прѣмш рай*, и свою наготу
рыдаа плакаше: оубы мнѣ, прѣлестію лѣкавою

Таблиці

Таблиця відмінкових закінчень іменників старослов'янської мови

ЧИСЛО	Відмінок	ОСНОВИ										
		Вокалічні						Консонантні				
		<i>-*ā</i>	<i>*jā</i>	<i>-*ǫ</i>	<i>-*jǫ</i>	<i>-*ǫ̆</i>	<i>-*ī</i>	<i>-*ǫ̆</i>	<i>-*s</i>	<i>-*r</i>	<i>-*nt</i>	<i>-*n</i>
Однина	Н.	Ж.р. ВОДА	Ж.р. ДОУША	Ч.р. РАВЪ С.р. СЕЛО	Ч.р. ОТЬЦЪ С.р. ПОЛЕ	Ч.р. СЫНЪ	Ч.р. ГОСТЪ Ж.р. КОСТЪ	Ж.р. ЦРЬКЫ -ТЬВЪ	С.р. НЕВО	Ж.р. МАТН	С.р. АГНА	Ч.р. КАМЫ С.р. НМА
	Р.	-Ы	-А	-А	-А	-ОУ	-Н	-ТЬВ-Е	-ЕС-Е	-ЕР-Е	-АТ-Е	-ЕН-Е
	Д.	-Ѣ	-Н	-ОУ	-ОУ	-ОВН	-Н	-ТЬВ-Н	-ЕС-Н	-ЕР-Н	-АТ-Н	-ЕН-Н
	З.	-Ж	-ЇЖ	Ч.р. -Ъ С.р. -О	Ч.р. -Ъ С.р. -Е	-Ъ	-Ъ	-ТЬВ-Ъ	-О	-ЕР-Ъ	-А	С.р. -Ъ С.р. А
	О.	-ОЖ	-ЕЖ	-ОМЪ	-ЕМЪ	-ЪМЪ	Ч.р. МЪ Ж.р. -ЫЖ (-НЖ)	ТЬВ-Ъ ЇЖ (-НЖ)	-ЕС- ЬМЪ	-ЕР- ЫЖ (-НЖ)	-АТ-	-ЕН- -ЬМЪ (ЕМЪ)
	М.	-Ѣ	-Н	-Ѣ	-Н	-ОУ	-Н	-ТЬВ-Е	-ЕС-Е	-ЕР-Н	-АТ-Е	-ЕН-Е, (-Н)
	Кл.	-О	-Е	-Е	-Е	-ОУ	-Н	-Ы	-	-Н	-	-
Множина	Н.	-Ы	-ЬА, -А	Ч.р.-Н С.р.-А	Ч.р.-Н С.р.ГА	-ОВЕ	Ч.р. -НИЕ, -ЫЕ Ж.р. -Н	- ТЬВ-Н	-ЕС-А	-ЕР-Н	-АТ-А	Ч.р. -ЕН-Е С.р. -ЕН-А
	Р.	-Ъ	-Ъ	-Ъ	-Ъ, -Н	-ОВЪ	-НИ,-Ы	-ТЬВ-Ъ	-ЕС-Ъ	-ЕР-Ъ	-АТ-Ъ	-ЕН-Ъ
	Д.	-АМЪ	-АМЪ	-ОМЪ	-ЕМЪ, -КМЪ,	-ЪМЪ	-ЪМЪ	-ТЬВ- -АМЪ	-ЕС- ЬМЪ	-ЕР- ЬМЪ	-АТ- ЬМЪ	-ЕН-
	З.	-Ы	-ЬА, -А	Ч.р. -Ы С.р.-А	Ч.р. -ЬА,-А С.р.ГА	-Ы	-Н	- ТЬВ-Н	-ЕС-А	-ЕР-Н	-АТ-А	Ч.р. -ЕН-Н С.р. -ЕН-А
	О.	-АМН	-АМН	-Ы	-Н	-ЪМН	-ЬМН	-ТЬВ- -АМН	-ЕС-Ы -ЬМН	-ЕР- ЬМН	-АТ-Ы	-ЕНЬМН СР-ЕН-Ы
	М.	-АХЪ	-АХЪ	-ѢХЪ	-НХЪ	-ЪХЪ	-ЪХЪ	-ТЬВ- -АХЪ	-ЕС- -ЪХЪ	-ЕР- ЬХЪ	-АТ- -ЪХЪ	-ЕНЬХЪ
Двійна	Н.- З.-К.	-Ѣ	-Н	Ч.р.-А С.р. Ѣ	Ч.р.-ГА С.р.-Н	-Ы	-Н	-ТЬВ-Н	-ЕС-Ѣ	-	-АТ-Ѣ	-ЕН-Ѣ
	Р.-М.	-ОУ	-Ю	-ОУ	-Ю	-ОВОУ	-НЮ, -ЬЮ	-ТЬВ- -ОУ	ЕС-ОУ	-	-АТ-ОУ	-ЕН-ОУ
	Д.-О.	-АМА	-АМА	-ОМА	-ЕМА, КМА	-ЪМА	-ЬМА	-ТЬВ- -АМА	-ЕС- -ЬМА	-Е	-АТ- ЬМА	-ЕН-Ь МА

ІМЕННИК

Відмінювання іменників першої відміни

Однина					
Твердий різновид			М'який різновид		
Н.	рав-ъ	сел-о	цар-ь	мор-е	кра-й
Р.	рав-а	сел-а	цар-а	мор-а	кра-а
Д.	рав-Ѹ	сел-Ѹ	цар-ю	мор-ю	кра-ю
З.	рав-а	сел-о	цар-а	мор-а	кра-а
О.	рав-омъ	сел-омъ	цар-емъ	мор-емъ	кра-емъ
М.	рав-ѣ	сел-ѣ	цар-н	мор-н	кра-н
Кл.	рав-е	сел-о	цар-ю	мор-е	кра-ю
Множина					
Н.Кл.	рав-н	сел-а	цар-н (їе)	мор-а	кра-н
Р.	рав-овъ (-ъ)	сел-ъ	цар-ей	мор-ей	кра-евъ
Д.	рав-омъ	сел-омъ	цар-емъ	мор-емъ	кра-емъ
З.	рав-ы (-овъ)	сел-а	цар-н (-ей)	мор-а	кра-н
О.	рав-ы	сел-ы	цар-н (ьми)	мор-н	кра-н
М.	рав-ѣхъ	сел-ѣхъ	цар-ехъ	мор-ахъ	кра-ехъ
Двоїна					
Н.З.Кл.	рав-а	сел-ѣ	цар-а	мор-а	кра-а
Р.М.	рав-Ѹ	сел-Ѹ	цар-ю	мор-н	кра-ю
Д.О.	рав-ома	сел-ома	цар-ема	мор-ема	кра-ема
Однина					
Твердий різновид на задньозыковий		Мішаний різновид		Відмінювання на - їе	
Н.	дѸх-ъ	мѸж-ъ	знаменї-е		
Р.	дѸх-а	мѸж-а	знаменї-а		
Д.	дѸх-Ѹ	мѸж-Ѹ	знаменї-ю		
З.	дѸх-ъ (-а)	мѸж-а	знаменї-е		
О.	дѸх-омъ	мѸж-емъ	знаменї-емъ		
М.	дѸс-ѣ	мѸж-н	знаменї-н		
Кл.	дѸш-е	мѸж-Ѹ	знаменї-е		
Множина					
Н.Кл.	дѸс-н	мѸж-н (-їе)	знаменї-а		
Р.	дѸх-овъ	мѸж-ей	знаменї-й		
Д.	дѸх-омъ	мѸж-емъ	знаменї-емъ		
З.	дѸх-н	мѸж-ы	знаменї-а		
О.	дѸх-н	мѸж-ы	знаменї-н		
М.	дѸс-ѣхъ	мѸж-ахъ	знаменї-нхъ		
Двоїна					
Н.З.Кл.	дѸх-а	мѸж-а	знаменї-н		
Р.М.	дѸх-Ѹ	мѸж-Ѹ	знаменї-ю		
Д.О.	дѸх-ома	мѸж-ема	знаменї-ема		

Відмінювання іменника **господь**

Однина	Множина	Двоїна
Н. господ-ь	господ-ийє	Н.З.Кл. господ-а
Р. господ-а	господ-ий (-ей)	Р.М. господ-ню
Д. господ-оу, -евн	господ-емъ	Д.Ф. господ-ема
З. господ-а (-ь)	господ-н	
Ф. господ-емь	господ-ьми	
М. господ-ѣ	господ-ехъ	
Кл. господ-н		

Відмінювання іменників другої відміни

Однина			
Твердий різновид	М'який різновид	Мішаний різновид	
Н. жен-а	рѣк-а	земл-а	юнош-а
Р. жен-ы	рѣк-н	земл-н	юнош-н
Д. жен-ѣ	рѣц-ѣ	земл-н	юнош-н (ѣ)
З. жен-ѹ	рѣк-ѹ	земл-ю	юнош-ѹ
Ф. жен-ою	рѣк-ою	земл-ею	юнош-ю
М. жен-ѣ	рѣц-ѣ	земл-н	юнош-н
Кл. жен-о	рѣк-о	земл-е	юнош-е
Множина			
Н.Кл. жен-ы	рѣк-н	земл-н	юнош-н
Р. жен-ѣ	рѣк-ѣ	земел-ь	юнош-ѣ
Д. жен-амъ	рѣк-амъ	земл-амъ	юнош-амъ
З. жен-ы(ѣ)	рѣк-н	земл-н	юнош-ы (ѣ)
Ф. жен-амн	рѣк-амн	земл-амн	юнош-амн
М. жен-ахъ	рѣк-ахъ	земл-ахъ	юнош-ахъ
Двоїна			
Н.Р.К. жен-ѣ	рѣц-ѣ	земл-н	юнош-н
Р.М. жен-ѹ	рѣк-ѹ	земл-ю	юнош-ѹ
Д.Ф. жен-ама	рѣк-ама	земл-ама	юнош-ама

Відмінювання іменників третьої відміни

Однина		
	Жін. рід	Чол. рід
Н.	заповѣд-ь	пѣт-ь
Р.	заповѣд-и	пѣт-и
Д.	заповѣд-и	пѣт-и
З.	заповѣд-ь	пѣт-ь
О.	заповѣд-ію	пѣт-емъ
М.	заповѣд-и	пѣт-и
Кл.	заповѣд-є	пѣт-ь (и)
Множина		
Н.Кл.	заповѣд-и	пѣт-іє
Р.	заповѣд-ей	пѣт-ій (ей)
Д.	заповѣд-емъ	пѣт-емъ
З.	заповѣд-и	пѣт-и
О.	заповѣд-ьми	пѣт-ьми
М.	заповѣд-ехъ	пѣт-ехъ
Двоїна		
Н.З.Кл.	заповѣд-и	пѣт-и
Р.М.	заповѣд-ію	пѣт-ію
Д.О.	заповѣд-ема (ьма)	пѣт-ьма

Відмінювання іменників четвертої відміни

Середній рід			
Однина			
Н.Кл.	нм-а	отроч-а	неб-о
Р.	нмен-є	отрочат-є	небес-є
Д.	нмен-и	отрочат-и	небес-и
З.	нм-а	отроч-а	неб-о
О.	нмен-емъ	отрочат-емъ	небес-емъ
М.	нмен-и	отрочат-и	небес-и
Множина			
Н.Кл.	нмен-а	отрочат-а	небес-а
Р.	нмен-ъ	отрочат-ъ	небес-ъ
Д.	нмен-емъ (омъ)	отрочат-емъ (омъ)	небес-емъ
З.	нмен-а	отрочат-а	небес-а
О.	нмен-ы	отрочат-ы	небес-ы
М.	нмен-ѣхъ	отрочат-ѣхъ	небес-ѣхъ
Двоїна			
Н.З.Кл.	нмен-и	отрочат-и	небес-и
Р.М.	нмен-ѹ	отрочат-ѹ	небес-ѹ
Д.О.	нмен-ема (ама)	отрочат-ема (ама)	небес-ема

Чоловічий рід			
Однина			
Н.Кл.	ремен-ь	ден-ь	камен-ь
Р.	ремен-є	дн-є	камен-є
Д.	ремен-н	дн-н (єнн)	камен-н
З.	ремен-ь	ден-ь	камен-ь
О.	ремен-емъ	дн-емъ	камен-емъ
М.	ремен-н	дн-н	камен-н
Множина			
Н.Кл.	ремен-н	дн-іє (н)	камен-н (їа)
Р.	ремен-ей (їй)	дн-ій (ей)	камен-їй
Д.	ремен-емъ	дн-емъ	камен-емъ
З.	ремен-н	дн-н	камен-н
О.	ремен-ьми	дн-ьми	камен-ьми
М.	ремен-єхъ	дн-єхъ	камен-єхъ
Двоїна			
Н.З.Кл.	ремен-н	дн-н	камен-н
Р.М.	ремен-Ѹ	дн-ію (дню)	камен-Ѹ
Д.О.	ремен-ема	ден-ьма	камен-ьма (ема)

Жіночий рід			
Однина			
Н.Кл.	мат-н	свекр-ы	церков-ь
Р.	матер-є	свекров-є	церкв-є
Д.	матер-н	свекров-н	церкв-н
З.	матер-ь	свекров-ь	церков-ь
О.	матер-ію	свекров-ію	церков-ію
М.	матер-н	свекров-н	церкв-н
Множина			
Н.Кл.	матер-н	свекров-н	церкв-н
Р.	матер-їй (ей)	свекров-ей	церкв-ей
Д.	матер-емъ	свекров-амъ	церкв-амъ
З.	матер-ей (н)	свекров-ей (н)	церкв-н
О.	матер-ьми	свекров-амн	церкв-амн
М.	матер-єхъ	свекров-ахъ	церкв-ахъ
Двоїна			
Н.З.Кл.	матер-н	свекров-н	церкв-н
Р.М.	матер-ію	свекров-ію	церков-ію
Д.О.	матер-ема	свекров-ама	церкв-ама

ЗАЙМЕННИК

Відміювання особових і зворотного займенників

Особові займенники		Зворотний	
Однина			
Н.	азъ	ты	—
Р.	мене	тебе	себе
Д.	мнѣ, ми	тебѣ, ти	себѣ, си
З.	мене, ма	тебе, та	себе, са
О.	мною	тобою	собою
М.	мнѣ	тебе	себѣ
Множина			
Н.	мы	вы	—
Р.	насъ	васъ	
Д.	намъ	вамъ	
З.	ны, насъ	вы, васъ	
О.	нами	вами	
М.	насъ	васъ	
Двоїна			
Н.	мы	вы	—
З.	ны	вы	
Р.М.	наю	ваю	
Д.О.	нама	вама	

Відмінювання родових займенників

Тверда група			
	Чол. рід	Сер. рід	Жін. рід
Н.	той	тоє, то	таа, та
Р.	того		тоа
Д.	томѣ		той
З.	той, того	тоє, то	тѣ, тѣю
О.	тѣмъ		тою
М.	томъ		той
Множина			
Н.	тин (ти)	тѣ, та	тыа, ты
Р.	тѣхъ		
Д.	тѣмъ		
З.	тыа, тѣхъ	таа, та	тыа, ты, тѣхъ
О.	тѣми		
М.	тѣхъ		
Двоїна			
Н.З.	та	тѣ, та	тѣ
Р.М.	тою		
Д.О.	тѣма		

М'яка група			
	Чол. рід	Сер. рід	Жін. рід
Н.	мой	моє	моа
Р.	моєго		моєа
Д.	моємѣ		моєй
З.	мой, моєго	моє	мою
О.	момъ		моєю
М.	моємъ		моєй
Множина			
Н.	мон	моа	моа
Р.	монхъ		
Д.	момъ		
З.	моа, монхъ	моа	моа, монхъ
О.	момни		
М.	монхъ		
Двоїна			
Н.З.	моа	мон	мон
Р.М.	мою		
Д.О.	монма		

Відмінювання питальних займенників

Н.	кто	что
Р.	кого	чего, чего, чегого
Д.	комѸ	чемѸ, чемомѸ
З.	кого	что, чего
О.	кимъ	чимъ
М.	комъ	чемъ, чемомъ

ПРИКМЕТНИК

Відмінювання коротких прикметників (іменне відмінювання)

Тверда група			
Однина			
	Чол. рід	Сер. рід	Жін. рід
Н.	мѸдр-ъ	мѸдр-о	мѸдр-а
Р.	мѸдр-а		мѸдр-ы
Д.	мѸдр-Ѹ		мѸдр-ѣ
З.	мѸдр-ъ (а)	мѸдр-о	мѸдр-Ѹ
О.	мѸдр-ымъ		мѸдр-ою
М.	мѸдр-ѣ		мѸдр-ѣ
Кл.	мѸдр-ѣ	мѸдр-о	мѸдр-а
Множина			
Н.Кл.	мѸдр-и	мѸдр-а	мѸдр-ы
Р.	мѸдр-ыхъ		
Д.	мѸдр-ымъ		
З.	мѸдр-ы (ыхъ)	мѸдр-а	мѸдр-ы
О.		мѸдр-ыми	
М.	мѸдр-ыхъ		
Двоїна			
Н.З.Кл.	мѸдр-а	мѸдр-ѣ	мѸдр-ѣ
Р.М.	мѸдр-Ѹ		
Д.О.	мѸдр-ыма		

М'яка група			
Однина			
	Чол. рід	Сер. рід	Жін. рід
Н.	господен-ь	господн-є	господн-а
Р.	господн-а	господн-и	
Д.	господн-ю	господн-и	
З.	господен-ь (а)	господн-є	господн-ю
Ф.	господн-имъ	господн-ею	
М.	господн-и	господн-и	
Кл.	господен-ь	господн-є	господн-а
Множина			
Н.Кл.	господн-и	господн-а	господн-и
Р.	господн-ихъ		
Д.	господн-имъ		
З.	господн-и (ихъ)	господн-а	господн-и
Ф.	господн-и (ими)		
М.	господн-ихъ		
Двоїна			
Н.З.Кл.	господн-а	господн-и	господн-и
Р.М.	господн-ю		
Д.Ф.	господн-има		

Відміювання повних прикметників

Тверда група			
	Чол. рід	Сер. рід	Жін. рід
Н.Кл.	мѣдр-ый	мѣдр-ое	мѣдр-аѡ
Р.	мѣдр-аго		мѣдр-ыѡ
Д.	мѣдр-омѣ		мѣдр-ѣй (ой)
З.	мѣдр-ый (аго)	мѣдр-ое	мѣдр-ю
О.	мѣдр-ымъ		мѣдр-ою
М.	мѣдр-ѣхъ		мѣдр-ѣй (ой)
Множина			
Н.Кл.	мѣдр-ѣн	мѣдр-аѡ	мѣдр-ыѡ
Р.	мѣдр-ыхъ		
Д.	мѣдр-ымъ		
З.	мѣдр-ыѡ (ыхъ)	мѣдр-аѡ	мѣдр-ыѡ (ыхъ)
О.	мѣдр-ыми		
М.	мѣдр-ыхъ		
Двоїна			
Н.З.Кл.	мѣдр-аѡ	мѣдр-ѣн	мѣдр-ѣн
Р.М.	мѣдр-ю		
Д.О.	мѣдр-ыма		

М'яка група			
Однина			
	Чол. рід	Сер. рід	Жін. рід
Н.Кл.	снн-ій	снн-ее	снн-ѡѡ
Р.	снн-аго		снн-їѡ
Д.	снн-емѣ		снн-ей
З.	снн-ій (агѡ)	снн-ее	снн-юю
О.	снн-имъ		снн-ею
М.	снн-емъ		снн-ей
Множина			
Н.Кл.	снн-ѣн	снн-ѡѡ	снн-їѡ
Р.	снн-нхъ		
Д.	снн-нмъ		
З.	снн-їѡ (-нхъ)	снн-ѡѡ	снн-їѡ (нхъ)
О.	снн-ними		
М.	снн-нхъ		
Двоїна			
Н.З.Кл.	снн-ѡѡ	снн-їн	снн-їн
Р.М.		снн-юю	
Д.О.		снн-нма	

Відмінювання прикметників з основою на шиплячий

		Однина		
		Чол. рід	Сер. рід	Жін. рід
Н.Кл.	нищ-ій		нищ-ее	нищ-аа
Р.	нищ-аго			нищ-їа
Д.	нищ-емѣ			нищ-ей
З.	нищ-ій(-аго)	нищ-ее		нищ-юю
О.	нищ-имъ			нищ-ею
М.	нищ-емъ			нищ-ей
		Множина		
Н.Кл.	нищ-їи		нищ-аа	нищ-ыа
Р.	нищ-ихъ			
Д.	нищ-ымъ			
З.	нищ-ыа	нищ-аа		нищ-ыа(-ихъ)
О.	нищ-ими			
М.	нищ-ихъ			
		Двоїна		
Н.З.Кл.	нищ-аа	нищ-їи		нищ-їи
Р.М.	нищ-юю			
Д.Ф.	нищ-има			

ЧИСЛІВНИК

Відмінювання простих кількісних числівників			
Однина			
	Чол. рід	Сер. рід	Жін. рід
Н.	єдин-ъ	єдин-о	єдин-а
Р.	єдин-ого		єдин-оѡ
Д.	єдин-омѡ		єдин-ой
З.	єдин-ъ (ого)	єдин-о	єдин-ѡю
О.	єдин-ѣмъ		єдин-ою
М.	єдин-омъ		єдин-ою
Множина			
Н.	єдин-и	єдин-ы	єдин-а
Р.	єдин-ѣхъ		
Д.	єдин-ѣмъ		
З.	єдин-ы	єдин-ы	єдин-а
О.	єдин-ѣми		
М.	єдин-ѣхъ		
Двоїна			
Н.З.	єдин-а	єдин-ѣ	єдин-ѣ
Р.М.	єдин-ою		
Д.О.	єдин-ѣма		

Множина		
	Чол. рід	Сер. і жін. рід
Н.	трѣ, три	три
Р.	трѣхъ, трѣхъ	трѣхъ
Д.	трѣмъ, трѣмъ	трѣмъ
З.	трѣхъ, трѣхъ, три	три
О.	трѣми, трѣми	трѣми
М.	трѣхъ, трѣхъ	трѣхъ
Н.	четыре (-и)	четыри (-ѣ)
Р.		четырѣхъ
Д.		четыремъ
З.		четыри (-ѣ)
О.		четырьми
М.		четырѣхъ

ДІЄСЛОВО

Теперішній час			
I клас	II клас	III клас	IV клас
Однина			
1. неc-ж (ж)	cтан-ж (ж)	пнш-ж (ж)	люб-ж (ю)
2. неc-ешн	cтан-ешн	пнш-ешн	люб-ншн
3. неc-етъ	cтан-етъ	пнш-етъ	люб-нтъ
Множина			
1. неc-емъ	cтан-емъ	пнш-емъ	люб-нмъ
2. неc-ете	cтан-ете	пнш-ете	люб-нте
3. неc-жтъ	cтан-жтъ	пнш-жтъ	люб-лтъ
Двоїна			
1. неc-евѣ	cтан-евѣ	пнш-евѣ	люб-нвѣ
2. неc-ета	cтан-ета	пнш-ета	люб-нта
3. неc-ете	cтан-ете	пнш-ете	люб-нте

Атематичні дієслова

вѣсти	дати	вѣсти	гастн	нматн
Однина				
1. кмь	дамь	вѣмь	гамь	нмамь
2. кси	даси	вѣси	гаси	нмашн
3. кстъ	дастъ	вѣстъ	гастъ	нматъ
Множина				
1. кмъ	дамъ (ы)	вѣмъ (ы)	гамъ (ы)	нмамъ (ы)
2. ксте	дасте	вѣсте	гасте	нматѣ
3. кштъ	дадлтъ	вѣдлтъ	гадлтъ	нмжтъ
Двоїна				
1. ксвѣ	давѣ	вѣвѣ	гавѣ	нмавѣ
2. кста	даста	вѣста	гаста	нматѣ
3. ксте	дастѣ	вѣсте	гастѣ	нматѣ

Майбутній час

Простий майбутній час		
Однина	Множина	Двоїна
1. бѣдѣ	бѣдемъ	бѣдѣвѣ
2. бѣдѣши	бѣдете	бѣдѣта
3. бѣдетъ	бѣдѣтъ	бѣдете
Складний майбутній час		
Однина	Множина	Двоїна
1. нмамь	нмамъ	нмавѣ
2. нмаши нести	нмате нести	нматѣ нести
3. нматъ	нмѣтъ	нмате

Минулий час

Простий аорист		
Однина	Множина	Двоїна
1. нмамь	нмамъ	нмавѣ
2. нмаши	нмате	нматѣ
3. нматъ	нмѣтъ	нмате
Сигматичний архаїчний аорист		
Однина	Множина	Двоїна
1. рѣхъ	рѣхомъ	рѣховѣ
2. рече	рѣсте	рѣста
3. рече	рѣша	рѣсте
Новий сигматичний аорист		
Однина	Множина	Двоїна
1. рекохъ	рекохомъ	рекоховѣ
2. рече	рекосте	рекоста
3. рече	рекоша	рекосте
Імперфект		
Однина	Множина	Двоїна
1. нестѣхъ	нестѣхомъ	нестѣховѣ
2. нестѣше	нестѣшете	нестѣшѣта
3. нестѣше	нестѣхѣ (ѣ)	нестѣшете
Перфект		
Однина	Множина	Двоїна
1. ксмь неслъ, -а, -о	ксмъ несли	кствѣ несла
2. кси неслъ, -а, -о	ксте несли	кста несла
3. ксть неслъ, -а, -о	сжть (сѣть) несли	ксте несла
Плюсквамперфект		
Однина	Множина	Двоїна
1. вѣхъ неслъ, -а, -о	вѣхомъ несли	вѣховѣ несла
2. вѣше неслъ, -а, -о	вѣшете несли	вѣшѣта несла
3. вѣше неслъ, -а, -о	вѣхѣ (ѣ) несли	вѣшете несла

Словник найуживаніших церковнослов'янських слів

а, а

- абїє** – відразу, негайно; уже, швидко
авѣ – явно, неприховано
агапы – спільна трапеза ранніх християн, яка супроводжувала Євхаристію
агньць – ягнятко
агна – ягня
ажє – що
азно – шкіра
азъ – я (займенник)
ак, анце – яйце
акафїстъ – акафіст, церковний гімн
акъ, ако – як
акридь – пржгъ – сарана
алабастръ – алебастрова посудина
ални – лань
алъднн, ладнн – човен
алтарь, олтарь – вівтар
алъчьба – піст, голод
алъкатн – голодувати
алъчьнъ – голодний
амвонъ – амвон, трохи підвищене місце, на якому священник читає Євангеліє і проповідує
амннъ, амннъ – справді, дійсно
анагностъ – чьтьць – читець, читальник
анаѡема – анафема, прокляття, відлучення від церкви
антїѡннъ – антифон, спів двох хорів по черзі
апостолъ – проповідник
ароматъ – **благовоньнага** – пахуча речовина, пахощі
артосъ – квасний хліб, благословенний на Великдень, що його в Топину неділю роздають вірним
архиднаконъ – старший диякон
архїєрен, старѣйшина жрьчьскъ – архієрей
архїстратнѣ – воєначальник
ассарнн, ассарнн – дрібна монета
аспнда – отруйна змія
ацѣ – хоч, дарма що
аштє, аштє ли да – якщо, якщо ж
аштє ли оубо – отже якщо
ашоутъ, ашютъ, вьсоуѣ, тоуѣ – даремно, марно

Б, б

багър аница – порфира, **прапрждъ** – багряница, пурпуровий одяг
бални, врачъ – лікар
бальство, врачество – ліки, лікування
багати – ворожити, замовляти
вана пакнвыгтіа – купіль відродження (Хрещення)
вѣзаконикъ – злочин, безправ'я
вездъна – безодня
везженьць, хлакь – неодружений, холостий
везочъство – невідступне прохання, безсоромність
везчадьнъ – бездітний
веспосагага – незаміжня
вещиньство – безладдя
весеѣда – розмова, місце сидіння
внсьрѣ – перли
благо – добро
благоволеникъ – ласка
благоволити – доброзичливо ставитися, робити ласку
благовоникъ, благожуханикъ – пахощі
благоврѣменьнъ – вигідний, корисний, своєчасний
благовѣстити – благовістити, мати добру звістку
блаоговѣннє – страх, побожність
благодѣть, благодать – благодать, ласка, милість
благодѣтель – доброчинець
благодѣти – чинити добро
благолѣпникъ – краса
благообразнє – врода, краса
благодаритнѣ – щедрий
благыни – добро
благочъстнє – побожність
благъ – добрий
блаженъ – щасливий, блаженний
блазнити – спокушати
блнжника – родич, родичка
блюдоудѣганіе – розпусні вчинки
блюдо – миска
блюстити, блюдж – стерегти, пильнувати, оберігати
блудь, блудъ – помилка, обман, брехня
блудъникъ, блудъница – блудник, блудниця
вогъ вѣка сегш – диявол
вогододухновенныи – натхненний Святим Духом
вогомерзкни – нечестивий

богороазоуміє – богопізнання
богосочетанныи – злучений з Богом
болни, боле, больше – більший, більше
больма, больми, большьми – більше
болѣзнь – хвороба
брада – борода
бранити, бранѣж – боронити, захищати
брань – війна, битва
брати – бороти, воювати
брашьно – їжа
брѣвь – брова
брьзо – швидко
брьник – глина, бруд
брѣма – тягар
брѣшти – берегти, турбуватися
боун – дурний, нерозумний, сміливий, нахабний
боуксть – безумство
боуквати, боути – біситися
бѣдрѣ – бадьорий
бѣѣти – не спати, бадьоритися
бѣрѣ – бір, дерево, кедр, сосна
бѣхѣма, бѣхѣмѣ, бѣшьѣж – цілком, зовсім
былине – трава
бѣдити – переконувати
бѣдѣнѣ – каліка, покалічений
бѣжьство, бѣзьство, бѣство – втеча
бѣлорнзѣць – світська людина
бѣлота – білизна
бѣсть – демон, біс
бѣсьнѣ – біснуватий, шалений

В, в

вадити – сперечатися, обмовляти
вазнь – щастя
варити – випереджати, приходити раніше, передувати; чекати
варѣ – спека
ведро – ясно, гарна погода
вельми – дуже, занадто
вельрѣчевати – гарно говорити, багато говорити
верига – ланцюг, пута
ветѣхын – старий, давній
вечерга – вечеря, бенкет

вещь – справа, факт, річ
вина – провина, причина
винарь – виноградар
внѣтати – мешкати, перебувати, проживати, гостювати
владати – володіти
владыка – вельможа, володар
владычнѣ – сильний, владний
влѣна – хвиля
влѣховѣ, влѣхва – чарівник, ворожбит, волхв
влѣкъ – вовк
влѣштѣ – волокни
водоносѣ – відро, посудина для води
врабнѣ – горобець
врагѣ – ворог
вранѣ – ворон
вратѣ – комір
врачѣва – лікування, ліки
врачѣвати – лікувати
враштѣтѣ – повертати
врѣвъ, врѣвѣ – шнурок
врѣва – верба
врѣста – вік, зріст
врѣдѣ – зло, хвороба, шкода
врѣдѣнѣ – пошкоджений, хворий
врѣма – час
вѣжделѣбник – бажання
вѣжѣшти – запалювати
вѣзбранитѣ – заборонити, заперечити
вѣздати – віддати, повернути
вѣздрѣстѣ – вік
вѣзлѣжати – напівлежати за столом, засідати
вѣзмоштѣ – могти, бути сильним, зміцніти
вѣзмѣтитѣ – збентежити, хвилювати, підбурювати
вѣзмѣзник – відплата, помста
вѣзпитѣ, возопитѣ – закричати
вѣзати – взяти
вѣинѣ – завжди
вѣкоупѣ – разом
вѣкоуситѣ – вкусити, покуштувати
вѣлазѣ – вхід
вѣметати – вкидати
вѣмѣнитѣ – поставити

ВЪНЕГДА – коли
ВЪНЕЗААПЖ – раптом, несподівано
ВЪНИТИ – увійти
ВЪНОУШИТИ – слухати
ВЪНЖТЬРЬ – всередині
ВЪОБРАЖАТИ – уявляти, зображати
ВЪПИТИ – кричати, голосити
ВЪПЛЬ – крик, зойк
ВЪСКЖЖ – для чого? чому? навіщо?
ВЪСПѢТИ – оспівати
ВЪСПАТЬ – назад
ВЪСТАЪАТИ – сперечатися
ВЪСОУК – даремно, марно
ВЪСЖДЪ – причастя
ВЪСХОДЬНИЦА – горішній поверх, горище
ВЪЧИСИТИ – врахувати
ВЫА – шия
ВЪРѢТИ – кипіти
ВЬСЬ – село, поселення
ВЬСЬНИКЪ – поселенець, сільський житель
ВЬСЖДЪ – всюди
ВѢДѢТИ – знати, відати
ВѢРЬНИКЪ – довірений
ВѢТИИ – проповідник
ВѢТЬ – порада, договір
ВѢШТЕ – рада, нарада
ВѢТИИ – оратор, проповідник
ВЪШТЕ – більше
ВЪШТИИ – великий

Г, г

ГАДИТИ – ганьбити
ГАТАТИ – гадати, натякати, невизначено говорити
ГЕЖНА, ГЕОНА – пекло
ГЛАГОЛАТИ – говорити
ГЛАГОЛЪ – слово
ГЛАДАВЫИ – невиситимий, жадібний
ГЛАДЪ – голод
ГЛАСЪ – голос
ГЛОУМИТИ СА – забавлятися, насміхатися, непокоїтися
ГЛОУМЪ – жарт, насмішка
ГНЕСЬ – злочин, ганьба

гноу́сьнѣ – гидкий, бридкий
говнино – достаток плодів
говѣзник – врожай, достаток
говѣзь – плодоносний, рясний
говорѣ – зойк, шум, мова
говѣти – говіти, поститися
годѣ выти – подобатися, бути угодним
голгофа – Голгофа
горни, горьши, горѣ – гірший, -а, -е
горѣ – вгору
горько чадьнѣ – який димить
господа – житло; заїжджий двір; садиба
господѣ – господар, хазяїн, володар
госпожда – господарка, хазяйка
гостиньнѣ – дорога
гостьникѣ – господар, хазяїн житла
гражданнѣ – міський житель
гребнище, гробище – могила, склеп
гребти – гребти
гривна – золота або срібна прикраса
гробѣ – яма, могила
грохотати – голосно сміятися
грѣдѣ – гордий
грѣлица – горлиця
грѣньчарѣ – гончар
грѣсть – жменя
градѣ – грядущий
градсти, градѣ – іти, йду
гоудити – насміхатися, злословити
гънати, женѣ – гнати, гонити, жену

Д, д

да аште – якщо
давѣць – той, хто дає
давнѣти – душиити, давити
дарѣ – подарунок
датель – той, хто дає
движити – турбувати, непокоїти, совати
дебельий – товстий
демонѣ – злий дух, біс
денница – рання зоря
десница – десниця, правиця

ДЕСАТИНА – десятина
ДІАВОЛЬ – злий дух
ДАЛЪМАТНКА – дияконська риза з шовкової матерії з короткими рукавами
ДНАКОНЪ – церковнослужитель
ДИВНИ – дикий
ДИВО – диво
ДИНАРЪ – срібна римська монета
ДИСКОСЪ – золота тарілочка для Служби Божої
ДЛАНЬ – долоня
ДЛЪГОТА – довгота
ДЛЪГЪ – 1) довгий; 2) борг
ДОВАЬ – хоробрий, міцний
ДОВРОГОВЕННИК – благоговіння, страх
ДОВОЛЬНЪ – великий, достатній
ДОВЬЛЪТН – бути достатнім
ДОГЪМАТЪ – догма
ДОМАНЦА – годувальниця
ДОМТИ – годувати груддю
ДОЛОУ – вниз
ДОМОВИТЪ – господар дому, хазяїн
ДОНЪДЕЖЕ – до тих пір, доки
ДОСАДИТИ, ДОСАДЖ – образити, скривдити, досадити
ДОСЕЛИ, ДОСЕЛЪ – досі, до сих пір
ДОСТОЇНИК – спадщина
ДРАГА – долина
ДРАГЪ – дорогий
ДРОУГОНДЕ – в іншому місці
ДРОУГОНЦИ – колись, іншим разом
ДРЪЗАТИ – бадьоритися, бути в гарному настрої, відважуватися
ДРЪЗОСТЬ – бадьорість, сміливість
ДРЪВЛЕ – в давнину, колись
ДРЪВЬНЪ – дерев'яний
ДЪЖДЪ – дощ
ДЪСКА – дошка
ДЪНЬСЬ – сьогодні
ДЪ, НДЪ – де
ДЪЛЬ – частина
ДЪЛАТЕЛЬ – робітник
ДЪЛЬМА – для, внаслідок, через те що
ДЪЛГА – для

Є, є, ю

ЄВАГГЕЛІК, ЄВАНГЕЛІК – Євангеліє

ЮДА – коли

ЮГУПТЬ – Єгипет

ЄДА – якби, що б не

ЄДИНАКЪ – однаковий

ЮДИНОМЫСЛИК – згода

ЮДИНОУЖ – одного разу

ЮДЪВА – мало не

ЮКТЕНІА – протяжна молитва з різними прошеннями, на яку відповідає хор

ЮЛЕН, ОЛЕН – олива, оливкове масло

ЮЛЕНЬ – олень

ЮЛАНКЪ – який, який великий

ЮЛАННЪ – грек

ЮЛЬМА – наскільки

ЮПЕНДИТЬ – сорочка; церковний одяг; плащ

ЮПІСТОЛІНА – лист

ЮПІТАФИНА – надгробний напис

ЮРЕСЬ – наука, секта

ЮРЕТИКЪ – той, хто не визнає справжньої науки церкви

ЮРИХЪ, ЮРИХОНЪ – місто Іерихон

ЮСЕНЬ – осінь

ЮСТЬСТВО – природа, суть

ЮТЕРЪ – хтось, дехто

ЮХІДЬНА – отруйна змія

ЮШТЕ – ще

Ж, ж

ЖАДАТИ, ЖАЖДЪ – хотіти

ЖАЛЬ – 1) горе, печаль; 2) гробниця

ЖЕЛЪНИК – плач

ЖЕНИТВА – одруження

ЖЕНЬНЪ – жіночий

ЖЕНЬСТВО – жіночість

ЖЕСТОВЪ – впертий

ЖАШТИ – палити

ЖИВОТЪ – життя

ЖИВОТЬНЪ – життєвий

ЖИЛИШТЕ – житло

ЖИТЕЛІНЪ – житель

ЖИТЬНИЦА – склад, стодола

ЖЛАДЪБА – покарання; штраф

жрьдъ – палиця
жрьтва – жертва
жрьѣти – приносити жертву
жоупиште – могила, гробниця
жьзль – палиця, посох, прут
жаждати – відчувати спрагу
жалло – жало
жалтва – жнива

С

свнздати – свистіти
слоба – злість
слодѣи – злочинець
слострадаати – терпіти муки
смін – левіафан, кит, змій
сѣло, сѣльнѣ – дуже, занадто
до сѣла – до краю

З

завѣвеник – забуття
завида – заздрість
завидьливѣ – заздрісний
завѣтѣ – заповіт
зажешти – запалити
задн – ззаду
задѣти – заставляти, накладати
зазьрѣти, зазирати – осуджувати
занмѣ – позичка
заклати – приносити в жертву, колоти тварин
закленжти – замикати, зачиняти
законѣникѣ – священик
залазѣ – небезпека
замькнжти – зачиняти
зане – тому що, бо
заповѣдѣ – доручення, наказ, заповідь
запоустѣник – спустошення, запустіння
запати – заважати, ставити сіті, спіймати в пастку
застогаати – заважати, надокучати, мучити
застоупити – захищати, допомагати
засѣдѣникѣ – наклепник, обмовник
заьати – зайняти
звьшти – дзвеніти, гавкати
зѣмьскѣ – земний

зизаник – бур'ян, трава
зинжти – розкрити рот
златникъ, златница – золота монета
злачьнъ – зелений, свіжий
змурна – пахуче масло
знаємъ – відомий, знайомий
знаменати – позначати, вказувати
знаменне – знак, вказівка
зрно – зерно
зрьцало – люстро, дзеркало
зълъ – велика пристрасть, порок, злий
зъдати – будувати
зѣло – дуже, надто
зѣница – зіниця
завнжти – рости, сходити

И, и

иво – бо
игемонъ – римський начальник, правитель області
иго – ярмо
игуменъ – настоятель монастиря, ігумен
идолъ – ідол, статуя язичницького бога
икреи – священик
икрархъ – архієрей
иждити – витратити
иждитиє, ижитиє – витрати
иже – котрий, який
изборъ – вибір
избыти – звільнитися від чогось
изьрати – вибирати
изытиє – вихід, уникнення
изволеніє – воля, бажання, вибір
изити – вийти
издрѣшеник – відпущення гріхів
измъждати – знесилювати, виснажувати
израдьнъ – особливий, неординарний
изати – вибирати, виривати, звільняти
икона – образ, ікона
имати – брати
имъже – тому що, оскільки
иннако – по-іншому
инъгда, иногда – колись, одного разу

ИНОГДОЖ – разом, в той же час, раптом
ИНОДОУШЬНО – з бажанням
ИНОКОСТЬ – чужа країна
ИНОКЪ – чернець, монах
ИНОРЪЧЬНЪ – натякати, непрямомовити
ИНОСТАНЬ – постійно
ИНОЧАДЬ – єдинородний
ИНЪ – 1) інший; 2) один; 3) один з; якийсь
ИНЪДЕ – в якомусь місці
ИНЖДЕ – в іншому місці
ИПОСТАСЬ – особа, істота
ИСКОНИ – з самого початку
ИСКОНЬНЪ – з початку існування
ИСПОВЪДЬ – сповідь
ИСТОВЪ – істинний, справжній, вірний
ИШТАДИК – породження

К, к

КАДИТИ, КАЖДЪ – запалювати, кадити
КАЖЕНИКЪ – євнух
КАЗАНИК – виховання, навчання, переконання
КАМО – куди
КАНОНЪ – церковне правило, канон
КАПИШТЕ – язичницький храм
КАПЪ – образ, зображення
КАРБАНА – церковна скринька
КЕЛІГА – келія, кімната монаха
КЕНТОУРНОНЪ – командир загону в 100 чол., сотник
КИВОТЪ, КОВЬЧЕГЪ – ковчег
КЛАДА – колода
КЛАДАЗЬ – колодязь
КЛАСЪ – колос
КЛЕВЕТАРЬ – наклепник
КЛЕВРЪТЪ – помічник, спільник, товариш
КЛЕПАТИ – обмовляти, наговорювати
КЛИРОСЪ – нижчі служителі церкви, співці, читальники, місце в церкві для співців
КЛАЧАТИ – стояти на колінах
КОВЪ – чарування, ворожіння
КОВЪ – злий намір, підступність
КОВЧЕГЪ – корабель, ковчег, ящик
КОКОТЪ – півень
КОЛНЖЕДО – коли, якщо, скільки

КОЛНКО – скільки
КОЛНКЪ – такий великий, який, котрий
КОЛЪНО – плем'я, покоління
КОЛДА – коляда
КОНЬ – початок, кінець, межа,
КОНЬЧНЬ – нарешті
КОРВАНА – церковна казна
КОТТОРА – спір, сварка
КРАВНИ – короб
КРАДА – вогнище, вогонь
КРАДОВОДИТИ – викрадати, обманювати, спокушати
КРАЖЬДА, КРАДЪБА – крадіжка
КРАН – кордон, берег, край
КРАТЪ – раз
КРИВЪ – кривий, дурний
КРИНЪ – лінія
КРОВЪ – дах, дім, скарбниця
КРОМЪ – поза, далеко, збоку
КРОМЪШНЪ, КРОМЪЦНЪ – зовнішній
КРЪМА – корма човна, корабля
КРЪМИЛО – руль, весло
КРЪМЧНИ – рульовий
КРЪЧНИ – коваль
КРЪПЪ, КРЪПЪКЪ – міцний
КОУСТОДИГА – охорона, караул
КЪЗНЬ – хитрість, злий намір
КЪНИГА – літера, письмо
КЪНИГЪЧНИ – книжник
КЪПНИ – терновий куш
КЪПЪЛЬ – місце для купання
КЪЦА – намет, землянка, хижа

Л, л

ЛАДНИ, АЛЪДНИ – човен
ЛАКАТИ, АЛКАТИ – жадати
ЛАКОМСТВО – жадібність
ЛАКЪТЬ – лікоть
ЛАННТА – щока
ЛЕГЕОНЪ – військовий загін з 6000 воїнів
ЛЕПТА – грец. найменша мідна монета
ЛЕШТИ – лягти
ЛНВАНЪ – ладан

ликостоганик – хор
лики – танці, гуляння
лигоургиа – богослужіння
лихва – прибуток, процент
лихотъкъ – достаток
лихъ – надмірний, поганий, злий
лишати сѧ – потерпати, злидарювати
лобъзати – цілувати
ловъ, ловитва – полювання
ложе – ложе, постіль, місце відпочинку
лозьнъ – виноградний
локва – сильний дощ
лоно, на лоно – лоно, на коліна
лъзѣ – можна
льнѣнъ – лляний
льстити – вводити в оману, дурити
льсть – обман, спокуса
лѣнъ – лінивий
лѣпо – добре
лѣпота – краса, прикраса
лѣпта – грец. дрібна монета
лѣть – можна, треба
не лѣть – неможливо
лѣха – ряд, борозна
лѣчьва – ліки, лікування
любодѣи – розпусник
любодѣица – розпусниця
любы – любов
лютъ – жорстокий, злий
лжка – хитрість, лукавство
лжкавын – диявол, лукавий
лжкавьнъ – поганий, злий, підступний
лжчити – розлучити, відділити

М, м

мало – мало часу; по малѣ – незабаром, ненадовго
маломоштъ – бідняк, злидар
мамона – багатство
маститъ – масний
межда – межа
мноститвѣ – співчутливий
мностыни – милість, милосердя, дар

млѣ – вартий співчуття, дорогий, милий
мирѣ – 1) мир; 2) світ
мирѣнь – світський
миса – таріль, чаша
младѣ – молодий
млѣва – шум, галас
млѣвѣти – галасувати, непокоїтися
млѣнни – блискавка
млѣчати – мовчати
млѣко – молоко
млѣти – молоти
мнихѣ – монах
мнишница – монахиня
молохѣ – язичницький бог
мошьна – гаманець, сумка
мошьнѣникѣ – пройдисвіт, шахрай
мошѣти – 1) могти, бути в змозі, бути здоровим; 2) моші
мразѣ – мороз
мракѣ – морок, темрява
мрѣзнѣти – мерзнути
мрѣзѣкѣ – гидкий
мрѣкнѣти – меркнути
мрѣтѣ – мертвий
мрѣти – помирати
моудѣти – баритися, зволікати
моурѣнь – ефіоп
мѣногочѣстѣнь – дорогоцінний
мѣножицеѣ – багато разів, часто
мѣхѣ – мох
мѣшница – комар, мошва
мытарѣ – збирач податків
мыто – податок
мытѣнница – митниця, місце для збирання податків
мызда – гроші, платня, вигода
мыгнѣти – кліпнути, блимнути
мынни – менший, молодший
мынѣти сѣ – зменшуватися
мынѣти – думати, гадати
мыстѣти – мститися, карати, захищатися
мыстѣ – покарання, помста
мыша – обідня

мъчѣтъ – примара
мѣзинъ – молодший, менший
мѣзиньць – мізинець
мѣрло – ваги
міро – міро (речовина з благородних складників)
мірожханьнъ – той, хто пахне мірою
мжатица – заміжня жінка
макъкъ – м'який
макънжти – м'якнути

Н, н

набѣдѣти – спостерігати, зберігати
наваждати – говорити з кимось, наговорювати
наважденик – наклеп, обмова
наглашати – проголошувати
нагъ – голий
надѣяти сл – сподіватися, довіряти
назирати – спостерігати, назирати, слідкувати
назнаменованик – позначення
наимникъ – наймит
нантиє – пришестя
наказати – виховувати, наставляти, навчати
намѣстьникъ – намісник, заступник
напастъ – спокуса
нареченик – назва
нарочитъ – відомий, певний
наслѣдъникъ – спадкоємець
нашштънъ – насущний
начало – початок
неджъ – хвороба, недуга
немжшти – убогий
неистлѣньнъ – нетлінний, безсмертний
ненстовъ – шалений, сказаний
нелѣпъ – непристойний
немоштъ – неміч, безсилля
неплоды – безплідна
неприказнь – диявол, зло, ворожнеча
нетѣлѣник – вічність, безсмертя
низврѣшти – знищити, повалити
никнжти – проростати
ніколи, ніколиже – ніколи
ници, ниць – ниць, вниз

НИШТЬ – жебрак
НОГЪТЬ – ніготь
Н'ЇСТЬ – нема

О, о

ОБАВИТИ – показувати, з'ясовувати
ОВАЧЕ – але, однак
ИЗОВИЛИК – достаток, багатство
ОБНЬ, ОБНЬНЪ – пишній, багатий, численний
ОБИТЕЛЬ – житло, оселя
ОБЛАКЪ – хмара
ОБЛАСТЬ – 1) влада, можливість, повноваження; 2) область, округа
ОБЛАЧЕНИК – одяг
ОБЛЄШТИ – оточити
ОБЛИЧЕНИК – викриття, звинувачення
ОБЛОБЫЗАТИ – цілувати багато разів
ОБЛЪГАТИ – оббрехати, обдурити
ОБЛ'ЇШТИ – одягати
ОБОНАНИК – запах
ОБОУДОУ – з обох боків
ОБРАЗЪ – рід, вид
ОБРАТИТИ СѦ – повернутися, відвернутися
ОБРЪТИТИ – примушувати мовчати, приборкати
ОБР'ЇСТИ – знайти
ОБЪШТЬНИКЪ – учасник, спільник
ОБ'ЪТЪ – прохання, бажання
ОВАМО – в інше місце
ОВОГДА – інколи
ОВЪ – той, цей
ОВЬНЪ – баран
ОВЬНЬ – баранячий
ОВЬСЪ – овес
ОГНИЛО, ОГНИШТЕ – жаровня, вогнище
ОГНЬ – вогонь, пропасниця, жар
ОГЛАШАТИ – наставляти, вчити
ОГРАСТИ – обходити
ОДЕСНОЮ – праворуч, по праву руку
ОДОЛ'ЇТИ – пересилити
ОДРЪ – ліжка, ложе, ноші
ОДРЪЖАНИК – володіння
ОДРЪЖАТИ – оточувати, мати в собі
ОД'ЪАНИК – одяг

ОЗЪЛОБИТИ – робити зло, шкодити
ОКАГАНЪ – нещасний
ОКРЪСТЬ – навколо, біля, навкруги
ОЛЕН, КЛЕН – масло
ОНАКО – так
ОНАМО – там
ОНЪ – той
ОНЪГДА – у той час
ОНЖДОУ – туди
ОПАКЫ – назад
ОПЛОТЪ – огорожа, тин
ОПОНА – завіса
ОРАЛО – плуг
ОРАТН – орати
ОРЪЛЪ – орел
ОРЖЖИК – зброя
ОСАНА – слава! спаси! врятуй!
ОСКЖДИТИ, ОСКЖДЖ – збідніти, ослабнути
ОСОБЪ – окремо
ОСОБЪНЪ – самотньо, відлюдно
ОСЪПА – віспа
ОСТРОГЪ – частокіл, загострений кілок
ОСЪНЕНИК – тїнь, покров, прикриття
ОСАЗАТИ – доторкнутися, помацати
ОСЖДИТИ – звинуватити, засудити
ОТАН – таємно
ОТВЪБЪШТАТИ – відповідати, говорити
ОТРОКОВИЦА – дівчина
ОТРОКЪ – хлопчик
ОТРОЧА – дитя, немовля
ОТВЪДАННІЄ – прощення, закінчення
ОТВЪМЩЕНИК – відплата, відшкодування
ОТВЪНЖДЪ – цілковито, абсолютно
ОТВЪРАДА – відпочинок, втіха, заспокоєння
ОТВЪРЕШТИ – відповісти, відмовитися
ОТВЪШЬЛЬЦЪ – пустельник, самітник
ОТЬЦЪ – батько
ОУБОЖАТИ – збідніти
ОЧРЪНАТИ – ослабляти, засмучувати
ОЧЮТИТИ – пізнавати
ОШОЮЮ – ліворуч, по ліву руку

П, п

- пагоу́ба** – пагуба, згуба, зло
пакос’ть – неприємність, тягар
пакы – знову
паннхуда – панахида
паства – отара овець
пастырь – пастух, духовна особа
патрнархъ – родоначальник
паче – більше, краще
пеклъ – смола, пекло
печаль – турбота, справа
печи са – турбуватися, печалитися, журитися
писмаа – літера
плавалиштє – корабель
плацанница – полотно, покривало
плъть – м’ясо, тіло, плоть
поганъ – язичницький
погрети – поховати
погыбатн – нищити, губити
подагати – давати можливість
подлъгъ – вздовж
подоба – подоба, подібність
подовьнъ – зручний, відповідний
подроугъ – товариш, близька людина
подроужнє – товариш, близька людина, дружина, чоловік
пожр’ѣти – принести в жертву
поздѣ – пізно
позориштє, позоръ – видовище, зборище
понстинѣ – насправді
покоръ – покірність, сумирність
покровъ – покрівля, дах
покоусити – випробувати
полагати – класти
полъ – сторона, берег
польма – навіл
польса – користь
помазаннє – масло, мазь
поманжти – згадати, пригадати
понѣ – хоча б
понѣвнца – саван, шматок тканини
попратн – знехтувати, потоптати

порокъ – вада, хиба
порфира – пурпуровий дорогий одяг
послоушаник – слух
пооученик – порада, пересторога
почьсть – шана
поьати – взяти
прагъ – поріг
приалъчьнъ – голодний
принждити – перевитратити
прнключан – випадок, пригода
прилежаніє – пильність, догляд
прилежати – турбуватися, старатися
прилѣпити сѧ – приєднатися, мати щось спільне
принницати – нахилитися, заглядати
прискръвьнъ – дуже сумний
присьно – завжди, постійно
присьносжштъ – вічний
приснъ – рідня
приснъ – ближній, особливий, щирий
присѧга – клятва
притворъ – галерея, критий хід
притъча – притча
притѧжаник – майно, володіння
прнчастик – участь у чомусь
прнчастити – зробити когось спільником, залучити до чогось
прнчастънникъ – спільник, співучасник
прнгатн – любити, сприяти
прорештити – пророкувати, передбачати
пророкъ – пророк
просвора – просфіра
просвѣштєннє – освітлення
прослоутник – прославлення
простъ – простий, прямий, чистий
пространъ – просторий, широкий
протнвлєннє – непокора
прочни – наступний
прьвъ – перший
прьвък – раніше, спершу, колись
прьстъ – порох, земля, плоть, палець
прьсь – груди
прѣдѣлъ – межа

прѣдати – зрадити
прѣзоривъ – гордий, хвалькуватий
прѣзорьство – гордість, бундючність, пихатість
прѣподовіє – святість
прѣподовьнъ – святий
прѣстѣжити – проходити мимо
прѣтнѣти – суперечити
прѣслица – веретено
псалтырь – псалтир, книга псалмів
поушта, поустыни – пустеля
пѣта, пѣтница – пташка
пѣтьнѣць – пташеня
пень – пеньок
пѣрати, пѣрж – летіти, лечу
пѣрьць – прохач у справі
пѣшено – борошно
пѣназь – дрібна монета
пѣнажьникъ – міняйло, лихвар
пѣстовати – виховувати
пѣстоунѣ – вихователь
пѣсъкъ – пісок
пѣто – пута, кайдани
пѣдь – п'ядь
пѣта – п'ята
пѣти – розтягувати

Р, р

раба, рабыни – рабиня, невільниця
равьви, равви – рабин, учитель
радѣти – піклуватися про когось
разбон – убивство, кровопролиття
раздрѣшеник – відпущення гріхів
рака – гробниця, труна
рало – рало
рамо – плече
раскошь – розкіш
распѣтик – вулиця
расточити – витратити
расоудити – розбирати, судити, обговорювати
ратитисѧ – ворогувати, воювати
ратѣ – війна
раченик – любов, пожадливість

рачитель – прихильник
рачитн – любити, піклуватися, дбати
рекъше – тобто
ретъ – пильність, запал
рештн – сказати, говорити
риза – верхній одяг
ризыница – місце, де зберігається одяг
ринжти – посилати, прагнути, намагатися
риторъ – оратор, промовець
рогъ – сила
рожць – стручок ріжків
ротъ – клятва, присяга
ротитн сѧ – клястися, божитися
роуно – шерсть
ръжда – іржа
ръпътъ – гомін, нарікання
рѣдъкъ – рідкий
рѣснота – істина
рѣснотивьнъ – істинний, ясний, дійсний
ржбъ – шмат дерева
ржгъ – лайка, сварка
радъ – лад, порядок
рѧса – одяг монахів

Г, с

садъ – дерево, рослина
садовнѣ – дерева, сад
сажень – одиниця довжини
сажда – сажа
свара – лайка, сварка
сваритн – лаяти
сватъба – весілля
свекры – свекруха
свѣрѣплъ – жорстокий, лютий
свѣтило – світильник, джерело світла
свѣтильникъ – смолоскип
свѣтоносецъ – ранкова зоря
свѣшта – свічка
сватъ – святий
седмица – тиждень
сенци – зараз, тепер
селнкъ – такий, такий великий

СЕЛО – поле, село
СЕЛЬНЪ – польовий
СЕРАФИМЪ – серафим
СИЛА – сила, доблесть
СИНКЛИТЪ – синкліт, верховний уряд
СИРЪ – осиротілий
СИЦЬ – такий
СКАРАДЪ – брудний, поганий
СКВАРЪ – жар, вогонь
СКВЕРНА – нечисть, погань
СКНИНГА – намет, шатро
СКОРА – шкіра
СКОТЪ – домашня худоба
СКРАМЪ – жир
СКРИНИЦА – ящик, скриня
СКРИЖАЛЬ – дошка з письменами
СКЖДЪ – бідний
СЛАНА – мороз, ожеледиця
СЛОВИТИ – говорити, називати
СЛОТТА – погана погода, моква
СЛОУЖЬВА – рабство; служба, літургія; жертва
СЛЬЗА – сльоза
СМИРЬНА – пахуча смола
СМОКЫ – смоківниця, фігове дерево
СМРЪДЪТИ – смердіти
СМРЪЧА – кедр
СНАВДЪННІЕ – доробок
СНОУТИ, СНОВЖ – снувати, сную
СНЪХА, СНОХА – невістка
СНЪДНО – страва
СНЪДЪ – їжа; корм
СОКАЧНИ – кухар
СОРОКОПОУСТЪ – поминання померлого на 40-й день
СОТОНА – диявол, сатана
СПИРА – військовий загін, третина когорти
СПОДЪ – гурт, коло людей
СПЖДЪ – міра сипучих речовин, посудина
СРЪСТИ – зустріти
СРЪТЕННІЕ – зустріч
СРЪШТЬ – напад; зараза, інфекція
СТВОЛНІЕ – кропива

стлѣпъ – колона, башта, оплот
стодола – сарай, стодола
стопа – слід
страдьба – подвиг
страсть – нещастя, страждання, мука
стратигъ – полководець, воєначальник
стрижьникъ – духовна особа
стрижьници – духівництво
стришти – стригти
стрѣпъ – рана, струп
стрѣшти – стерегти
стоуденьць – джерело, криниця
стоудъ – сором
стыгна – широка вулиця
стыза – стежа, стежка
стѣнь – тінь
соухъ – сухий
соукта – марнота, обман
сѣблазнъ – спокуса, помилка
сѣблюсти – зберегти, дотриматися
сѣбориште – збори, зборище, синагога
сѣвлѣшти, сѣвлачити – роздягати, знімати
сѣврѣшати – здійснити, виконати
сѣвѣдѣтель – очевидець, свідок
сѣвѣтъ – порада, нарада, рішення
сѣвѣзынь – в'язень
сѣказанне – пояснення
сѣказати – пояснювати, перекладати, тлумачити
сѣкровище – місце, де зберігаються скарби, скарбниця
сѣкровъ – таємне місце
сѣлъ – посол
сѣмѣра – міра, розпорядок монастиря
сѣнабѣдѣти – охороняти, рятувати, зберігати
сѣнне – сновидіння
сѣнмище – зібрання
сѣнъмъ – зібрання, з'єднання
сѣнѣдь – їжа, харчі
сѣнѣсти – з'їсти
сѣнати – знімати, відділяти
сѣпасъ – порятунок
сѣпона – перепона, перешкода

сърєвро – срібло
срьпъ – серп
сътлазати сал – сперечатися, бесідувати, розмовляти
сътсждъ – посудина
сътздаати, сътзидати – будувати
сѣде – тут
сѣдалиштє – місце для сидіння єпископа, престол
сѣмо – сюди
сѣнь – тінь, шатро, житло
сжди – суддя
сжпръ – супротивник, відповідач на суді
сжсѣдъ – сусід

Т, т

тажде – потім
тан – таємно
талантъ – металеві гроші
татъ – злодій
таче – для чого
творъ – створіння, вигляд, образ
тврѣдъ – твердиня
тектонъ – муляр
теля – теля
тенето – сітка, пастка
тешти – бігти
тиоунъ – управитель
тлѣшти – стукати, бити, товкти
тлѣ, тла – погибель, знищення
тократъ – цим разом, зовсім недавно
толнко – стільки
томити – мучити
точнло – прес для винограду
троїти – годувати
травити – харчуватися
трапѣза – трапеза; стіл; святий престол
требиштє – поганський жертвник
трефолон, трифологїонъ – церковна книга, де зібрані служби за місяцями
тропаръ – церковна пісня відповідного празника
тръгъ – площа, базар
тръжище – село, поселення, площа, базар
тръжьникъ – торговець
тръпѣти – терпіти, переживати, бути терпеливим

ТРЪХЪТЬ – дрібна монета
ТРЖСЪ – землетрус
ТРЬННІЕ – терни
ТРЪПЪТИ – терпіти, витримувати, переживати
ТРЪВА – жертва
ТРЪВЪ – близький, потрібний
ТРАСАВИЦА – пропасниця, лихоманка
ТРЖВА – труба, сурма
ТРЖДЪ – хвороба
ТОУ – там, тут
ТОУЖДЪ – чужий
ТОУИЖДЕ – там же, тут же
ТОУКЪ – жир, сало
ТОУНЕ – даремно, марно
ТОУЧНЪ – жирний, товстий
ТЪКМО – тільки
ТЪЧНЪ – рівний
ТЫЦЬ – порожній, даремний, нікчемний
ТЫСАШТА – тисяча
ТЪЗЪНЪ – однойменний
ТЪЛНТИ – псувати, нищити
ТЪМА – десять тисяч
ТЪСНОТА – бідність, біда, напасть
ТШТЕСЛАВІЕ – марнославство
ТШТНН – убогий
ТЪМЪННИЦА – в'язниця
ТАЖА – суперечка, сварка, вирок
ТАЖАТИ – працювати, обробляти
ТАЖБА – судовий процес
ТАЗАТИ – питати, вимагати
ТАТИ, ТЪНЖ – рубати, рубаю
ТЖГА – сум, горе
ТЖЧА – хмара
ТВПІКОНЪ, ТВПІКЪ – церковний устав
ТВРОНЪ – новобранець

ОУ, ОУ

ОУ – вже; **НЕ ОУ** – ще
НЕ ОУВО – отже, адже, так, так як
ОУВОГЪ – бідний
ОУВОН – вбивство
ОУВРОУСЪ – хустина

оҮВАРОВАТИ – зберегти
оҮГЛЬ – вугілля
оҮГОВЪЗНИТИ – вродити, збагатити
оҮГГЪЛЪ – куток
оҮДАВИТИ – давити, тиснути, задушити
оҮДЕВЕЛЪВАТИ – міцніти
оҮДОВАТИ – підкоряти собі, міцніти
оҮДОВРЕННИК – приборкання
оҮДОВРЕННИК НОРОВОҮ – досконалість, моральна краса
оҮДОВРИТИ – зробити красивим, поліпшити, вдосконалити
оҮДЪ – фаланга руки, частина тіла
оҮЖАСЪНЪ – лякливий, боязкий
оҮКОРЕННЕ – ганьба, неслава
оҮКОРИЗНА – докір
оҮКРОН – пелена
оҮКРОҮХЪ – шматок (хліба)
оҮЛЕШТИ – заспокоїтись, стихнути
оҮЛОҮЧИТИ – досягти, отримати
оҮЛЬСТИТИ – обдурити
оҮМАЛЕНЪ – смиренний
оҮМЕТЫ – сміття
оҮМИЛЕННИК – смирення, зворушення
оҮНЕ – краще
оҮНОСТЬ – юність
оҮНЫЛЪ – недбалий, недбайливий
оҮНЫНИЕ – лінивість, нудьга
оҮПИТАНЪ – відгодований
оҮПРАВИТИ – керувати, направляти, приводити до порядку
оҮПЪВАННІЕ – надія, впевненість
оҮРОКЪ – данина, завдання
оҮСЕРДНИК – старання
оҮСПЪТИ – принести користь
оҮСТА – рот, уста
оҮСТАВИТИ – ставити, встановлювати, утримувати
оҮСТЪНА – губа, вхід
оҮСЪДИТИ – споряджати покійника
оҮТВОРИТИ – давати лад, влаштовувати
оҮТЛИТИ – ховати, сховати
оҮТОЛИТИ – полегшити, усмирити, втамувати
оҮТРЬ – вранці
оҮТРЪННИ – завтрашній (день)

оґтѣшеніе – гостина, бенкет
оґтаґати – мати можливість, бути в змозі
оґханіе – нюх
оґхопити – бити, уражати
оґчительство – повчання, настанова
оґчрѣдити – гостинно прийняти, пригощати
оґшидь – втікач
оґштѣдрити – помилувати

Ф, ф

фарисѣи – фарисей
фелонъ – верхня риза священика без рукавів
фіалъ – чаша, піала
фимнамъ – фіміам, ладан, пахощі
финникъ – фінік, фінікова пальма
форъ – данина

Х, х

хавити – губити; ухилятися, уникати
халґга – стіна, паркан, огорожа
хиротонїа – рукоположення в чин єпископа, священика або диякона
хероуґвимъ – херувим
хитонъ – хітон, туніка
хитрець – артист; ремісник; умілець
хламида – плащ; мантія
хлґпати, хлґвати – жебрати
хлѣмъ – горб, могила
хлґви – безодні, отвори
хлґвъ – перегородка
хоботъ – хвіст
ходатан – посередник, заступник
хотъ – коханка, коханець
храбѣръ – воїн
храмъ, храмина – будинок
хранилиште – амулет
хризма – мазь, елей, миро
хоґдъ – малий; поганий
хоґдооґмный – дурний
хоґла – наклеп, звинувачення
хоґловати – богохульствувати, лаятися, лихословити
хоґсаръ – розбійник
хґдоґъ – вправний, тямущий
хґла – злість, підступність; лукавство

Ц, ц

царствіє – влада, сила, царство
цвѣсти – цвісти
црькы – церква
цѣлєвникъ – лікар
цѣлїти – лікувати
цѣлованнє – привітання
цѣловати – вітати
цѣль – здоровий, непошкоджений, чистий
цѣста – вулиця
цѣта – монета

Ч, ч

часъ – пора, час
часн – церковні богослужіння
чагати – чекати
чєзнѣти – затухати, зникати
чєлѣдинъ – раб, слуга
чєртогъ – весільна світлиця, спальня
чєсати – чесати, гладити
чєта – громада
чнємєнитъ – числовий
чнємѣ – число
чнєсти, чѣтѣ – шанувати, шаную
чнєстїна – щирість, правдивість
чловѣкъ – людина
чрьвльнъ – червоний
чрьвь – черв'як
чрѣво – живіт, шлунок
чрѣда – череда, черга, порядок
чрѣсла – боки, стегна
чюждати сѣ, чюдїти сѣ – дивуватися
чрьнорнзѣць – монах
чрьнъ – чорний
чрьнѣць – чернець
чѣсть – знак, прикмета, честь, свято, торжество
чѣдо – дитина
чѣдѣ – люди
чѣсть – частина, доля

Ш, ш

шаръ – фарба
шєолъ – пекло, підземелля
шєстѣрь – посудина

ШТОУДЪ – норів, бажання
ШТОУЖДЪ – чужинець
ШОУН – лівий
ШЫГА – шия
ШАТАНИК – хвилювання, сміливість
ШАТАТИ СЛ – підніматися, хвилюватися, обурюватися
ШЬСТВИК – похід, процесія

Ю, ю

ЮЖИКЪ – близький родич
ЮЖЬСКЪ – південний
ЮНЬЦЪ – теля
ЮНОША – юнак
ЮРОДНВЪ – божевільний, юродивий
ЮТРО – ранок

ГА, га

ГВѢ – явно, неприховано
ГАГОДИЧНА – дика смоківниця (дерево)
ГАДЪ – отрута, трунок
ГАДЬ – їжа; **ГАСТИ** – їсти
ГАДЬЦА – ненажера
ГАЗВИНА – нора, лігво звіра
ГАКО – як, коли, щоб, що
ГАМО – куди; **ГАМО КОЛНЖДО** – куди б не
ГАРНА – вовна
ГАРОСТЬ – гнів
ГАРЪ – сердитий
ГАСТИЕ – пожива, страва

Ъ, ѡ

ЪДРО – швидко, скоро
ЪДѢ – близько до чогось, при чомусь
ЪЗА – хвороба, рана
ЪЗЫКЪ – язик, рід, плем'я
ЪТИ СЛ – братися, триматися
ЪТИ – взяти
ЪТРО – печінка
ЪТРЫ – жінка чоловікового брата
ЪТЬНИКЪ – в'язень

Ж

ЖГЛЪ – кут
ЖГЛЬ – вугілля
ЖДА – вудка

ЖДОЛЪ – долина, балка,
ЖДОУ – де
ЖЖЕ – мотузка, канат
ЖЖИКА – родич
ЖЗА – кайдани, пута
ЖЗИЛНШТЕ – в'язниця
ЖЗЪКЪ – вузький
ЖРОДЪ – юродивий
ЖТРОБА – живіт
ЖТРЬДОУ – зсередини
ЖХАТН – пахтіти, пахнути
ЖТРЬ – всередині
ЖТРЬНЬ, БЫНЖТРЬНЬ – внутрішній

У

УПОКРНТЪ – лицемір
УПОСТАСЬ – предмет, особа, істота
УССУПЪ – іссоп, рослина, яку використовували для кроплення

Кирилиця та глаголиця X–XI ст.

Назва букв	Кирилиця	Глаголиця	Звукове значення букв у стар. слов. мові IX–XI ст.	Звукове значення букв у церк.-слов. мові XII–XVII ст.	Цифрове значення букв
азъ	А а	ⱁ ⱁ	[а]	[а]	1
боукы	Б б	ⱂ ⱂ	[б]	[б]	
вѣди	В в	ⱃ ⱃ	[в]	[в]	2
глаголи	Г г	ⱄ ⱄ	[г]	[г]	3
добро	Д д	ⱅ ⱅ	[д]	[д]	4
юсть	Є є	ⱆ ⱆ	[е]	[е]	5
живѣте	Ж ж	ⱇ ⱇ	[ж']	[ж']	
зѣло	З з	ⱈ ⱈ	[д'з']	[з]	6
земла	З з	ⱉ ⱉ	[з]	[з]	7
нжен	И и	ⱊ ⱊ	[і]	[і]	8
нже	І і	ⱋ ⱋ	[і]	[і]	10
(г'єрвь)	Ѣ	ⱌ ⱌ	[г']	[г']	
како	К к	ⱍ ⱍ	[к]	[к]	20
люднє	Л л	ⱎ ⱎ	[л]	[л]	30
мыслєте	М м	ⱏ ⱏ	[м]	[м]	40
нашь	Н н	ⱐ ⱐ	[н]	[н]	50
онъ	О о	ⱑ ⱑ	[о]	[о]	70
покон	П п	ⱒ ⱒ	[п]	[п]	80
рьци	Р р	ⱓ ⱓ	[р]	[р]	100
слово	С с	ⱔ ⱔ	[с]	[с]	200
тврьдо	Т т	ⱕ ⱕ	[т]	[т]	300
оукъ	У у	ⱖ ⱖ	[у]	[у]	400

Кирилиця та глаголиця X–XI ст.

Назва букв	Кирилиця	Глаголиця	Звукове значення букв у стар. слов. мові IX–XI ст.	Звукове значення букв у церк.-слов. мові XII–XVII ст.	Цифрове значення букв
фрътъ	Ф ф	Ϝ ϝ	[ф]	[ф]	500
хѣръ	Х х	Ϟ Ϡ	[х]	[х]	600
отъ	О о	Ϙ ϙ	[о]	[о]	800
ци	Ц ц	Ϡ ϡ	[ц']	[ц]	900
чрьвь	У у	Ϣ ϣ	[ч']	[ч]	90
ша	Ш ш	Ϥ ϥ	[ш']	[ш]	
шта	Щ щ	Ϧ ϧ	[ш'т']	[ш'ч]	
ѣръ	Ъ ъ	Ϩ ϩ	[ѡ]	[ѡ]	
ѣры	Ы ы	Ϫ ϫ Ϭ ϭ Ϯ ϯ ϰ ϱ	[и]	[и]	
ѣрь	Ь ь	Ϯ ϯ ϰ	[ѣ]	[ѣ]	
гать	Ѣ ѣ	Ϭ ϭ	[ǣ]	[ie, i]	
(ю)	Ю ю	ϰ ϱ	[ʹy, jy]	[jy]	
(а йотоване)	Ѧ ѧ		[ʹa, ja]	[ja]	
(е йотоване)	Ѩ ѩ		[ʹe, je]	[je]	
юс малий	Ѫ ѫ Ѭ	Ϯ ϯ ϰ	[e ^h], [ja]	[ja]	900
юс малий йотований	Ѭ ѭ Ѯ	ϰ ϱ ϲ	[jə ^h], [ja]	[ja]	
юс великий	Ѱ ѱ	Ϯ ϯ ϰ	[o ^h], [y]	[y]	
юс великий йотований	Ѳ ѳ	Ϯ ϯ ϰ	[jo ^h], [jy]	[jy]	
кси	Ѵ ѵ	Ϯ ϯ ϰ	[кс]	[кс]	60
пси	Ѷ ѷ	Ϯ ϯ ϰ	[пс]	[пс]	700
фита	Ѹ ѹ	Ϯ ϯ ϰ	[ф]	[ф]	9
нжица	Ѻ ѻ Ѽ	Ϯ ϯ ϰ	[і, в]	[і, в]	
отъ	Ѽ	Ϯ ϯ ϰ	[ѡт]	[ѡт]	

Візантійський унціал IX-X ст.	Літери кирилиці X-XI ст.	Звукове значення	Візантійський унціал IX-X ст.	Літери кирилиці X-XI ст.	Звукове значення
Α	Α	[a]	Ω	Ω	[o]
Β	Β	[б]	—	Υ	[ц']
Γ	Γ	[в]	—	Ϛ	[ч']
Δ	Δ	[г]	—	Ϟ	[ш']
Ε	Ε	[д]	—	Ϡ	ш'т']
—	Ζ	[е]	—	Ъ	[ъ]
—	Ζ, ζ	[ж']	—	Ы, ЫН	[ы]
Ζ	Ζ	[д'з']	—	Ь	[ь]
Η	Η	[з]	—	Ѣ	[æ]
Ι	Ι	[и]	—	Ю	['y], [iy]
—	(Ϡ)	[и]	—	Ѧ	['a], [ja]
Κ	Κ	[г']	—	Є	['e], [je]
Λ	Λ	[к]	—	Α	[ε]
Μ	Μ	[л]	—	Α	['ε], [jε]
Ν	Ν	[м]	—	Ϡ	[q]
Ο	Ο	[н]	—	Ϡ	['q], [jq]
Π	Π	[о]	—	Ϛ	[кc]
Ρ	Ρ	[п]	—	Ψ	[кc]
Σ	Σ	[р]	—	Ϡ	[ф]
Τ	Τ	[с]	—	Υ, Υ	[и], [в]
ΟΥ, ΟϚ	ΟΥ, ΟϚ	[т]	Σ		
Φ	Φ	[у]	Υ		
Χ	Χ	[ф]	Ϡ		
		[х]	Υ		

Зміст

Передмова	3
1. Вступ	
1.1. Давні свідчення про слов'ян	5
1.2. Періодизація розвитку церковнослов'янської мови	8
1.3. Типи письма	12
1.4. Докирилична (протокирилична) писемність слов'ян	20
1.5. Історичні передумови створення слов'янської азбуки	23
1.6. Слов'янські азбуки: глаголиця і кирилиця	26
2. Старослов'янські пам'ятки	
2.1. Класифікація старослов'янських пам'яток	30
2.2. Глаголичні пам'ятки	31
2.3. Кириличні пам'ятки	34
2.4. Слов'янські пам'ятки, написані латинню	37
2.5. Влесова книга	37
2.6. Пересопницьке Євангеліє	41
2.7. Острозька Біблія	43
3. Переклади Святого Письма	
3.1. Слов'янські переклади Біблії	45
3.2. Руська Біблія	46
3.3. Українські переклади	46
3.4. Біблія Куліша	47
3.5. Біблія Бачинського та ін.	47
3.6. Новий переклад – Римська Біблія	48
4. Історія книгодрукування у слов'ян	49
5. Історія вивчення церковнослов'янської мови	62
6. Діакритичні знаки	65
7. Знаки наголосу	66
8. Розділові знаки	66
9. Фонетика	67
9.1. Голосні старослов'янської мови	67
9.2. Фонетична структура слова	69
9.3. Звукові процеси, зумовлені дією відкритого складу	69
9.4. Голосні на початку слова	70
9.5. Приголосні старослов'янської мови	71
9.6. Складотворчі приголосні р, л	72
9.7. Зміна приголосних у сполученні з <i>j</i>	72
9.8. Звукова система церковнослов'янської мови	74
9.9. Голосні церковнослов'янської мови	74
10. Лексика старослов'янських та церковнослов'янських пам'яток	75
11. Морфологія	79
11.1. Іменник	79
11.1.1. Відмінювання іменників у церковнослов'янській мові	80
11.1.2. Зразки відмінювання іменників першої відміни	81
11.1.3. Особливості відмінювання іменників першої відміни	81
11.1.4. Зразки відмінювання іменників другої відміни	82

11.1.5. Особливості відмінювання іменників другої відміни	84
11.1.6. Зразки відмінювання іменників третьої відміни	85
11.1.7. Зразки відмінювання іменників четвертої відміни	86
11.1.8. Особливості відмінювання іменників четвертої відміни	88
11.2. Займенник	88
11.2.1. Відмінювання займенників	89
11.2.2. Зразки відмінювання особових і зворотного займенників	89
11.2.3. Зразки відмінювання родових займенників	90
11.3. Прикметник	92
11.3.1. Відмінювання коротких прикметників	92
11.3.2. Відмінювання повних прикметників	94
11.3.3. Відмінювання прикметників з основою на шиплячий	96
11.3.4. Ступені порівняння прикметників	96
11.3.5. Відмінювання прикметників вищого ступеня	98
11.4. Числівник	99
11.4.1. Відмінювання простих кількісних числівників	100
11.4.2. Відмінювання складних числівників	102
11.5. Дієслово	103
11.5.1. Класи дієслів	103
11.5.2. Теперішній час	104
11.5.3. Зразки дієвідмінювання дієслів у теперішньому часі	104
11.5.4. Майбутній час	105
11.5.5. Минулий час	106
11.5.6. Наказовий спосіб	108
11.5.7. Умовний спосіб	109
11.6. Дієприкметник	109
11.6.1. Активні дієприкметники теперішнього часу	109
11.6.2. Активні дієприкметники минулого часу	110
11.6.3. Пасивні дієприкметники теперішнього часу	110
11.6.4. Пасивні дієприкметники минулого часу	110
11.7. Прислівник	111
11.8. Службові частини мови	111
12. Синтаксис.	113
12.1. Класифікація речень	114
Термінологічний лінгвістичний словник	116
Слова під титлом	122
Бібліографія	125
Додатки	130
Тексти для читання	130
Таблиці	202
Словник найуживаніших церковнослов'янських слів	216

РЕЦЕНЗІЯ

Упродовж останніх десятиліть у науковців, дослідників (дослідників-аматорів), гуманітаріїв, пересічних громадян зріс інтерес до нашої історії, витоків мовокультури. Така зацікавленість зумовлена історичними, політичними, культурно-еволюційними та ін. причинами, але ключовими, безумовно, виступають здобуття Україною незалежності та потреба об'єктивного погляду на минуле.

Тексти, як відомо, складають інформаційну базу і є найбільш авторитетними та беззаперечними свідками минулого, тому звернення до текстового масиву, особливо архаїчного, є виправданим та вмотивованим. Таким інформаційно несучим пластом є літописна та богослужбова література, документи, есеїстика та епістолярій різних періодів та ін. кириличні джерела, які попри складну й драматичну історію вціліли і дійшли до наших днів. Тому потреба вивчення мови, якою послуговувалися на теренах Східної та Південної Європи впродовж останньої тисячі років, є очевидною.

Актуальність церковнослов'янської мови зумовлена ще й тим, що впродовж радянського періоду нашої історії значна кількість артефактів була пошкоджена або взагалі знищена, а їх вивчення було можливим лише за умов легітимізації тодішньою системою та під її пильним наглядом. Результатом умов, які склалися історично, є необхідність видання посібника з церковнослов'янської мови та його популяризації. Бо лише за цих умов тисячолітня культурно-історична спадщина (текстова зокрема) стане доступною та зрозумілою. Більше того, церковнослов'янська мова як окрема дисципліна ввійшла до програм вузівської освіти, що є додатковим акцентом на необхідності друку зазначеного посібника.

Слід звернути увагу на продуманість, цілісність, повноту та методичну відповідність рецензованого посібника, що робить його універсальним та зручним у користуванні – він може слугувати підручником чи посібником, енциклопедичним джерелом або методичним матеріалом для самоосвіти.

Можна з упевненістю стверджувати, що реалізація цього проекту і вихід у світ посібника з церковнослов'янської мови авторства Я. Мельника та О. Лазарович буде знаковим явищем і ще одним кроком до гуманізації нашої епохи та духовного відродження нашої країни.

Професор Д. С. Іщенко

Одеський національний університет

імені І. І. Мечнікова

2004 рік

Навчальне видання

**Мельник Ярослав Григорович
Лазарович Ольга Миколаївна**

ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКА МОВА
Навчальний посібник

Головний редактор М. П. Лесюк
Рецензенти: Н. Д. Бабич
М. В. Скаб
Д. С. Іщенко

Верстка І. Я. Третьяка
Коректор І. С. Шалкітене

Підп. до друку 21.11.2024. Формат 70x100/16.
Папір офс. Друк цифровий. Гарн. Times New Roman.
Умовн. др. арк. 14,82. Наклад 300 прим.

Видавець – ФОП Третьяк І. Я.,
76010, Івано-Франківськ, вул. Короля Данила, 14Б/45.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців
та виготівників видавничої продукції: серія ІФ №12 від 29.03.2001.

Виготівник – ФОП Семко Я.Ю.
76008, м. Івано-Франківськ, вул. Глібова, 11
тел. +38-067-342-56-46